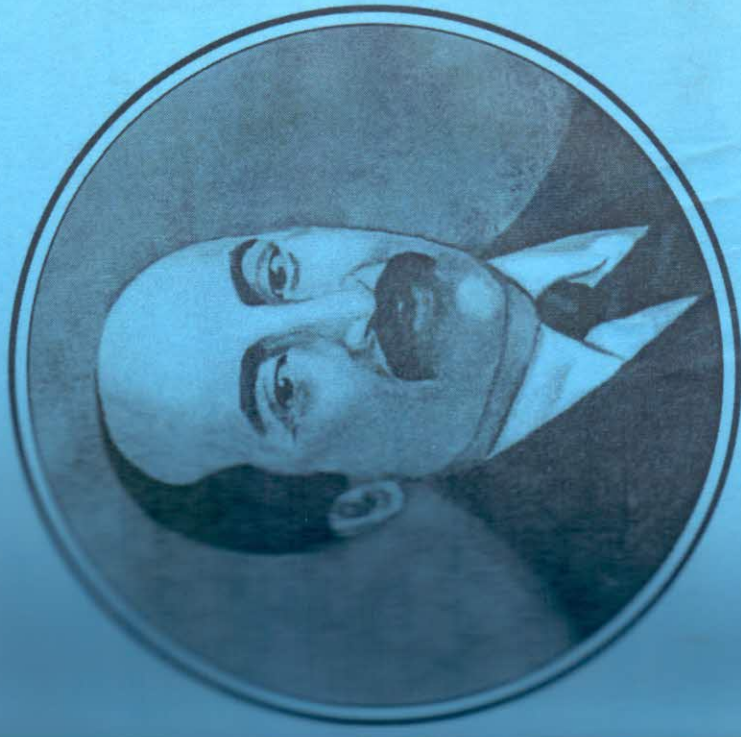

Абдулвоҳиди Мунзим (1877, Бухоро — 5.03.1934, Сталинобод (Душанбеи ҳозира) — маорифпарвар, шоир, рӯзноманигор, бунёдгузори нахустин мактаби усули ҷадид дар аморати Бухоро, яке аз роҳбарони ҳаракати ҷавонбухориҳо. Асари маъруфи Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ»-ро соли 1900 бо супориши Садри Зиё китобат карда. Бо кӯшишу Ҳимматаш дар оғози садаи XX китобҳои зиёд ба забони тоҷикӣ нашр шудаанд. Дар матбуоти даврони шӯравӣ мақолаҳояш оид ба мактабу маориф, таърих ва забони тоҷикӣ интишор ёфтаанд. Китоби Абдурауфи Фитрат «Оила ё худ вазоифи хонадорӣ», ки бо хоҳиши Мунзим ба забони тоҷикӣ таълиф шуда буд, соли 1916 дар Боку ба таъбъ расондааст.

АБДУРРАУФИ ФИТРАТ

ОИЛА Ё ХУД
ВАЗОИФИ ХОНАДОРӢ

А. Сафаров 1954

т/а

АБДУРРАУФИ ФИТРАТ

1920-2018
1920

ОИЛА

Ё ХУД ВАЗОИФИ ХОНАДОРӢ

ДУШАНБЕ
«ИРФОН»
2007

5410

408 541.

ББК 84 тоҷик 2-5
А-24 7-24

14.10.18

Баргардон, омодакунандаи нашр ва
муаллифи сарсухан П. Гулмуродзода

Мухаррирон

Масъуди Мирӣ ва Ясири Муҳаммад

А-24

Абдуррауфи Фитрат. Оила ё худ вазони хонадорӣ.
— Душанбе: «Ирфон», 2007, 160 с.

Рисолаи «Оила ё худ вазони хонадорӣ» охирин осори тоҷикии давраи аввали эҷодиёти Фитрат аст, ки бо забони шево ва зебои форсии тоҷӣ иншо шуда, баҳҳои доманадораш гувоҳи огоҳии комили адиби навҷӯ аз улуми динӣ ва дунявии замонаш мебошад. Бо далелу бурҳонҳои соддаву мушаххаси ҳаёӣ ва така бо ояҳои Куръони мачиду ҳадисҳои паямбари ислом (с) нодурустии бисёр даъвои ботилин андешахоро доир ба дузанагӣ ва бисёрзанагӣ, эҷоди монеа дар илмомӯзии занону духтарон, мавқеи зан дар хонадорӣ ва тарбияи фарзанд собит месозад, ки дар замони мо низ аҳамияти вижа дорад.

Г 4603010000-033
М501(12)-2007 - 2007

ISBN 99947-30-58-2

ББК 84 тоҷик 7-5

© Гулмуродзода П., 2007

Эҳдо ба 120-солагии адиби маорифпар-
вар ва ислохотхоҳ Абдуррауфи Фитрат
ва 130-солагии Абдулвоҳиди Мунзим-му-
ассиси нахустин мактаби усули нав дар
аморати Бухоро ва яке аз сарварони ҳара-
кати ислохотхонаи тоҷик дар оғози са-
даи XX, ки китоб бо маслиҳати ӯ ишрофу
ҳимматаш ба таъб расида

ИБРАТИ АҲЛИ ХУНАР

Зи шоирфаноии замон Фитрат аст,
Ки будаи ба аҳли ҳунари ибрат аст...

Рӯзгори Абдуррауфи Фитрат-яке аз шахсиятҳои маъруфи
илму маориф, адабу фарҳанги оғози садаи бистуми тоҷик пур
аз тазоду ихтилоф аст. Ӯ бо асарии нахустинаш-«Мунозара» шӯх-
ратӣ гардид ва то охири умраш мақому манзалати хешро дар
адибиёти тоҷик-новобаста аз лағзашҳои сиёсиаш нигоҳ дошт.
Зиндагинуааш гуногунранг ва омӯзанда мебошад, ки ҳам маҳор-
рати баланд, ҳам шахсияти маъруф ва ҳам афқору андешаи пачида
ба ҳам омада.

Абдуррауфи Фитрат соли 1886 дар Бухоро дар Оилаи сар-
рофу тоҷир Абдурахимбойи соҳиби хату савод, аз дигаргуниҳои
олам хабардор чашм ба олами ҳастӣ кушод, ки бо умури тоҷирӣ
ба Эрон, Туркия ва Қошғар сафарҳои паёӣ дошт. Молараш,
ки дар як ҷо Бибиҷон ва Насарину Насарбиӣ (5, 349), дар
ҷойи дигар Мустафибӣ (8,5) ном бурдаанд, низ зодаи Бухоро
ва бино ба таъкиди шохидон хангоми зиндонӣ шудани писараш
дар соли 1937 дар қайди ҳаёт будааст. Се фарзандро ба камол
расонда, ки писари дигараш Абдурахмон дар оғози садаи бистум
дар матбааи Бухорои Нав-Когон хуруфчин будааст. Бо чакидаҳои
хомаи духтараш Маҳбуба дӯстдорону мухлисони шеър дар солҳои
бистуми садаи гузашта ошноӣ доштаанд.

Абдуррауф дар яке аз мактабҳои кӯҳна соҳиби хату савод гардида, дар мадрасаи машхури Мири Араб таҳсилро давом додааст, ки инкилоби якуми рус дар бедории афкори толибилми навҷу маърифатпарвар хидмати бузурге карда. Ӯ ба туфайли дӯшташ Абдулвоҳиди Мунзим «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Донишро мутолаа карда, инкилоби якуми рус, ки имконияти дастрасии матбуоти адабиёти нави халқҳои дигарро дар аморати Бухоро ба вуҷуд овард, аз нигоштаҳои адабону рӯзноманигорони мамолики дигар баҳраманд шуд. Ҳам афкори маорифпарваронаи Аҳмади Дониш ва ҳам андешаву мулоҳизаи дигар адибони ислохотҳои дар ташаккулу таҳаввули ҷаҳонбинии адаби ҷавон нақши бузурге бозид. Аз тарафи дигар, таъсису баста шудани нахустин мактаби усули ҷалиди Абдулвоҳиди Мунзим ва дар натиҷаи баҳси доманадор дар бораи манфиату зарари мактаби усули савтия ба ду тоифа-ҷадиду қадим тақсим гардидаани уламои Бухоро ба толибилми навҷу ислохотҳои таъсири амик гузошт. Соли 1910, баробари ҳамроҳи Усмонхӯча Пулодхӯча, бародари ӯ Атохӯча, Мазҳар Маҳзуми Бурҳон, Муқимбек вориди Исломбул гардида нахустин асари публицитиаш «Мунозараи мударриси бухорӣ бо як нафар фарангӣ дар Ҳиндустон дар бораи макотиби ҷадида»-ро бо харчи худаш ба таъб расонд ва пинҳонӣ ба Бухоро фиристод, ки он дар асоси далелу бурҳонҳои воқеӣ таълиф шуда буд. Бино ба таъкиди устод Айнӣ ин асар, «азбаски дар забони содда ва возеҳи форсӣ бинобар ба эътибор гирифтани аҳволи рӯҳияи халқи Бухоро навишта шуда буд» (1, 102), ба халқи Бухоро хеле таъсири хубе бахшида, ба муаллифаш шӯҳрат овард. Маорифпарварону тараққиохон дар тарғибу ташвиқи навиҳои «Мунозара»-ро чун воситаи муҳими баёнгари афкори хеш ва ифшоғари симои ҳақиқии мухофазакорон истифода мебуданд. Мударриси тараққипарвар Абдулқодир-маҳдум «саду панҷох нухсаи асарро ба хӯрчин андохта то Шаҳрисабз, Китоб, Чироғӣ ва Яққабғ бурда паҳн кард ва ба қасоне, ки хонда наметавонистанд, худаш хонда меод» (1, 102), ки он ҳам барои интишори афкори маорифпарварӣ ва ҳам ном баровардани адаби ҷавони навҷу хидмат кард.

Шеърӣ ба низои сунӣ ва шиа бахшидаш далолат мекунад, ки ӯ аввали соли 1910 дар Бухоро будааст ва шояди ин воқеа гардидааст:

*Эй умматӣ муҳаммадӣ, эй бандаи Худой,
Дини ту мондаст ҳаме дар дами бало.
Бархез, то ману ту зи баҳри наҷоти ӯ.
Созем молу ҷону сари мардвор,
Ё ҷон диҳем дар раҳи ислом мардвор,
Ё мурдавор ҷой бигирем дар мазор.*

Бино ба таъкиди Б. Пестовский (мачаллаи «Инкилоб», 1922, р. 2) Абдуррауфи Фитрат то сини 18-солагиаш дар Бухоро таҳсин карда, ба як қатор мамолики Шарқ-Туркия, Ҳиндустон, Арабистон ва шаҳрҳои марказии Русия-Петербург Маскав сафар кардааст. Муаллифи «Тазкират уш-шуаро» (1903-1904) Неъматулло Муҳтарам ӯро чун Ҳоҷӣ мулло Абдуррауф ном мебарад, ки ишора ба Ҳаҷ кардани Фитрат аст.

Дар воқеъ, Ҳаҷ дар ҷаҳонбинии бисёр равшанфикрону маърифатхонҳои тоҷик нақши муҳим бозид, дар қушоиши афкори андешаи онҳо ёрмандӣ кардааст, ки яке аз пайравони Аҳмади Дониш-Қорӣ Раҳматуллои Возех бахори соли 1886 ба сафари Макка баромад ва ба воситаи Марв, Ишқобод, Боку, Тифлис, Ботумӣ, Исломбул, баҳрҳои Миёзамину Сурх ба Макка расида, хангоми бозгашташ баъди зиёрату дидани шаҳрҳои Карбало, Начаф ва Бағдод ба Эрон омад ва ба тамошои шаҳрҳои Кирмоншоҳ, Техрон, Машҳад мушарраф мегардад. Сафари ӯ қариб як сол тӯл кашида, бахори соли 1887 ба Бухоро бармегардад. Ин сафар дар бедории афкори адиб таъсири амике гузошт, ки баъди бозгашт таассуроташро аз диду боздидҳо ва ақидаҳои маорифпарваронашро дар асари «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик» пешкаши ҷонандагон намуд.

Фитратро низ, аз як ҷониб, сафари Ҳаҷ ва дидани бисёр мамлакатҳои нисбатан мутараққӣ, аз ҷониби дигар, саёҳати шаҳру вилояти гуногуни аморат ва ишҳои муқаммал бо ваъзи зиндагонии аҳли кишвар пеш аз сафараш ба Туркия ва эҳсоси бештараз хубтари қафомонии аморат ба эҷоди шеърҳои дардолуд, эътироз

ва фарёду бонги қатъӣ водор намуд. Заминаи муҳиме барои эҷоди осори публицистӣ ба вучуд омад, ки ба таъкиди адабиётшиносии маъруф А. Маниёзов яке аз омилҳои пайдоиш ва ташаккули публицистика дар эҷодиёти адибон «дахолати ғазолонан худӣ нависанда ба ҳаёт» (5, 71) мебошад.

Фитрат баъди Аҳмади Дониш дар гузориши масоили муҳими ҷомеа аз имконияти жанрҳои публицистӣ моҳирона ва устодона истифода кардааст, ки нахустасари публицистии ӯ - «Мунозара», гувоҳи даҳолати ғазолонан адиб ба воқеияти зиндагӣ ва ҷун воситаи муҳими омода гардонидани хонандагон ба мутолааи рӯнома мебошад. Маорифпарварону равшанфикрон ва ҷараёниро ба таъсири нахустрӯномаи тоҷикии «Бухорон шариф» водор сохт, ки аҳли дарбор дар он замон на танҳо ба наشري рӯнома, балки мутолааи рӯномаву маҷалла муқобилияту муқовимат доштанд. Асарҳои нахустини тоҷикии Абдуллоҳи Фитрат - «Мунозара», маҷмӯаи ашъори «Сайҳа» ва асари дигари публицистии «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ» маҳсули давраи таҳсилоти дар Бухоро ва бардоште аз байзу баракати осору афкори фозилону донишмандони гузаштаи халқи тоҷик, ба вижа, адиби маорифпарвару ислохотхӯ Аҳмади Донишу пайравонаш ва равшангароеи дигар халқҳои Шарқ мебошад, ки онҳоро баробари вурӯдаш ба Туркия бо харҷи худ пайҳам ба таъб расонд. Таҳсил дар Туркия барои рушду нумӯи ҷаҳонбиниву ҷаҳоншиносии адиб, дар воқеъ, тақони бузурге дод ва мутаассифона, дар тағйири ақидаву андеша ва ғаравиданаш ба ҷараёни туркгарой ва талқини ғояи ягонагии туркон таъсири манфӣ гузошт. Ин ғоя дар асарҳои нахустинаш низ ба назар мерасанд, ки он чандон пурқувват нест ва хангоми баҳодиҳӣ ба хидмати баъзе аз амирон, ки дар таърих бо хунҳориву золимӣ ва бунёди калламанораҳо ном баровардаанд, як навъ самимияти адиб ба онҳо эҳсос мешавад.

Дар хусуси солҳои таҳсили Фитрат ва мадрасаву донишгоҳҳои фикрҳои мухталиф баён шуда, ки гурӯҳе бар онанд, ки солҳои 1909-1913 дар Туркия таҳсил карда, соли 1913 ба Бухоро баргашта, гурӯҳи дигар айёми толибилминӣ ӯро дар ин кишвар солҳои 1910-1914 донистаанд ва дар хусуси таҳсилоти дар донишгоҳи Исломбул, дар гимназияи муаллимин, дар мадрасаи Воизин изҳори андеша кардаанд. Аз ҷумла, Мирзо Салимбек ибни Мухаммад Раҳимбеки

Салимбек дар илова ба таъкираи «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ таъкират-ул-аҳбоб»-и Мухаммад Қорӣ Раҳматуллои Возех (1333 х.) навишта, ки «дар Бухоро то «Ақоид» таҳсилоти улуми расмӣ намуда, баъд аз он дар санаи 1328 барои таҳсилоти улум ба Исломбул сафар карда, алъон дар Исломбул ба мадрасаи Воизин, ки мадрасаи олии динист, ба таҳсил давомат дорад». Вале бино ба ҳуҷҷатҳои таълиқи додгоҳӣ аз соли 1937, ки тахти рақами 4269 дар бойгонии Ҷумҳурии давлатии амнияти Ўзбекистон маҳфуз аст, Фитрат дар солҳои 1909-1913 дар Дорулмуаллимин таҳсил кардааст (6, 350). Ба назари мо, Фитрат ва ҳамсафаронаш дар охири соли 1328 январи мутобик ба аввали соли 1910 ба Туркия сафар намуда, дар замон сол китоби «Мунозара»-ро ба таъб расонд, ки соли 1909 дар Бухоро шохиди баста шудани мактаби Мунзим ва дар оғози соли 1910 низоъии сунниву шиа будааст. Таъкиди устод Айни дар бораи соли 1910 ба Исломбул рафтани Усмонхоча писари Пулодхоча, бародари вай Атохоча ва Мазҳар-маҳдум писари Бурҳон-маҳдум ва ба сафари Исломбул омода шудани Фитрат низ баёнгарии дар хамин сол ба сафар рафтани уст. Устод Айни навишта, ки «яке аз қушодафикрони ин давра Абдуллоҳи Фитрат буд. Ин шахс мустаидтарин ва фозилтарин талабагони Бухоро ба шумор мерафт. Ба мактаби Мирзо Абдуллоҳид чандон рафтуой надошта боинад ҳам, ба воситаи мударрис Абдуллоҳид-маҳдум маҷаллаи «Сирот-ул-мустақим»-ро мутолаа карда фикраш хеле қушода шуда, ба сафари Исломбул тайёрӣ медид. Ба баҳонае ба баъзе инлоятҳои Бухоро саёхат карда, маъқулотӣ хубе ҷамъ оварда ба сафари Исломбул омода шуд» (1, 83). Дар хамин саҳифаи «Таърихи инқилоби Бухоро» иштибоҳи техникӣ гузашта, ки ба Исломбул рафтани Фитратро бо Муқимбек баҳори соли 1911 нишон дода шудааст. Ҳол он ки ин боб «Аҳволи ҷавонон дар соли 1910» ном дорад. Дар китоби тозанашири устод Айни «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» нуктаи муҳиме-аввалан, як сол пеш ба маркази инлофат сафар кардани Мазҳариддин-маҳдум писари Бурҳон-маҳдум ва Усмонхоча ва аввали баҳори соли 1910 сафари ҳар се ба дорулхилофа бо Атолло-хоча бародари Усмонхоча таъкид шудааст. Сониян, дар хамин ҷо омада, ки «Ҳочӣ Абдуллоҳи Фитрат, ки яке аз талабаҳои баршудӣ Бухоро буд, ба рафқати Муқимиддинбек-бародари Мирзо Низомиддинхочаи Урганҷӣ ба

қасди таҳсил аз роҳи Эрон озими Исломбул гардиданд (аз хамин рӯз эътиборан ба зумраи маорифхони Бухоро Фитрат даромад) Дар ин ишораи устод Айни ду масъалаи муҳим-яке пеш аз сафари Исломбул ба Ҳаҷ рафтани Фитрат, дигаре баъди ба қасди таҳсил ба сафар баромадани ба маорифпарварӣ рӯ овардани ӯ равшан мегардад ва далолат ба он мекунад, ки маорифпарварии адиби навабдор бо эҷоди «Мунозара» оғоз ёфтааст ва ба зудӣ ин асар аз тарафи полковник И.Д. Ягелло ба русӣ ва Ҳочӣ Муин ба ӯзбекӣ баргардон шуда, солҳои 1911-1913 дар Тошканд ба нашр расидааст. Ҳарчанд ки дар муқоваи русӣ «Не подлежащее оглашению» таъкид гардида, барои истифодаи доираи маҳдуд кормандони идораи генерал-губернаторӣ пешбинӣ шудааст, ба воситаи тақриси Андреев дар се шумораи рӯномаи «Туркестанские ведомости» (13-20 октябри соли 1916) моҳияту мундариҷаи китоб ба доираи васеи хонандагони рус маълум гардид. «Баёноти сайёҳи хиндӣ» низ ба зудӣ ба ӯзбекиву русӣ ва озарбойҷонӣ тарҷума карда шуд. Тарҷумони русиаш афсари рус А. Н. Кондратев буда, бо сайёу кӯшиши Маҳмудхочаи Бехбудӣ дар матбааи Демуровои Самарқанд ба таъб расидааст, ки адабиётшиноси варзида Вали Самад дар мақолаи «Фазилат ва фочеаи Фитрат» мутарҷими ҳар ду асар—«Мунозара» ва «Баёноти сайёҳи хиндӣ»-ро ба русӣ хар ду асар—«Мунозара» ва «Баёноти сайёҳи хиндӣ»-ро ба русӣ М. Бехбудӣ ва макони нашрашро Петербург ба қалам додаанд («Садои мардум», 1992, 3 ноябр).

Фаёлияти эҷодии Фитрат маҳсули ду давраи таҳсили ӯст, ки дар Бухоро аз рӯйи анъанаву суннатҳои маъмули он замон таҳсилро шуруъ карда, дар Туркия аз баракати улуми замонавӣ баҳрааманд гардидааст. Эҷодиёти баъди бозгашт аз Туркия ҷилои тозае ба худ касб кард, ки гувоҳи маърифати баланд, ҷаҳонбинии васеъ, ҳуласаву натиҷагирҳои амиқи адиби навҷуви навҳох ва ислохотпарвару маърифатҷӯ мебошад.

Бо сарварии Фитрат дар Исломбул ҷамъияти «Бухоро таъмили маориф» («Маорифи оммавии Бухоро») созмон дода мешавад, ки ҳадафаш ба толибилмони Бухоро дар Туркия ёрии моддиву маънавӣ расондан буд. Баъзе муҳаққиқон онро шӯъбаи ҷамъияти «Тарбияи атфол» дар Исломбул донистаанд. (8, 7).

Дар соли 1911 микдори умумии муҳассилини Бухоро ва Туркистон 15 нафарро ташкил медод, ки микдори онҳо дар соли

1914 (дар бархе аз асару мақолаҳои муҳаққиқони тоҷику ӯзбек солҳои 1912, 1913 омада, мо дар ин маврид ба устод Айни таъя бардем, ки соли 1914 гуфтаанд) ба 30 нафар расида. Бино ба таълиқи муҳаққиқи ӯзбек Бегалӣ Қосимов соли 1911 Ҳамза низ дар ҳамаи Дорулвоизин таҳсил доштааст (5, 74).

Таҳсили Фитрат ва дигар ҷавонон аз Бухорову Туркистон дар Туркия ба замони тантанави ғалабаи инқилоби ҷавонтуркон рост омад, ки аҳли ин мамлакат шахди зафар мечашид ва аз зиндагии ҳар шаҳр то ба ҳаёти иҷтимоӣ гарки ҳавои инқилоб буд. Албатта, ҷунбон назъи иҷтимоӣ ба Фитрату ҳамроҳонаш таъсири амиқе мерасонд, ки ҳам ба омӯзиши масъалаҳои сиёсӣ ва ҳам бо эҷоди наъри бадеӣ ҷиддӣ машғул шаванд. Ҳанӯз дар Бухоро аз тамаддуну таракқи дур мондани ватанашро дарк ва аз гузаштаи меҳанаш, аз як тараф, чун кӯхи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз, сахрои маҷда, боғи хунар, соҳаи виқор, ариши шараф, сипехри саодат, бикшишти адл, лавҳи сафо, ситораи изз, бурҷи иқтидор ифтихор кунанд, аз тарафи дигар, аз бекарории замона, қафомонии ватани ин замоне фаҳри оламиён яъсу ноумед мегардад. Аз Исломбул ба рӯномаҳои «Бухорои шариф» ва «Самарқанд» шеърҳои мақолаи фириристода аз хусуси ғафлату ҷаҳолати аҳли мамлакат ва ҷалби онҳо ба маърифат, роҳнамунии модари азиз - хиттаи Бухоро ба таракқиву тамаддун ба дарду алам иброз медошт. Дар шеъри «Фарёд», ки дар ду шумораи рӯномаи «Бухорои шариф» ҷоп шудааст, ҳолати онрӯзаи ҳамватанонашро ҷунбон ба тасвир мекашад:

Фарёд, ки зору нотавамонем,
Берӯхтарини мардумонем.
Нашкуфта ба гулшани тамаддун,
Афсурдаи меҳнати ҳазонем.
Сармоҷи мардумӣ надорем,
Лекин ба қатори мардумонем.
Не ҷурғати он ки як қадам пеш,
Дар ҷодаи мардумӣ биронем.

Не тоқати ин ки хештанро
Бегайрату беҳунар хонем.
Эй папҷаи беамони гафлат,
Моро зи чи рӯ хароб кардӣ?!

Чун дигар маорифпарварон роҳи ҳалосиро аз ин ҳама
харобӣ, ночориву фақринтисобӣ дар илму бедорӣ мебинанд:

Бас оҳ! Кунун бас ин харобӣ,
Ночориву фақринтисобӣ!
Эй нури ду ҷашми Ибни Сино,
Бигзаит замони беҳисобӣ!
То кай ба ҷаҳолат ин мадорро,
То чанд зи илм чехратобӣ?!

Даъват ба худогохиву худшиносӣ ва бедории ҳаммиллатонаш
низ ифшоғари ҳолати қафомонӣ ва аз даст додани шарафи инсонии
онҳо мебошад, ки воқеияти оғози садаи бистум-давраи тараққиву
тамаддуни мамолики дигари Шарқ ба ин хидоят мекард:

Қасри шарафат фитод аз пой,
Вақт аст, ки баъд аз ин нахобӣ!
Бархезиву бо қамолӣ шӯриш
Бар гафлати худ кунӣ хитобе:
Эй папҷаи беамони гафлат,
Моро зи чи рӯ хароб кардӣ!

Дар ду мактубаш ба рӯзномаи «Бухорои шариф» ва мақола-
аш «Тараққӣ ва таҷаддуд» дар рӯзномаи «Самарқанд» (1913, 13
сент., р. 44) оид ба масъалаҳои тараққии мамлакат, нақши мат-
буот дар дигаргунсозиҳо ва шарҳу баёни тараққӣ ва таҷаддуд
суҳан меронад. Дар мақолаи «Тараққӣ ва таҷаддуд» бо мақсади
дуруст фаҳмондани моҳияти масъала аз ду бозори китобфурушии
Исломбул- кӯҳна ва нав нақл мекунад, ки «ҷамоаи китобфурушон
пай ба ҳақиқати масъала бурда, тариқи китобфурушии қадимро
тағйир дода, мағозаҳои бузург кушода, китобҳои илмӣ ва фанниро
дар маърази фуруш ниҳодаанд ва баъзеи дигар ба ҳамаи услуби

қадими худ ирор намудаанд. Имрӯз ҳамаи китобфурушоне, ки
тариқи дозимаро қабул намудаанд, беандоза соҳиби сарват ва
осуддагӣ гаштаанд. Ҳар кадомашон мағозаҳои бузург ва ҳазин
доранд, ки инсон ҳар қадар майли китоб харидан надошта бошад,
аз барои тамошо ба онҳо медарояд. Дар ҳар қадоми мағозаҳо
ҷаҳор-панҷ хидматкори хушҳуе машғул ба қоранд. Яке дар сари
ҷаҳор-панҷ хидматкори хушҳуе менависад, шахси охир доимо ба
ҷаҳор-панҷ хидматкори хушҳуе машғул аст, ҷорумӣ ба харидорҳо
даддан ва тоза кардани китобҳо машғул аст, бо қамолӣ
нишон медиҳад. Худи он зот, ки соҳиби мол аст, бо қамолӣ
дабдаба дар болои курсӣ нишаста, монанди як ҳокими бузург
саргарми супориш аст».

Бозори нави китобфурушӣ ҷаҳони нави ҳукмрон аст, ки та-
раққиву таҷаддуд қарда, соҳибонаш саргарми супориш буданд.
Фитрат хонандаро ба сӯи бозори кӯҳна хидоят месозад ва
дар муқоиса тафовути олами кӯҳнаву навро дар назари хонандагон
ҷишвагар қардан меҳаҳад:

«Ҳамин ки аз ин ҷо гузашта ба бозори кӯҳна меравам, ҷи
мебинам? Як растае, ки ба охири дараҷаи харобӣ расида, табақаи
дӯконҳо шикаста, деворҳои тӯр афсурда!...

Аз барои харидани китобе ба дари яке аз ин дӯконҳои торик
меистем, мебинем, ки дар гӯшаи дӯкон шахси фарсудапайкаре дар
замин хобида, маърази ҳуҷуми мағасон аст! Бо қанд сади баланд
ин шахсро аз хоб бедор мекунам ва фалон китобро меҳаҳам. Ин
малд бо ҳазор мушқилот мағасонро аз сару рӯи худ дур қарда,
мудлати даҳ дақиқа ба фикр меравад ва билохира, ба хотираш
намерасад, ки ҳамин китобе, ки ман хостам, дар дӯконаш ҳаст ё
не!

Ночор қад рост қарда, тамоми китобҳои худро ягон-ягон
дида ва он китобро пайдо қарда, аз байни соири китобҳо баро-
варда, ба наздики даҳони худ бурда ҷунон суф меғӯяд, ки тамоми
дӯконро ҷангу гӯбор меғирад!...

Ба пиндори Фитрат дунёи кӯҳна дар зерӣ ҷангу гӯбор монда,
онро бояд тозаву озода қард ва ба олами тараққиву таҷаддуд
пайваست, ки ҳулосаи мақола ба ин далолат мекунад: «Ин аст
сарқаломӣ ҳикмати анҷом. Ҳазрати Алӣ, ки мефармояд: фарзандони
худро аз барои замони оянда таълим қунед, зеро ки онҳо аз барои
замони оянда ба дунё омадаанд».

Дар эҷодии Фитрат баъди бозгашташ аз Туркия китоби «Оила ё худ вазоифи хонадорӣ» макоми вижа дорад, ки дар идомаи «Раҳбари наҷот» масоили муҳими ҷомеа-оиладорӣ, мақоми зан дар индағӣ, тарбияи фарзанд ва вазоифи муҳими падару модар, ӯшадорихои волидайн ва фарзанд дар назди волидайнро дар бар мегирад. Ҳарчанд ин мавзӯ дар таърихи фарҳангу адабиёти тоҷик ронаҳои амик дорад ва аз ҷаъри асрҳо об меҳӯрад, аз нигоҳи адаби наҷуву маорифпарвар тобиши наву ҷилои тоза пайдо карда. Аз доираи як макону як фарҳанг берун баромада, дар асоси далелу бурҳонҳои қотей масъаларо мавриди баррасӣ қарор додааст ва бисёр бадбахтиҳои ҷомеаро дар нодурустии интиҳоби зан, чандзанагӣ ва амалҳои ношустаи мардон медонад. Бо ояҳои Қуръонӣ ва халисҳои паёмбари ислом (с) чун дар китобҳои дигараш- «Мунозара», «Баёноти сайёхи хиндӣ», «Раҳбари наҷот» ғалатҳои аҳли ҷомеаро бо мисолҳои мушаххас собит мекунад ва ғумроҳии мардумро аз нодонӣ медонад. «Ман имон дорам, ки беҳтарини қонунҳое, ки дар хусуси саодати оила вазъ шудааст, қонунҳои исломист, - менависад ӯ. Бо вучуди он бадбахтигарии бенизомтарини оилаҳои ақвоми ҷаҳон оилаҳои мо, мусулмонони аст, зеро мо, мусулмонон ба ҳеч қадоми ин қонунҳои илоҳӣ риоят надорем. Ҳар ҳаракате, ки дар хусуси хонадорӣ мекунем, ҳамагӣ аз рӯи орзуи ботилу фикри ноқиси худамон аст, ки аксарини муҳолифи фармонҳои Қуръони мо мебошад. Бинобар он, дар миёни мо оила, ки дар он ҷо қандин зулму тачовуз воқеъ нашуда бошад, қамеб аст».

Ҷ баъди шарҳу эзоҳи интиҳоби зан ва зарурати издивоҷ ба масъалаи дигари муҳим, ки имрӯз низ аҳамияти вижа дорад, сайёу қушиш барои ба даст овардани иззату саодати миллат изхори андеша мекунад. Ба назари адиб «иззату саодати ҳар миллат ба қадри сайёу амали ӯст. Ҳар миллате, ки ҳайати умумияи сайёу амалаш бештар бошад, қуввати шавқату иззаташ низ бештар хоҳад буд. Масалан, миллати белжик ва миллати англизро, ки ҳама афроди ин ду давлат низ қорқуну сайёноканд, дар пешӣ назар гирифта, муҳокима намоем, мебинем, ки миллати англиз садҳо баробари миллати белжик қувату шавқату эътиборро молиқ аст. Аҷабо, бо вучуди ин ки дар миёни илму амал, сайёу қушиши ҳар фарде аз афроди миллати англизу белжик фарқи

13

Дар воқеъ, таҳсил дар Туркия ва ошноӣ бо дигаргуниҳои ин кишвар дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва маорифпарварии Фитрат нақши бузурге гузошт. Вай аз ҷеҳраҳои маъруфи илму адабиёт, сиёсат ва ҷомеашиносони шинохтаи ин мамлакат таълим гирифт. Аз муҳаррири маҷаллаи «Сирот-ул-мустақим» ва шоири маъруфи Туркия Меҳмед Ақиф, ки дар соли 1921 шеъри «Марши истиклол» дар байни 724 шоири Туркия ғолиби озмунӣ сурудӣ милли гардидааст, адабиёти турк ва аз сармуҳаррири «Ени маҷмӯа»-ношири афкори «Иттиҳод ва таракқӣ» Зиё Гӯк Алп асосҳои иҷтимоӣро омӯхтааст. Дар он солҳо пайравӣ ба Меҳмед Амин, ки соли 1898 бо маҷмӯаи «Шеърҳои туркӣ» дар адабиёти туркӣ ба шеъри ҳичо поя гузошта буд, авҷ гирифт. Маҷаллаҳои «Турк юрду» (1911) ва «Ганҷ қаламлар» (1911) барои тозагии забони туркӣ аз унсурҳои арабиву форсӣ муборизаро оғоз намуда, барои амик реша давондани туркпарастӣ дар адабу фарҳанг, илму маориф хидмат мекарданд, ки мутаассифона, ин гоя ба Фитрат ва гуруҳе аз ҳамсабақонаш таъсири амике гузошт. Онҳо дар ҳамаи рӯҳия тарбия ёфта, дар охири соли 1913 ба ватан баргаштанд.

Бо ҳамсабақаш Ато Ҳоҷев соли 1914 дар Қаркӣ ва Шаҳри-сабз мактабҳои нав таъсис дода, дар маҳалҳои гуногуни Бухоро дар бораи таъсири макотиби нав тарғибу ташвиқ мебудданд. Бино ба ҳуҷҷатҳои бойгонии Кумитаи давлатии амнияти Ўзбекистон ҳамаи сол дар Бухоро театри ҳаваскоронро ташкил намуда, дар саҳна нақшо офарида, даромадро ба мусулмонони аз ҷанг зарардида мегузаронад (5, 80). Ҷ асарҳои таърихиву фалсафӣ ва ахлоқии «Мавлудӣ шариф ё худ миръоти хайр-ул-башар» (1914), «Мухтасари таърихи ислом» (1915), «Раҳбари наҷот» (1915), «Оила» (1916)-ро ба таъб расонда, асари машҳури пеш-вои ҳаракати таҷаддуҳҳои мусулмонони Русия Исмоилбеки Ғаспаронӣ «Мусалмонони Дорурроҳат»-ро бо тарғибу ташвиқи дӯшташ Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ба тоҷикӣ баргардонд, ки бо харҷи молиявии китобхонаи «Маърифат» соли 1915 дар мағбаи М. А. Мақсудови Петроград ҷоп шудааст. Фитрат дар муқаддимаи «Оила» таъкид дошт, ки «хеле орзу доштам, ки ин рисолаҳо ба забони милли худамон, яъне туркии ҷиғатой нависам, аммо дар ин хусус ҳама бо ишорати он дӯсти муҳтарами худ (Мунзим-П.Г.) тобеъ гаштаам».

куллӣ нест, дар миёни шавкату иззати онҳо ин қадар фарқ аз қучост? Ҷавоби ин суолро аз адади нуфуси ин ду миллат бояд пурсид. Яъне нуфуси миллати англиз чилу чаҳор миллион асту нуфуси миллати белжик ҳафтуним миллион. Бино бар он ҳайати умумияи сайёу амали миллати англиз аз ҳайати умумияи сайёу амали миллати белжик чандин мартаба зиёдтар аст. Пас қуввагу иззати миллати англиз, ки ба асари сайёу амали эшон аст, албатта, ҳамчунин ҳоҳад буд».

Таваҷҷӯҳи адибро масъалаи доғи дигрӯзу имрӯз-чандзанагӣ чалб кардааст, ки аксаран ин расму одатро мутобиқ ба қонунҳои исломӣ ва ҳатто баъзе муҳолифону гумроҳон ҷурми шарият медонанд. Вале ӯ бо овардани ояе аз сураи Нисо бад-ин маънӣ: «Агар дар ҳаққи ятимон аз беинсофӣ қардан тарсед, онҳоро дар никоҳи худ надароред, балки аз занон, ки шаръан ба шумо никоҳашон дуруст аст, аз яке то чаҳорро дар никоҳи худ гиред ва агар дар ҳаққи ду-се зан бими зулм қарданатон бошад, як зан барои шумо қифоя аст» дар хусуси бебунёдии ин даъвоҳои менависад: «...қасоне, ки як зан гирифта ва андешаи зани дигар доранд, бояд ки аввало ба виҷдони худашон муроҷиат зани дигар ва бубинанд, ки дар ҳаққи ду зан адолат қарда мегардонанд ё не? Агар эҳтимоли адолат нақардан дошта бошанд, онҳоро лозим аст, ки андешаи никоҳи дувумро аз хотир бароранд. Аммо агар дар миёни ду зан аз адл нақардан тарсе надошта бошанд, яъне дар хусуси ин ки дар ду зан доимо иҷрои адлу инсоф ҳоҳанд қард, дилашон қарор гирад, он вақт ду зан гирифта ба ҷароҳат зараре надорад. Барои ду-се зан гирифта ҳам шарт ҳамин аст ва баъд аз он ки ду ӯ се зан гирифта онҳоро ба ҳукми ҳамаин ояи (ва ҳам ба ҳукми виҷдон) фарз мешавад, ки дар ҳаққи ҳамаи занони худ адолат намоёнд, яъне дар бораи ҳуҷум, пушук, ҳона ва навбати ҳамбистарӣ ҳамаи онҳоро баробар доранд. Ҳатто агар яке аз занҳои марди дузана ба дигарашон пул дода, навбати ӯро барои худ бигирад ва ӯ худ марди дузана ба яке аз занҳои худ пул дода, ӯро аз баҳри навбати худ гузаронад, фуқаҳои ислом ӯро қабул нақарда ва пулро ба соҳибаш мегардонанд. Иҷрои адолат, ки воҷиб аст, ба қардани мард боқӣ мемонад».

Магар ин нуктаи басе муҳими исломӣ аз ҷониби на танҳо беҳабар аз моҳияти қонунҳои шаръӣ, балки муллоёне, ки худро

қонин дини муъбини Ислми ҳисобида, пинҳонӣ ва хилофи қонунӣ даъват хутбаи никоҳ меҳонанд, бар дӯш доштани масъулияти мушқил ва сангинро медонанд?! Дар ин маврид, шоири маъруф Мирзо Абдулқодири Бедил барҳақ фармуда:

*Қавме, ки занонро бифурӯшанд ба шир,
Ё ин ки ризо диҳанд дар хизмати тир.
Дайюсонанду нози исмат доранд,
Бар занҷаллобони беҳирад таъна магир.*

Аз ҷониби дигар, оё онҳое, ки ҳоло пинҳонӣ ва хилофи қонунӣ мавҷудаи даъват зани дувуму сеюмро ба никоҳи худ ме-дароранд, на танҳо зани аввалашон, балки хешу табор, аз ҳама муҳим фарзандонашон ҳабар надоранд, тасодуфан ба ҳам дил додани фарзандонашро аз занҳои гуногун боре аз гӯшаи ҳаёл мегузаронанд?!

Мутаассифона, чунин қиссо ро ҳам ба қалам додаанд. Падари гофил барои писараш ба хонае ба хостгорӣ омада, ки духтари худаш буда. Намедонам, ин қисса то чӣ андоза дуруст аст, вале руҳ додани чунин воқеа дар зиндагонӣ, бо ин тарзи тааддули шавҷот, бе ҳеч шакку шубҳа, эҳтимол дорад.

Асоси зану шавҳари ро муҳаббат ташиқил медиҳад, ки адиб ин масъаларо низ аз нигоҳи ислом мавриди таҳқиқ қарор дода ва саволи мантиқие ба миён гузоштааст, ки «шаҳси дузана занеро, ки тоза ва хубрӯтар аст, аз зане, ки қўҳна ва солхўрда аст, албатта, зиёдтар дўст медорад. Дар муҳаббат адолат қардан, яъне ҳамаи занони худро ба як дараҷа дўст доштан мумкин нест ва ҳол он ки Худованд дар миёни занон адолатро амр мефармояд! Пас чора чист?»

Дар посухи ин пурсиш боз рӯ меоварад ба ояҳои Қуръон, ки дар яке аз ояҳои Нисо ба ин маънӣ омада: «Агарчи маҳз аз рӯи инсоф хеле орзу доред, ки ҳамаи занони худро ба як дараҷа дўст доред, лекин дар муҳаббат адолат қардан аз доираи иқтисоди шумо берун аст. Пас шуморост, ки ба зане, ки бисёртар дўст медоред, он қадар ҳам майл нақунед, ки боиси ранҷиши зани дигар қардад ва он дигарашро, ки дўст намедоред, дар миёни муҳаббат ва бе муҳаббатӣ нигоҳ доред. Яъне агарчи ҳақиқатан

дӯст намеред, дар зохир чунон муомила кунед, ки пиндорал ки шумо ба ӯ ҳам муҳаббат доред».

Ичрои ҳамаи ин корҳо барои як фард хеле мушкилӣ ба бор меоварад ва на ҳар кас бардоштани бори чунин масъулиятро дорад, ки адиб дар хулосаи мукаддимаи дуҷум ба ин маъни нигоштааст: «...*дини ислом тааддуи завҷотро бо ин ҳама шартҳои мушкил руҳсат додааст, на бо ин тариқа, ки мо дорем!... Онҳоро ки бе мулоҳизаи ҳамин шартҳо ду-се зан мегиранд, бояд бидонанд, ки ин қорашон бар хилофи Қуръон ва ҳадис аст*».

Ҳамин тариқ, қисми аввали китоб зарурати хонадоршавӣ, гузарондани тӯй, шартҳои зиндагии яқҷояи зану шавҳар, нафақаи идораи хона, ифғат ва порсӯй, ба ҳам омадан, мадорову фойдаи ва талок, риояи фармудаи Худо ва гуфтаҳои паёмбарро (с) дар оиладорӣ дар бар гирифта, муаллиф дар қисми дуюми асараш баҳси боби мухтасару пурмазмунӣ «Вазифаи оила»-и китоби дигараш-«Раҳбари наҷот»-ро оид ба тарбияти фарзандон идома додаст ва дар ин масъала камбуду норасоии ҳаммиллатонашро дар муқоиса бо дигар миллату халқҳо бо мисолҳои ҳаёӣ ифшо сохтааст.

Дар назари муаллиф вазифаи мукаддас ва мушкилтарини хонадорӣ тарбияти фарзанд аст, ки иззату давлатмандӣ, комёбӣ, соҳибхотиромӣ, ҷаҳонگیرӣ, хориву залилӣ, асириву ғуломиро аз натиҷаи тарбият медонад. Дар тасдиқи андешаи ҳакиме, ки «агар тарбияти атфولي бани одамро ба ман гузоранд, дар андак муддате тамоми ахволи ҳозираи одамииёро ба шакли дигар хоҳам даровард», ахволи қавмҳои ҳозираи ҷаҳонро бо мисолҳои мушаххас ва мулоҳизаҳои қобили тавачҷӯх пешкаши хонандагон мегардонад: «Имрӯз ҷиҳил миллион англиз ҳоким ва матбӯи ҷаҳор сад миллион Ҳиндӣ ва африқоӣ шуданд. Ҳукумати Чин бо ҷаҳорсад миллион рабӯи худ бозичаи ҳила ва найранги панҷоҳ миллион ҷопунӣ гардидааст. Дар ҳамин замони охир шаст миллион миллати олмонӣ ду давлати заиф- Австриё ва Туркияро дар паҳлӯи худ гирифта, ба ҳафт давлат, ки маҷмӯи раояшон (асли ва мустамлиқӣ) ҳафтсду панҷоҳ миллион аст, беибо баробарзанӣ менамоянд». Ӯ ҳамаи дастларозӣ ва ғолибияти давлатҳоро аз таъсиботи мӯъҷизанамон тарбияти баданиву фикрӣ ва ахлоқии фарзандони он миллатҳо медонад, ки «онҳоро дар саҳнаи сайёу кӯшиш, ки ҳақиқати

таъсиботи ҷидди ҳаёт аст, бо баданҳои қавӣ ва фикрҳои баланду ҳақсон неку муसаллаҳ намуда фиришодан аст. Ҳар кас медонад, ки имрӯз англизон аз мардуми Ҳинду Миср, ҷопунӣ аз халоқи Ҳинд баъданаву фикран ва ахлоқан комилтаранд. Инак, ҳамин қисми инҳо натиҷаи тарбияти падару модарони эшон аст».

Дар муқоиса бо ин миллатҳо мусулмонон, ба вижа туркҳо, ки дар тарбияти фарзандон билкул безъғиной мекунад, ки дар назари муаллиф «харону ғўспандони худро аз фарзандони он некутар тарбият менамояд» ва ин даъвоиёро бо мисолҳои муқоисавӣ воқеӣ собит месозад.

Дар ин қисми китоб доир ба тарбияти бадания, фикрия ва ахлоқии дар муқоиса бо дигар қавму миллатҳо норасоии мардуми Туркияро бо мисолҳои ҳаёӣ, андешаву мулоҳизаҳои ҷолибе таъкид месозад, ки ғувоҳи огоҳии қомили адиби навҷуви напардоз аз ҳаёти халқҳои дигар ва мутолиоти зиёде аз осори адибону муаллифони мамулики Аврупост. Ва он, бешакку шубҳа, аз тарбияти таҳсил дар Туркияст, ки маърифаташ ба дараҷаи аъло расида, мулоҳизаву муҳокимоташ амиктар гардида.

Аз ҷониби дигар, хидмати шоёнӣ яке аз сарварони ҳаракати маърифатпарварӣ, шахсияти маъруфу машхури илму маориф ва ҷаҳулу фарҳанги тоҷик дар огози садаи XX *Абдулвоҳиди Муъзӣ* дар назари китоби дарсӣ ва роҳнамои адибони дигар дар таълифи китобҳои ғуноғун набояд фаромӯш кунем. Иншоӣ чунин як асари наҷибро аз дӯшташ Абдуррауфи Фитрат ба забони модариаш хоҳиш намуда ва онро ба ҳарчи худаш ба таъб расонда, ки муаллиф дар мукаддимаи ин нуктаро махсус таъкид дошта: «Дар ин асри ахир, ки дар ҳар ҷониби ватани исломӣ осори ҳаёӣ намудор аст, ҳар қадом аз олимони турку араб ва форс ҳамин нуксонҳои миллати худро қабар ёфта, дар хусуси низому осоиши оила хеле китобҳо навиштаанд ва дар ҳар қадом аз он китобҳо хеле ҳуқмҳои диниро, ки барои интизоми оила содир гашта буд, тафсил доданду эзоҳ карданд. Лекин ҳайати умумияи мо, туркистонӣ, хусусан, мо- бухориён аз ин неъмат маҳрум будем. То имрӯз дӯсти муҳтарам ва ҳамфиكري ғаюрам Абдулвоҳид-афандӣ Муъзӣ, ки хотираш ҳамаҷа бастаи андешаи саодати бухориён аст, ба ман ишорат карда, ки дар ин боб китобе нависам. Ва баски дӯсти азизамро

мақсаде оливу нияте холис буд, натавонистам, ки аз ишораташ гардан печам, ночор хамин рисолатро тартиб додам. Хеле ору доштам, ки ин рисолатро ба забони миллии худамон, яъне туркии чигагоӣ нависам, аммо дар ин хусус ҳам ба ишорати он дӯсти мӯҳтарами худ тобеъ гаштам».

Ба гумонам, наشري ин асар ба ифтихори 130-солагии Абдулвоҳиди Мунзим, ки бо саъю талошӣ ӯ эҷод ва чун ёдгор аз он айёми пуртазоду мушқил ба дасти мо расидааст, арҷгузорию ночизест нисбати заҳмату хидмати ҳам муаллиф ва ҳам ташаббускори икдоми нек.

Аз ҷониби дигар, охири ёдгор аз кутби аввали зиндагинома, давраи пурҷушу хурӯши эҷодӣ ба забони модариаш-тоҷикӣ ва ғаёлияти пурсамари маорифпарварии Абдулрауфи Фитрат, ки бо хамин асар ва таҳияи лоиҳаи фармони ислохот дар соли 1917 ба охир мерасад.

Бино ба таъкиди устод Айнӣ баъди инқилоби феврал аъзон «Ҷамъияти махфӣ» се бор ҷамъ омада, дар масъалаи ғаёлияти минбаъдаашон баҳс меороянд ва ҳар дафъа баҳсашон бо ҷанҷол анҷом меёбад.

Устод Айнӣ пешниҳод мекунад, ки ҷамъият чун солҳои пешин дар ҳолати махфӣ боқӣ монда, барномае таҳия ва аъзоро зиёд, вале чун пештара санҷида ба узвият интиҳоб намояд. Аъзон ҷамъият дар ҳамаи ҳаракатҳои рӯйирост ва нимрӯйирост иштирок кунанд, вале ҳагги ҳаракатро аз ҷамъият гиранд ва дар интишору амали он кӯшиш намоянд.

Гуруҳи дигар бар он буданд, ки чун дар Русия инқилоб ғалаба кардааст, ҷамъияти махфӣ зарурияти надорад ва якҷоя бо Фитрату рафикони соҳибмаълумот ба ғаёлияти ошкоро пардохта, аз пайи амалӣ кардани ҳадафу мақсади худ ба мубориза оғоз кард.

Азбаски аксарияти ин фикрро ҷонибдорӣ намуда, тарафдорони устод Айнӣ ангуштшумор-додараш Сирочиддин, Ҳомидхӯҷаи Меҳрӣ ва Мирзо Назрулло буданд, дар рӯзи сеюм бо пешниҳоди устод Айнӣ ҷамъият муваққатан ба эълони аъзо ва корҳои то он вақт анҷом додааш аз ғаёлият боздошта шуд. Ба пешниҳоди устод Айнӣ дар хусуси пурзӯр намудани таъшиқот дар байни деҳқонон мутавачҷех нагардиданд. Ҳол он ки ин

масъала дар шароити онрӯзаи Бухоро, ки аксарияти аҳолиро деҳқонон ташкил медоданд, хеле муҳим ва тақдирсоз буд. Бино ба ҷаълияти устод Айнӣ деҳқонони соли 1917 аз деҳқонони солҳои пешин билкул тафовут доштанд. «Акнун он деҳқонон нест шуда буданд, дар ҷойи онҳо деҳқонони мутаассиб пайдо шуда буданд, ки ҳар қори амирро мувофиқи шарият ва ислохотталабонро амир медонистанд. Ҷунки бо сар шудани революсияи Феарал Ҷукумати амир ва тарафдорони ӯ ба воситаи муллоҳо деҳқонони пешинро аз номи дину шарият ба муқобили ҳар гуна ислохот ва ислохотталабон тайёр карда буданд. Деҳқонони бой, арбоб ва меҳнатдорон, ки ҷӣ будани ислохотро мефаҳмиданд, онҳо ба худашон дарар доштани ислохотро мефаҳмиданд ва онҳо ба худии худ тарафдори ҳаракати худсаронаи амир, муқобили ҳар гуна ислохот ва ислохотталабон буданд ва онҳо ҳам кӯшиш мекарданд, ки онан деҳқонро ба муқобили ислохот ҳезонанд» (3, 73-74.). Вале гуруҳи дуюм интизори пуштибонии Ҷукумати муваққата буданд, ки бо фармони худ амирро ба ислохот маҷбур месозад. Бо ин умед ду нафарро ба Самарқанд равон карда, аз он ҷо ба Петроград телеграммаи табриқӣ фиристода, доир ба масъалаи ислохот аз Ҷукумати муваққатаи рус мадад меиурсад. Ҷукумати муваққата дар ҷаноби телеграмма «лузуми ислохотро ифҳом ва дар ин боб аъзони аҳолии Бухороро бинобар телеграфи ҷавонбухороӣён эълон» менамояд (2, 153). Бино ба таъкиди устод Айнӣ ва Ф. Ҷоҷаев Ҷукумати Бухоро ва элчиҳои рус бо маслиҳат худро тарафдори ислохот вонамуд сохта, дар ҳар мавриду махфил аз ислохоту дигаргунҳои суҳан меғунанд, ки гӯё амир ба тағйироти ҷаъли даст зада бошад. Вале чун солҳои пештара масъалаи ислохот ҷанҷолро ба ду гуруҳ-ислохотхороно иртиҷоӣён тақсим намуда, на тангати иҷтимоиро хеле тезутунд гардонида буд. Бурҳониддини воқикалон ва Мирзои урганҷӣ ба муқобили Назрулло-қушбегӣ ҳар гуна овоза пахн мекарданд, ки «ин корхоро ду-се нафар ҷадид, эронӣ ва яҳудиён баровардаанд. Назрулло-қушбегӣ, ки зотан ҷадид аст, ба фикри эшон пайравӣ карда амирро фирефтааст» (2, 153). Амир ба баҳонаи хидмате Мирзои урганҷиро ба Қаршӣ фиристода, қозикалонро бо маслиҳату машварати қушбегӣ ва гумонтаҳои сиёсии рус маъзул ва ба ҷояш Мирзо Шариф Маҳдуми ислохотхоро мансуб намуд. Тамоми орзуву умеди тараққиқхороно

маорифпарварони Бухоро ба ҳамин ислохот буд, ки меҳостанд мамлакатро аз идораи асримиёнагӣ берун бароварда, бо тақсими ҳокимият ба дигаргунҳои ҷиддии оянда роҳнамоӣ кунанд. Вале беҳабар аз он буданд, ки генерал-губернатори Туркистон Куропаткин ба масъулони сафоратхонаи рус ба ин мазмун телеграмма дода буд: «Дар боби ислохоти Бухоро қадаматонро доништа гузоред ва аз эътидол набароед!» (2, 156).

Бо мақсади назарфиребӣ рӯзи ҷумъаи 28-уми ҷумодиуссонии соли 1335 хичрӣ (ба ҳисоби кӯҳна 7 апрели соли 1917 милодӣ) фармони ислохот дар меҳмонхонаи Раҳимхони арки Бухоро ба ҳузури уламо, аъён ва ҷавонбухороиён кишлоғ ва эълон қада шуд, ки бино ба таъкиди Ф. Ҳочаев ба қалами Фитрат иншо шуда, аз тарафи кормандони сафорати Русия Миллер, Введенский ва Шулга тахрир ёфта буд. Маълум нест, ки матни аслии Фитрат чӣ гуна буд ва хангоми тахрир кадом ҷихатхоро кӯтоҳ карданд. Дар нусхаи фармони ислохот, ки устод Айнӣ дар «Таърихи амирони мангитияи Бухоро» овардааст ва баъдтар онро «мурда киروي гиристан намекард» (3, 76) гуфтааст, суҳан аз боби ислохоти восеъ барои ба ғарб овардани идораҳои ҳукумат ва барҳам додани рафторҳои худсарона ва афъолҳои собиқона дар асоси шаръи шариф гӯшзад шуда, иҷрои ҷунин қорхоро пешбинӣ мекард:

«Аввалан, иқдомоти мо барои ислохоти қозихонаҳо ва истифода аз ҳақиқат-ул-хироч ва зақот ва дигар ҳаққи султонӣ ва тараққии саноат ва тичорати мамлакат, маҳсус бо давлати қавишавкати Русия буда ва ба ҷамеи амалдорон ва маъмурин ва хидматгорони давлатхона мавҷиби маҳсуси муайян муқаррар карда, барои бар сабили адл хидматгузор шудани онҳо муфаттиши маҳсус таъин намуда ва дигар тариқи инъомоти собиқ ҳар кадом фароҳури аҳволшон доштагиро масдуд намудем. Мо бояд ҷамеи иқдомот ва ислохот ва тараққии улум ва фунуни худро бар виқфи шаръи шариф ба амал оваронем.

Барои мановеъ ва осоиши раъйиягони худ, ки ба пойтахти мо истиқомат доранд, хоҳиш дорем, ки умуми миллати сокинони пойтахт аз байни худҳо ашхоси соҳибмашварат ва мунаввар-ул-афкорро интихоб намуда, таъсис ва ташкили маҷлис карда, барои ислохот ва тараққиёт ва танзими ҳифз-ус-сиҳаи пойтахт сайъ ва иҷтиҳод намоянд.

Алвақт лозим медонем, ки як ҳазинахонаи ҳукумати кушода қарор медиҳем, ки ҳисоби харҷ ва мадохили муайяни мамлакатро ба давлатхонаи мо лозим ва зарур гардонад.

Барои умуми раъйиягони мо лозим доништа, хусус ҷамеи иҷтиҳодот ва умуротро ба вақташ таъб кунонида, ба мамлақати Бухоро барои хайрият ва баҳраманд гардидан нашр кунонидан таъин намудем, ки ба пойтахти мо, ки Бухорои шариф аст, матбаа бино карда мешавад, ҷунки матбаа барои ба таъб кунонидани таъсифот ва таълифот ва нашриёт ва ахбороти мановеъи умум гардида ва ахбороти заруриро бухориён иттилоъ меёбанд. Зоти мо барои фуқароёни худ базли ҳиммат ва сайъи мафур дорем, ки дар онҳо иҷрои умуроти идораҳои ҳукумати мо ба қадри лозимаи муайян мегардидагаш ба иттифоқ ва машварати ҷамъият қорӣ шуда, ба мановеъи фуқароёни мо шавад» (2, 158-159.). Бо вучуди ҷангон ба ислохоти ҷиддӣ даст назадани амираи сафоратхонаи рус дар фармон орзуву омили ҷандинсолаи маорифпарварони Бухоро ифода ёфта буд. Дар асарҳои аввалини Фитрат «Мунозара» ва «Баёноти сайёҳи хиндӣ», дар «Тӯҳафи аҳли Бухоро» ва мақолаҳои ҷиёди Мирзо Сирочи Ҳаким, Мирзо Ҷалол Юсуфзода дар «Бухорои шариф» оид ба дигаргунсозии идораи аморат, таъсиси мактабу матбаа ибрози андеша шуда буд, ки ҳеҷ ба гуши зимомдорони вақт намерасид ва барои амалӣ кардани онҳо қорасе намеандешиданд. Фитрат бо истифода аз фурсати муносиб тағйироту дигаргунҳои дар ҳамон давру замон босе муҳими аморатро ба фармон дохил карда буд, ки ба фаъолияти пурсамари минбаъдаи кишвараш мусоидат мекард. Дар замони тараққиёву тамаддуни мамлики дигари Шарқ ҷунин ислохоту дигаргунӣ соддаву оддӣ ва на ҷандон ба вазъи ҷаҳони муосир созгор менамуд. Вале вазъияти иҷтимоиву иқтисодии Бухоро ҳамин гуна муносибатро тақозо дошт, ки бо ислохоти ҷузъӣ кишвар зина ба зина ба сӯи тараққиёву тамаддун роҳнамоӣ мегардид. Умедаи охирини ислохотпарварону таҷаддуҳохон ва мунавварфикрони Бухоро бо баҳонаи намоиши шукрона барбод дода шуд ва мамлакатро боз ҷаҳолату торикӣ фаро гирифт.

Як гурӯҳ ислохотхони Бухоро баъди воқеаи намоиши шукронаи фармони ислохот бо сарвариин Файзулло Ҳочаев аз таҳаввулот даст кашида, даст ба табаддулот заданд. Ф. Ҳочаев

соли 1918 бе омодагию тайёрӣ Ф. Колесовро ба Бухоро хон ва баъди шикаст бо ҳаммаслақонаш дар хоки Туркистон панҷ бурда, ахли мамлакатро пурра ба ирғичоъ, қатлу ғорат ва таъзи мангития во гузошт, ки сабабгори куштори мардуми зиёи бегуноҳ ва гулҳои сари сабади миллати тоҷик гардид. Ин сеюми ғочаи бузурге буд барои мардуми тоҷик баъди воқеаи шина сунӣ (1910), торумори намоиши шукронаи фармони ислоҳ (1917) дар як муддати кӯтоҳи огози садаи бистум. Воқеаҳои он ри садаи бистуми Тоҷикистони соҳибистикдолол собит намунаи ҳар кадоме аз ин воқеаҳо баррасиву омӯзиши муқаммалро мевоҳад ва заминаҳои пайдоиш, сабабу омилҳои, қувваҳои муттаҳарики дохиливу хориҷӣ ошкор ва гунаҳкорон муайян карда шавад. Воқеаҳои таърихӣ панди судмандест ба мардуми соддаи худбовари тоҷик, ки аз пайи «пешвоён»-и манфиатхоҳу худбин нараванд, аз оқибати талхаш андеша кунанд. Ва ин ҳам яке аз вазифаҳои бузурги хонаводаву оила аст, ки фарзандонро дар рӯҳияи ҳудогохиву ҳудушиносӣ тарбият намоянд ва ба гузашта ба назари ибрат муносибат карданро биомӯзонанд. Аз таърих бо ҳамаша панд гирифт, на фанди дигаронро хӯрд.

Зиндагиномаи дукутбаи адиби маорифпарвари огози садаи бистуми тоҷик Абдуррауфи Фитрат низ таҷассумгари ҳамин гуна панду сабақ аст ва дур рафтани як гурӯҳ равшанфикрони тоҷик аз мақсаду мароми бисёр оливу воло боиси дар банди ғиребу найранг монданишон гардид. Аз маърифату маориф, ислоҳу равшангарон рӯ гардониди, дар мақоми зӯриву табодулот ҷой гирифтани онҳо ва ба бадбахтию ғочаҳои зиёде рӯ ба рӯ гардидани миллати кӯҳанбунёди фарҳангиву соҳибкитоби тоҷик андешаву таҳаммули амиқро мевоҳад, ки дар ифшои бисёр муаммоҳои ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии тоҷикон дар огози садаи XX рӯзгору осори Фитрат ёрмандӣ мекунад.

Давраи дуюми ғаволияти эҷодии Абдуррауфи Фитрат дар Самарқанд дар рӯзномаи дузабонаи «Хурият», ки 15 апрели соли 1917 аз тарафи маорифпарварон ҷун наشريи иҷтимоӣ иктисоди таъсис ёфта буд, идома ёфт. Баробари вуруд ба Самарқанд ба эҷодии асарҳои ба забони ўзбекӣ оғоз намуд ва ташвиқотчи ашаддин афкори пантуркистӣ гардиди, баъдтар бо ҳамсабақаш Усмонхон на танҳо дар байни худ, балки «ба мардуми шаҳри Бухоро ҳам ки

забонаш онҳо забони ўзбекиро намендистанд, ба забони туркии ҳамаи гал мезаданд» (3, 71). Яъне зиндагиномаи Абдуррауфи Фитрат маорифпарвару ислохотхоҳ поён ёфта, баъди ноқомии ӯро наметавон ва дастгирӣ наёфтани ӯро ислохотхона аз ҷониби ҳамаи намендиш дар соли 1917 аз забони модариаш рӯй гардонд. Дар ин аввали ғаволияти меҳандустиву миллатпарастии ба ӯро расид. Бо ҳаммаслақону ҳамсабақашон умед ба туркнажодон расид, инке аз фирор ба Туркистон кулли осорашро қариб даҳ сол ба ӯро баъди навишт ва аз аламбардорони ғояи турку ўзбекпарастӣ рафтанд, ки инке аз сабабҳои таъсири таҳсил дар Туркия ва тарбияи таълиқи туркони Русия ба назар мерасад, сабаби дигараш таъсири аз мустамлика ва ба озодии ҳақиқӣ расидани кишварро дар муттаҳидиву ваҳдати қавми турки ин манотик донист. Ба таъсири ботиллаш ба туфайли онҳо соҳиби истиклолият мухторият расид гардид. Агар дар «Мунозара» бо овози баланд «гардани маорифпарварони Темурашро ба таноби итоати рус кӣ бандонид?» (6, 14) дида карда, дар Самарқанд ба сари гӯри Темур омада фарёд зад «Бо тани сӯзон, рӯи сиёҳ, дили танг, миёни ҳам ба зиёратат рафтаи, султонам!

Барои сари шикаста, вичдони пуралам, хуни сӯхта, ҷони равшанам даво ҷустан ба сари турбатат омадам, хоқонам!

Барои ба доманат рехтани ашкони хунолуди турки садҳо сол ҷифо дида, ғам хӯрдаат омадам.

Барои аз ҳоқат сурма гирифтани ба чашмони дар торикӣ ҳамаи гардидаи ўзбекат омадам...

Ҳокони бузургворам! Шарафи туркӣ ғорат шуд...

Номус, эътибор, имон, вичдони турк зери пой золимон ҳамаи...

Аз ман нафрат макун!

Эи паланги палангон!

Аз гуноҳҳои ман гузар.

Дастамро гир,

Миёнамро бубанд, фотиҳаи муқаддасатро бидех!

Ба ғайрати ба дунё нагунҷидаи ту савганд меҳўрам, ки ша-
риф ва бузургии Турони кӯҳанро барқарор накарда ба пойни поят
намендишам» (8, 33-35).

Мутаассифона, Фитрат ба ин ваъдаи хеш дар он солҳои тақдирсоз содиқ монд ва барои барқарории шукуҳу шавкати Туркистони бузург камари Ҳиммат баст. На танҳо осорашро ба ўзбекӣ эҷод кард, балки баъдтар бо азму талоши зиёде ба туркӣ кардани коргузорӣ дар идораи ҷумҳурии навтаъсиси Бухоро камари Ҳиммат баст ва ба ҳар касе, ки ба забони тоҷикӣ гап знад, 5 сӯм ҷарима ҷорӣ намуд (9, 29). Ин замони зиндагии Фитрат замони пурифоҷеатарини ҳаёти ӯст ва қисмати зиёди «далелҳои гуноҳкорӣ»-и охири зиндагии фоҷеангезаш низ ба ҳамон замон марбут аст. Фоҷеаи Фитрат аз ҳамин айём шурӯъ гардид, ки ӯ аз миллати забони модарӣ даст кашида, ғояҳои олиии маорифпарвариро ба ҳуқуқи фаромӯшӣ дод. Аз соли 1917 бо эҷоди силсиланигоштаҳои «Ғаму ғуссаи кишвар» («Юрт кайғуси») дар рӯзномаи «Хуррият» (1917, 28 июл, 18 авг., 31 окт., 29 дек.) ба иборати академик М. Шакурӣ аз маорифпарварӣ ба Ҷингизпарастӣ пардохт (9, 167-210). Чун дигар ҳаммаслақони ҳокимиятхонаш дар давраи аввали табодулоти болшевикии Русия сарҳисобашро гум ва дар рӯзномаи «Хуррият» бо яъсу ноумеди хабаре дарҷ карда буд, ки «дар Русия боз як балое сар бардошт-балои болшевикӣ» (1917, 7 ноябр, р. 48). Хангоми ифои вазифа чун публисист ва муҳаррир дар идораи рӯзномаи «Хуррият» онро пурра ба интишори афкори туркпарастии хеш истифода намуд ва Туронро чун ватани муқаддаси туркон ба қалам дод. Дар нигоштаи «Аз забони як ҷавони ўзбек» (1917, 18 август) ватанро чун зани беҳолу урён, дар баданаш изҳои камчин намоён, аз синааш хуни ҷӯшон равон ба риштаи тасвир кашида, ки ин ҳолат ҷавони ўзбекро дар ҳубу бедорӣ таъкиб дорад. Ҷавони ўзбек ба хотири «модари ғампарвар-Турони муқаддас» ба мубориза бармехезад ва ҷудоиро аз он барои хеш фоҷеа, ҷоннисориро зиндагонӣ меҳисобад. Савганд ёд мекунад, ки «ба сарам мор не, фавҷи шайтон резад, ба поям занҷир не, морҳои ҷаханнам печад бароят ҷоннисорӣ хоҳам кард. Тамоми баллоҳои дунё думболагирам кунад, бигзор тамоми хорҳои оҳанини биёбони зулм ба ҷашмонам ҳалад, туро озод хоҳам кард.

Ман ба хотири ту ба дунё омадам, барои ту зиндагонӣ мекунам ва ҷон месупорам!..

Марг ба онҳое, ки марги туро мевоҳанд, нафрат ба онҳое, ки туро ба ҳок супурданианд!»

Албатта, ин таъкиди адиб як навъ даъват ба муборизаи миллии-маорифпарварӣ ҳам буд, ки намояндагонии ҷараёни маорифпарварӣ ва намоҳотҳои бисёр кишвару мамлакатҳо аз афкори таҳаввулоту намоҳот то ба дараҷаи талқини инқилобу ғояи озодии кишварашон аз мустақликаи расида буданд. Вале мутаассифона, Абдулрауфи Фитрат дар нигоштаву кирдори минбаъдааш даъвои ватани-маорифпарварӣ ин минтақаро ба миён гузошт ва озодии ин кишварро танҳо вазифаи муқаддаси туркнажодон ба қалам дод. Ва баъдтар дар нигоштаҳои ӯ чун «авлоди шараф гум карда, номусу эътибор, имону вичдонаш зери по гардида, кишвару боду болаш ба даст бегонагон афтида» аз бобокалонии бузургии худ Темур «мададу ёрӣ» меҷӯяд» (31 октябр).

Дар як муддати кӯтоҳ ҷанд воқеаи таърихӣ ба вуқӯ ме-найвандад, ки на танҳо Фитрат, балки аксари равшангароне маорифпарваронро дар ҳайрат мегузорад.

Аввалан, баъди ҷанд рӯзи ба сари ҳокимият омадани болше-викон дар Петроград, болшевикон 1 ноябри соли 1917 дар Тошканд ҳокимиятро ба даст мегиранд ва 15-22 ноябр дар анҷумани 111 Шӯрои кишвар Шӯрои олиии ҳокимияти кишвари Туркистонро иборат аз 15 нафар, ки ба он 7 нафар болшевикон ва 8 нафар эсеронии ҷапи намояндагонии мардуми Аврупо шомил буданд, таъсис медиҳанд.

15 ноябри соли 1917 Ленин ва Сталин баёнии «Ҳукукҳои ҳалқҳои Русия» эълон доштанд, ки ба миллатҳо ҳукуки худмуайян-кунии қафолат дода мешуд.

Сониян, 26 ноябр дар Кӯканд анҷумани 1У фавқулодаи мусулмонони минтақа бо ширкати 203 нафар намояндагонии миллати динҳои гуногун аз шаҳру маҳалҳои Туркистон ифтих меёбад, ки он нисфи шаби 27 ноябр эълонии мухторияти Туркистонро қабул мекунад. Ба намояндагонии миллатҳои аврупоӣ, ки ҳамагӣ 2 ғойи аҳолиро ташиқ мебуданд, дар Шӯрои идораи ҳалқӣ ҳукуки пешбарии 18 вакилро аз 54 ҷой, яъне аз се як ҳиссаи намояндагонро во мегузоранд.

Ин воқеа Фитратро ба вачд оварда шаби 27 ноябрро «пайлаулқадрӣ милли» номида, дар рӯзномаи «Хуррият» навишта буд: «Панҷох сол боз асорат кашидем, тахир дидем. Дастҳо баста, забонамон бурида шуд. Дахонамонро маҳкам карданд. Заминамон

помол гардид. Моламонро рабуданд. Шарафамон таҷовуз дид, номусамон гасб гардид. Инсониямон зери по шуд. Сабру тоқат кардем. Хар гуна зӯриву зӯроварию таҳаммул кардем. Ҳамаи бору бунамонро аз даст додем. Танҳо як фикрро дар ёд доштем, бо имонамон як ҷо нигоҳ доштем, ки он мухторияти Туркистон аст!

Аз дари маҳкамаҳо гириён баргашта, дар зиндонҳои торик хобида, ба лату кӯби жанармҳо аз по афтада, хангоми сӯзондани кишварамону ба дор кашидани ҳамдинонамон шуурамонро гум кардем. Сарамон вайрон шуд. Дар ҳамин айём ба хотири болида доштани рӯҳамон дар ҳамаи дунёи зулмот дар кунҷи дуре ситорае меҷурахшид, ки чашмони нобиноии мо онро меид. Он чӣ буд? Мухторияти Туркистон!» (1917, 5 декабр)

Баъди эълони мухторияти Туркистон ҷавонбӯхориён ҷамъ омада, иборат аз 11 нафар Кумитаи марказӣ таъсис доданд, ки зарурати қабули барномаи хизб дар хусуси ислоҳот ба миён омад.

Дар охири ноябри соли 1917 таҳияи лоиҳаи ислоҳот ба Фитрат вогузур шуд, ки дар аввали соли 1918 лоиҳа барои баррасӣ ба КМ пешниҳод ва он ба андаке таҳрир қабул гардид.

Фитрат дар барнома ба чанд масъалаи муҳим-боқӣ мондани ҳокимияти амирӣ, деҳқонон, таъсиси бонки маҳсуси кишоварзӣ ва ифтихои шӯбҳо хизб дар вилоятҳо, харбӣ таваҷҷӯҳ намуда, хар кадоми онҳоро мушаххас маънидод карда буд, ки минбаъд аз ӯ хизб аз рӯйи он амал ва амирро барои қабули он маҷбур мекарданд. Вале бинобар ҳокимиятҳои ва осемакории бархе аз роҳбарони нави хизб, ба вижа Ф. Ҳоҷаев ин барнома дар рӯйи қоғаз монд ва соли 1920 лашкари шӯравӣ амирро сарнагун карда, Бухороро муддате чун ҷумҳурии халқӣ нигоҳ дошт. Вале аз рӯйи ҳадафу мақсади пешакӣ он бояд чун маркази илму фарҳанг аз байн бурда мешуд, ки бо гузашти андаке вақт ба натиҷаи дилхоҳ расиданд.

Кутби дуҷуми зиндагиномаи Фитрат бо анҷоми тақсими ҳудуди миллии Осиёи Миёна ба охир расида, боз ба забони тоҷикӣ аввалин пйесаи «Шӯриши Восеъ», сарсухани қиссаи устод Айнӣ «Одина», мақолаҳои «Луғати Ҳофизӣ Ёбаҳӣ», «Сайфи Исфарангӣ», шеърҳои гуногун оид ба фаслҳои сол, рисолаи «Давраи ҳукмронии амир Олимхон», китоби «Қойидаҳои забони тоҷикӣ», мақолаи

«Фитравӣ»: замон ва макон»-ро навишта, бо устоди бузурги назми нави тоҷик Абулқосими Лоҳутӣ дар номаи шеърӣ қуввасанҷӣ ҷаролааст ва алифбои лотиниасоси тоҷикиро мураттаб сохта, ки рӯиғори пуртазод ва осори пурарзишаш таҳкику баррасии муқаммалу муфассалро меҷаҳад. Дар воқеъ, дар садаи гузашта:

*Ба талқи лисону ба ҳусни баён,
Дар ин аср н-омад чу ӯ дар ҷаҳон...*

П. ГУЛМУРОДЗОДА,
*доценти кафедраи матбуот
ва роҳбари Маркази гендерии ДДМТ*

ПАЙНАВИШТ:

1. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. - Душанбе: Адиб, 1987.
2. Айнӣ С. Таърихи амирони мангитияи Бухоро // Куллийёт, ҷ. 10.-Душанбе: Ирфон, 1966.- С. 7-191.
3. Айнӣ С. Мухтасари тарҷимаи ҳоли ҳудам // Осори баргузида дар ду ҷилд. Ҷилди якум. - Душанбе: Ирфон, 1987.- С. 11-97.
4. Қосимов Б. Маслақдошлар. - Тошкент: Шарқ, 1994.
5. Қосимов Б. Миллий уйғониш. - Тошкент: Маънавият, 2002.
6. Маниёзов А. Публицистика ва назми устод Айнӣ. - Сталинобод: Нашрдавоҷ, 1958
7. Фитрат. Мунозара. - Душанбе, 1992.
8. Фитрат. Танланган асарлар, ҷ. 1.-Тошкент: Маънавият, 2000.
9. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX. - Душанбе, 2006.

عائله

— يا خود —

وظايف خانه دارى

ناشر وصاحب اختيارش:

— ميرزا عبدالمواحد منظم —

بخارای شریف کتبخانه شرکت معرفت میرزا عبدالواحد منظم

قیمت ۱ صوم ۵۰ تین

تکرار طبعش بناشرش عاید است

شهر باکو در مطبعه «مکتب» طبع گردید

ОЙЛА Ё ХУД ВАЗОИФИ ХОНАДОРӢ

Бисмиллоҳи-р-рахмони-р-рахим

Раббано ло тухизно иннасино ав ахтаъно (2, 286).

(Ай парвардигори мо, ба укубат магир моро, агар фаромӯш кунем ё хато кунем).

Медонем, ки одамиён маданияту-г- табъанд, яъне ба ҳукми табиат мӯҳтоҷанд, ки ба акли як қабила ва ё ба сурати як қавм иҷтимоӣ карда, доимо дар сояи муованати ҳамдигар зиндагонӣ нисмонанд. Ҳар кас, ки аз доираи ҳамин қонуни табиӣ кадам берун гузорад, яъне орзуи узлати ҳақиқӣ намояд, бешубҳа, махву нобуд хоҳад гардид.

Раъйи уламои таърих бар ин аст, ки одамиён дар ибтидои ҳаёқ шудан зарур будани иҷтимоъро намедонистанд. Бинобар он монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ танҳо-танҳо зиндагонӣ мекарданд ва аз ин тариқа зиндагонӣ бисёр зарар меиданд, ҳам дар зери бори гарони мушқилоти табиия ва ҳам дар муқобили ҳуҷуми ҳайвонҳои дарранда ғайр аз ҳалок шудан чорае надоштанд. Бо мурури айём лозим будани иҷтимоъро фаҳмиданд. Аввалин иҷтимое, ки кайданд, иҷтимои оила, яъне иҷтимои аҳли байт буд. Иҷтимои аҳли байтро охиста-охиста тараққӣ доданд, иҷтимои қабила ва иҷтимои қавм низ дар миёнашон пайдо гардид.

Инак, аз ҳамин муқаддима доништа мешавад, ки ташкили оила, яъне иҷтимои аҳли байт, ба иборати дигар, таъсиси хонадорӣ аввалин пояи маданияти бани одам будааст.

Мебинему мешунавем, ки одамиён дар ҳар ҷое, ҳар вақте ки ба сурати як қабила ва ё як қавм иҷтимоъ ва зиндагонӣ карда бошанд, барои таъмини озоиш ва ҳифзи ҳуқуқи якдигар низомеву қонуне тартиб дода, ҷорӣ намудаанд ва аз рӯи ҳамон қонун амал карда, ба бахтиёрӣ ва саодат расидаанд. Ва ҳамин ки дар миёнашон бетартибӣ роҳ ёфта ва бенизомӣ пайдо шудааст, ломуҳола махву

нобуд ва ё ақаллан безътибор ва залил гардидаанд. Ин ходиса ҳам табиӣ ва ҳам зарурист, зеро одамиён табъан манфиатдӯстанд. Ҳамин ки чанде аз ионҳо як ҷо ҷамъ шуда гузарон намуданд, ҳар кас ба ҳукми ин ки асири манфиати худ аст, метавонад, ки ҳукуки дигари ро таъовуз ва ғасб намояд. Натиҷаи ин таъовузу ғасб, албатта, беосудагӣ ва беинтизомист, ки самараи инҳо ҳам, бешубҳа, махву нобудист. Инак, аз барои пешгирии ҳамин таъовузу ғасб, албатта, қонуни дарқор аст.

Ҳоло ба мавзӯи аслии ин рисола, ки оила аст, баргардем. Оила иборат аз шавҳару зан ва фарзандон аст. Ба иборати дигар, оила иборат аст аз қасоне, ки дар як ҷо дар тахти раёсати як шахсе зиндагонӣ доранд. Аз ҳамин таърифҳо доништа шуд, ки оила низ иборат аз иҷтимоӣ чанд нафар одамы будааст. Аз он ҷо ки ҳар қадами инҳо ҳам одамад ва бинобар ин асири манфиати худанд, мумкин аст, ки яке ҳукуки дигари ро таъовузу ғасб намояд. Пас барои пешгирии ҳамин таъовузу ғасб дар миёни афроди оила низ қонуни лозим аст. Ҳукамон қадим дар ин боб ҳеле қушишҳо карда, қонунҳо вазъ кардаанд, ки ҳаёти умумияи онҳоро «тадбири манзил» меноманд.

Дар дунё ҳеч қавме нест, ки толиби саодату иззат набошад. Саодату иззати ҳар миллат ва, албатта, ба роҳату интизоми до-хилии он миллат аст, ки он ҳам бе роҳату интизоми оилаҳои он миллат сурат надорад. Дар ҳар ҷо, ки муносиботи оила бо қуввати интизом аст, мамлақату миллат низ қавӣ ва мунтазам хоҳад буд. Ҳар ҷо ки мардуми як мамлакат ба сабаби бадахлоқиву пастифратӣ муносибати оилаи худро сусту беинтизом намудаанд, даст аз саодати он миллат шустан ва балки дил аз ҳаёти он қавм бардоштан лозим аст. Ин аст, ки ҳукамони ҳозираи фаранг низ доимо барои интизому роҳати оилаҳои миллати худ мекушанд ва дар ин ҳусус садҳо китоб навишта нашр мекунанд. Ман имон дорам, ки беҳтарини қонунҳое, ки дар ҳусуси саодати оила вазъ шудааст, қонуни исломист. Бо вучуди он бадбахттарину беинзомитарини оилаҳои ақвоми ҷаҳон оилаҳои мо, мусулмонон, аст, зеро мо, мусулмонон, ба ҳеч қадами ин қонунҳои илоҳӣ риоят надорем. Ҳар ҳаракате, ки дар ҳусуси ҳонадорӣ мекунем, ҳамагӣ аз рӯи орзуи ботилу фикри ноқиси ҳудамон аст, ки аксараш муҳолифи фармонҳои Қуръони мо мебошад. Бинобар он дар миёни мо

онҳое, ки дар он ҷо ҷандин зулму таъовуз воқеъ нашуда бошад, қасб аст.

Дар ин асри ахир, ки дар ҳар ҷониби ватани исломӣ осори қасб намудор аст, ҳар қадам аз олимони турку араб ва форс ҳамин қасбонии миллати худро ҳабар ёфта, дар ҳусуси низому осоиши оила ҳеле китобҳо навиштаанд ва дар ҳар қадам аз он китобҳо ҳеле ҳуқуқҳои диниро, ки барои интизоми оила содир гашта буд, тафсил доданду эзоҳ карданд. Лекин ҳаёти умумияи мо, туркистонӣ, ҳусусан, мо-буҳориён аз ин неъмат маҳрум будем. То имрӯз дӯсти мӯҳтарам ва ҳамфикри ғаюрам Абдулвоҳид-афандӣ Мунзим, ки хотираш ҳамеша бастан андешаи саодати буҳориён аст, ба ман ишорат кард, ки дар ин боб китобе нависам. Ва баски дӯсти азизамро мақсаде оливу нияте холис буд, натавонистам, ки аз ишораташ гардан печам, ночор ҳамин рисола ро тартиб додам. Ҳеле орзу доштам, ки ин рисола ро ба забони миллии ҳудамон, яъне туркии ҷағатойӣ нависам, аммо дар ин ҳусус ҳам ба ишорати он дӯсти мӯҳтарами худ тобеъ гаштам.

Яздони пок иззату иқбол, адлу тавфиқи амири олиҷоҳи мо Сайидамир Олимхонро, ки оғозу анҷоми ҳамин рисола дар асри эшон зиеда гардида, аҳолии Бухоро ро сояи марҳамату адолаташон бахтиёр дорад.

мегузорам ва зан мегирам. Касе, ки аз суннати ман рӯй мегардонад, ӯ аз ман нест (Бухорӣ ва Муслим).

Ан Абӣ Хурайрага (р) қола-н-набию алайхи-с-салом: *Широкӯм ӯззабуқум. -Бадтарини шумоён касонеанд, ки зан намегиранд* (Ҷомеъ-ас-сағир)

Инак, ҳазрати пайғамбар, ки бо ин ҳадисҳои шариф дар зан нағрифтагон ин қадар ҳукмҳои саҳт медиҳанд, маҳз барои ҳамаи аст, ки онҳо муҳолифи қонуни илоҳӣ рафтор намуфтаанд.

Сониян, дар боло гуфтем, ки ҳазрати ҳакими қадир ҷалла ҷалолаҳу, барои он ки одамиён аз меҳнати ҳонадорӣ гурехта, тарки издивоч нанамоянд, шаҳватро дар мизочи онҳо сириштааст, ки онҳо ба иқтисоӣ шаҳват орзуи ба ҳам омадан карда, издивоч намоёнд. Онҳо, ки базӯр тарки издивоч менамоянд, тақозои шаҳватро, ки дар мизочашон сириштааст, албатта, дафъ карда наметавонанд. Ночор ба яке аз ин се ҳирси шапё гирифтадор мешаванд: 1) зино; 2) амали қавми Лут; 3) истимноӣ болид.

Зино нобуд кардани авлод аст, зеро кӯдаконе, ки аз нутфаи зино пайдо мешаванд, бекасу бемураббӣ монда, талаф мешаванд. Амали қавми Лут ва истимноӣ болид талаф кардани тухм аст, зеро дар ҳар қадоми ин ду амали шапё тухми фарзанд дар ғайри маҳаллаш сарф мешавад. Бинобар он ин ду амали шапё ҳам муҳолифи қонуни илоҳист ва зидди тақозои табиат аст. Ин аст, ки ҳеҷ ҳайвоне ин ду амали шапёро иртиқоб намекунад. Маъзоллоҳ, ҷи пастфитратонанд он сафехон, ки худро одам пиндошта, иртиқоби қореро мекунад, ки қорпоён низ аз ӯ ибӯ менамоянд! Ё ба илова ҳар қадам аз афёли шапёи зино ва амали қавми Лут ва истимноӣ болид гирифтагони худро ба ҷандин бемориҳои беилоч мубтало мекунад, ки ақсари он бемориҳо интиқолист, аз яке ба дигаре мегузарад. Ҳар миллате, ки афродаш ба ин се боло мубталоёнд, дер ё зуд маҳвӯ нобуд шудани он миллат муқаррар аст. Фарз қардем, ки ба ҳеҷ қадоми ин се мараз мубтало нашуданд, яъне бо вучуди доштани қувваи шаҳвония ва тарки издивоч қамоли тақворо ба қор бурда, ба сӯи ҳеҷ амри фохше майл нанамудаанд. Боз яқин дошта бошед, ки табиати ин тарика одамон бисёр аз маразҳои ақлия ва ҷисмиро мустаид мегардад. Масалан, соат хашт ё даҳ ҷарҳ дорад, ки устои соатсоз сари ҳар қадоми он

қаракоро барои адо қардани як хидмате дуруст қардаст. Ҳар вақте ки шумо яке аз ин ҷарҳҳоро аз адои вазифаи худаш боздоред, ширба нест, ки он соат вайрон мешавад. Инчунин ҳазрати соней азими пайкари одамиро монанди як мошине сохтааст ва ҳар узве аз аъзон ӯро барои адо қардани як хидмате офаридааст. Масалан, барои ин ки ҳамаи тухм, яъне нутфа дар қамари падар пайдо, соатро шанад ва аз он ҷо ба раҳими модар гузашта нашъунамо ёвад, дар пайкари марду зан ҳеле ҷизҳо офарида ва бисёр асбобҳои нисбатан мураккаб, пайдост, ки пайкари ӯ ҳам монанди ҳамон соат вайрон мешавад ва аз қор мемонад, яъне бемор мешавад. Ин мошине дар ҳаққи занон бисёртар маълум мебошад. Заноне, ки тарки издивоч менамоянд, ба маразҳои қунун ва ихтилоқи раҳим мубтало мегарданд. Ихтилоқи раҳим як навъ саръеест, ки ба занон орзу мешавад ва марказаш раҳим аст. Қунончи аз тарзи қаломии банди маълум қардид, қорай пешгирии ҳар қадоми ин балоҳое, ки дар ҳамаи муқаддимаи сония навиштам, издивоч аст. Ҳамин ки онги қарим ва як ҳадиси шариф ҳам далели ин маънист:

Настаъизу би-л-лох: *Хувал-лазӣ ҳалқақум мин нафсин воҳи-датин ва ҷаъала минҳо завҷаҳо ли яққуна илайҳо* (Аъроф, 189).

Яъне: Таъоло қодирест, ки шумо мардонро аз як ҷинс офарида ва занонро низ аз ҳамон ҷинс ҳалқ қард, ки мард бо зан ором гирад ва мунис қардад.

Қола-н-набию алайхи-с-салом: *Ё маъшара ашшабоб, ман истатоъа минқум албаата фалятазаваҷ фаннаҳу ағаззу лил басари ва аҳсану лил фарҷи. Ва ман лам ястатӣ фаъалайҳи бисавм фа-иннаҳу лаҳу вичрун.*

Эй ҷавонон, ҳар қадоми шумо, ки таъвонои никоҳ аст, зан бигиред, зеро зан гирифтагон мардро аз иртиқоби фаҳишӣ неқу ингаҳдорӣ мекунад ва қасе, ки қуввати никоҳ надорад, урост, ки рӯза бигирад, зеро рӯза иртиқоби фаҳишӣ шаҳвонияро манъ менамояд (Бухорӣ ва Муслим).

Сониян, ҳар қаме ва ҳар миллате, ки ҳастанд, ҳеҷ шубҳа нест, ки аз қону дил толиби саодати дунявӣ мебошад ва орзу мекунад дар назари миллатҳои дигар қувват, шавқат, эътибору

иззаташон зиёдтар гардад, на танҳо орзу мекунад, балки шабу рӯз барои ҳамин маънӣ мекушанд.

Албатта, мо, мусулмононро ҳам лозим аст, ки ҳамин тарика бошем: зеро мо ҳам одадем, хоса, ки мусулмонем. Худованд мефармояд, ки «Инна-л-иззата ли-л-лоҳи ва ли-р-расули ва ли-л-муъминин». Яъне: мустаҳикки иззат баъд аз Худову расули ӯ муъминонанд.

Маълум аст, ки иззату саодати ҳар миллат ба қадри сайёу амали ӯст. Ҳар миллате, ки ҳайати умумияи сайёу амалаш бештар бошад, қуввати шавкату иззаташ низ бештар хоҳад буд. Масалан, миллати белжик ва миллати англизро, ки ҳама афроди ин ду давлат низ коркуну сайёноканд, дар пеши назар гирифта, муҳокима намоем, мебинем, ки миллати англиз садҳо баробари миллати белжик қувату шавкату эътиборро молик аст. Аҷаб, бо вучуди ин ки дар миёни илму амал, сайёу кӯшиши ҳар фарде аз афроди миллати англизу белжик фарқи кулӣ нест, дар миёни шавкату иззати онҳо ин қадар фарқ аз кучост? Қавоби ин суолро аз адади нуфуси ин ду миллат бояд пурсид. Яъне нуфуси миллати англиз чилу чаҳор миллион асту нуфуси миллати белжик ҳафтуни миллион. Бинобар он ҳайати умумияи сайёу амали миллати англиз аз ҳайати умумияи сайёу кӯшиш ва амали миллати белжик чандин мартаба зиёдтар аст. Пас қувату иззати миллати белжик чандин асари сайёу амали эшон аст, албатта, ҳамаҷунин хоҳад буд. Инак, ба ҳамин эътибор аст, ки ҳуқмдорону ҳакимон ва олимони фаранг бо тамоми қуввати худ ба зиёда шудани нуфуси миллати хеш мекушанд. Ҳамин ки яке аз уламои фаранг, ки нуфуси миллаташ монанди нуфуси миллатҳои дигар зиёд намешавад, фарёд мекашад, ки «эӣ ҷавонони мамлакат, шарафу эътибори мамлакатамон меравад, миллатамон махву нобуд мешавад. Бикӯшед ва аз барои хифзи шарафи ватану миллати худ авлод расонед». Пол Думар (Пол Демар - П. Г.) ном яке аз уламои Фаронса сад соли ахири миллати Фаронсаро дар пеши назари тадқиқ гирифта, ҳисоб мекунад ва нишону ҳисоб медиҳад, ки дар ҳамин панҷох соли ахир нуфуси миллати Фаронса монанди нуфуси миллатҳои англиз ва олмон зиёд нашудааст. Пол Думар менависад, ки «дар ибтидоҳои асри нуздаҳум, яъне соли 1820 мелодӣ нуфуси Фаронса

17 миллион, нуфуси англиз 10 миллион, нуфуси олмонҳо 18 миллион буд. Имрӯз нуфуси Олмон ба 59 миллион ва нуфуси англиз ба 42 миллион расидааст. Аммо нуфуси Фаронса 39 миллион мебошад. Яъне дар зарфи 80 ё 90 сол нуфуси олмонҳо 41 миллион ва нуфуси англисҳо 32 миллион зиёд шудааст. Аммо нуфуси Фаронса беш аз 12 миллион зиёд нагардидааст». Пол Думар баъд аз навиштани ҳамин ҷабҳот фарёд мезанад, ки «тахлука қариб аст. Агар ҳамин ҳол ҳамин тарика давом кунад, мо, фаронсухоро аз муҳофизаи ватан, балки аз орзуи ҳаёт ҳам даст шустан лозим аст. Имрӯз мамлақату миллати мо, фаронсузҳо дар қанори хандаки нобудӣ расидааст, ҷанге намондааст, тамоман лағзида ба зерӣ он хандаки ҳавлноқ бифтем. Ҳоло ҳам вақт нагузаштааст, ҳиммату сайёу лозим аст, ки миллату ватани худро аз ин тахлука ҳалос намоем». Инак, уламои фаранг аз гӯш шудани нуфуси ин қадар метарсанд ва ба зиёда шудани нуфус то ба ин дараҷа толибанд. Ҳазрати шореи қарим алайҳиссалом, ки бузургтарини оқилони оламанд, ба ҳамин эътибор иҷдивочро суннат хонда, моро ба издивоч ташвиқу тарғиб намудаанд:

Ассайид ибни Абӣ Ҳилол (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ҳанокҳу тақосару фа иннӣ убоҳи бикум ал умам явмалқиемати.*

Яъне: Издивоч кунед, ки нуфуси худро зиёда намоед, ки ман, дар рӯзи қиемат бо бисёрии шумо дар миёни умматҳо ифтихор хоҳам кард (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Ан Иваз ибни Ғанм (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ло нузавиҷуҳунна аҷузан ақиран фа иннӣ муқосирун бикум алумам намаалқиематӣ.*

Яъне: Бо пиразанони нозой издивоч макунед, ки ман дар рӯзи қиемат ҳамроҳи умматҳои дигар бо бисёрии шумо мусобика хоҳам кард (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Ан Ҳармалата ибни Ан Нуъмон (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Имраатун валудун аҳабба илаллоҳи мин имраатин ҳасна ли талид иннӣ муқасирун бикум алумам явмал қиемати.*

Яъне: Гирифтани занони бачадор авлотар аст дар назди илоҳӣ аз гирифтани зане, ки хубрӯй ва нозой бошад. Пас, шумо зани зоёро бигиред, ки ман дар қиемат бо бисёрии шумо ҳамроҳи умматони дигар мусобика хоҳам кард (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Робиян, дунё як чадалгоҳи умумист. Ҳар фарде аз афроди одамай, ҳамин ки аз доираи тарбияти падару модар берун шуд, маҷбур аст, ки барои идомаи ҳаёт ва касби иззату шараф дар ин майдон даромада, сайёу кӯшиш намояд. Агар дар роҳи идомаи ҳаёт ва ё дар тариқи касби иззату шараф суғстӣ намояд, албатта, ба ҳалоқат мерасад ва ё ақаллан бешарафу залил мемонад. Ва ҳамаҷунин миллате, ки афродаш соҳибони сайёу кӯшишанд, монанди шахсе, ки дасту пояш қавӣ ва ҷобук ва ҷамеи аъзойи саломату фаъол бошад, соҳиби иззату эътибор ҳоҳад гардид ва қавме, ки афродаш аз сайёу кӯшиш маҳруманд, монанди касест, ки дасту пояш аз қор монда бошад, заифу помол ҳоҳад шуд. Касе, ки суннати санияи издивоҷро қабул мекунад, барои тарбияту парвариши зану фарзанди худ ночор аст, ба касбу қор мезанад, по дар раҳи сайёу амал мегузорад, дар таҳсили оёишу эътибори худ ва оилаи худ мекӯшад, ба ин восита худро аз вартаи забуниву пасти халос мекунад. Ҳар қавме, ки афродаш ҳамин тарика худашро соҳиби осудагӣ намоянд, шубҳае нест, ки он миллат низ соҳиби эътибору осудагӣ ҳоҳанд шуд.

Ҳомисан, мард тамои рӯз ба қоре машғул аст ва мувофиқи эътибору ҳоли худ сайё мекунад ва аксари авқот аз ҳуҷуми мушкилоти зиндагӣ маҳзуну қидар ва ҳатто маънос мешавад. Агар ҳонадор бошад, шаб ба манзил омада, бо зан, ки рафиқаи ҳаёт ва бо қудакон, ки самараи зиндагонии ӯянд, сӯҳбате мекунад, ки ҳолӣ аз ҳар гуна тақаллуф аст ва талхкомиҳои рӯзонаро талофӣ менамояд. Ба ҳамин эътибор аст, ки Худованди қарим зану фарзандро неъматӣ худ ҳондааст.

Настағизу би-л-лох: *Ва-л-лоҳу ҷаъала лақум мин анфусикум азвоҷан ва ҷаъала лақум мин азвоҷикум банина ва ҳафадатан ва разақақум мина-л-таййибот. Афари-л-ботилу йуъминуна ва би нимаъти-л-лоҳи ҳум якфурун* (Наҳл, 71).

Яъне: Худо барои шумо аз чинси худатон ҷуфтҳо офарид ва аз ҷуфтҳои он барои шумо фарзандон рӯёнид, ки мададгорони шумоянд ва шуморо ризқи покиза ва хуб бахшид. Пас шумо оё ба ҳамин неъматҳои илоҳӣ қуфрон варзида, ба ботилӣ имон мебиёред?

Ан Абдуллоҳи ибни Амру (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Адоунё қуллуҳо матоун ва хайру матоу-д-дунё алмарату ас-солиҳату*.

Яъне: Дунё манфиат аст, яъне ҳар чизе, ки дар дунё ҳаст, манфиат дорад ва бехтарини манфиатҳои дунё занест, ки неқӯро ақли салоҳ бошад (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Хулоса, одамониёро издивоҷ амри зарурист ва табиист, ки фоидаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ, ҳусусӣ ва умумии бисёр дорад. Лекин мо ба ҳамин қадар иқтифо мекунем. Вақте ки лозим будани зан гирифтано ба ҳамин панҷ муқаддима донистем, ҳоло як суоли дигаре ба хотир мерасад: модом ки зан гирифтано лозим аст, пас чанд зан бояд гирифт?

ЧАНД ЗАН БОЯД ГИРИФТ?

Албатта, баъзе аз қориёни қиром дарҳол ҷавоб медиҳанд, ки аз як зан то ҷаҳор зан гирифтано шаръан ҷоиз аст. Арз мекунам, ки андак сабр кунед! Ҷавоби ин суол ин қадар ҳам осон нест. Дар боло арз карда будам, ки одамониё аввало ба сурати оила иҷтимоӣ менамоянд ва аз иҷтимоӣ чанд оила як қавм пайдо мегардад. Маълум аст, ки то оилаҳои як қавм масъуду бахтиёр набоянд, он қавмро масъуду бахтиёр гуфтано ҳатост. Ва инчунин то аъзои як оила масъуду бахтиёр нагарданд, он оиларо масъуду бахтиёр ҳондан бемаъност. Яъне модом ки қавм аз оила ва оила аз афрод мураккаб мешавад, пас аз рӯи қоида «тақдими ҷузъ бар кулл» гуфта мешавад, ки саодати ҳар қавм вобаста ба саодати оилаҳои он қавм ва саодати ҳар оила низ вобаста ба саодати аъзои он оилаҳо мешавад. Инак, масъалаи тааддули завҷот, яъне чанд зан гирифтано аз ҳамин нуқтаи назар муҳокима менамоям. Мебинем, ки чанд зан гирифтано оилаҳои миллати моро хушбахт мекунад ё бадбахт, ба аъзои он оилаҳо шодмонӣ мерасонад ё талхкомӣ? Агар ақволи умумияи дузанаҳои мамлақати худро пеши назар бигирем, ба қамолҳои осонӣ ҳукм мекунем, ки тааддули завҷот, яъне чанд зан гирифтани афрод оиларо бадбахт ва талхком менамояд, зеро дар мамлақати мо тааддули завҷот муғлақан муштамилӣ чандин зулму фасод аст. Зулму фасод ҳам, албатта, муштамилӣ бадбахти ва

талхкомӣ мебошад ва коре, ки натиҷаи ӯ бадбахтӣ ва талхкомист, албатта, он кор ҷоиз намешавад. Пас, ҳукми тааддули завҷот чист? Ман ин масъаларо бо ду муқаддима ҷавоб медиҳам.

МУҚАДДИМАИ АВВАЛ

Шумо фалон духтарро дар акди никоҳи худ мегиред, яъне ба он бечора ваъдаи саодату бахтиёрӣ дода, сармояи зиндагонӣ, яъне ҳаёти ҷавонии ӯро тасарруф менамояд ва ду-се рӯз бо камолӣ хубӣ мегузаронед, ду-се фарзанд, ки мақсуди ягонаи издивоҷ аст, аз ӯ ба вучуд меояд. Баъд аз он ки таровату ҷавонии он зан дар роҳи муҳаббату бастагии шумо тамоман сарф шуд, шахвати ҳайвонии шумо дар ҳаракату ғалаён меояд, ӯро аз барои таскини нафси худ кофӣ намедонед. Ба иборати дигар он занеро, ки ба умеди саодату бахтиёрӣ айёми ҷавониро фидои ҳавасоти шумо карда ва аз шумо ду-се фарзанд оварда буд, «сӯфӣ» ном ниҳода, зани дигаре мегиред. Ин худ ваъдаҳилофӣ ва аҳдшиканист. Баъд аз он боз зани тозагирифтаи худ гарму сӯзон мечаспед ва зани авваларо бо ду-се фарзандаш, ки меваи зиндагии шумоянд, аз назари илтифот меандозед. Ломуҳола, он зану фарзандон муҳаббатеро, ки ба шумо доштанд, пас мегиранд, ҳатто аз шумо ва аз он зани тозагирифта нафрат мекунанд ва ба мурури замон, ки аз занони тоза низ як-ду фарзанд дидед, нафрату кинаи зану фарзандони аввалӣ бо инҳо бисёртар мешавад.

Ин ҳам муқаррар аст, ки дар қонинот ҳар иҷтимое, ки мебошад, натиҷаи як муҳаббат бошад. Пас, оилае, ки дар миёни афродаш муҳаббат намонад, ба ҷуз вайрониву парешониву беинтизомӣ, оқибате нахоҳад дошт. Бинобар он дар миёни зану фарзандони кӯхна ва зану фарзандони тозаи шумо ҳар рӯз нафрингӯӣ, ҳатто гиребонгирӣ низ воқеъ мешавад ва бад-ин баҳона ҳам шумо талхкому ҳам фарзандонатон бадахлоқ мегарданд. Шумо ҳар рӯз барои касбу кори худ дар бозор рафта, то ба шом машғули сайёҳу ҳаракат хастед, шаб ба умеди ошоиш ба хона меоед ва бисёртар дар болои ҳамин гиребонгирӣ ва дашномгӯиҳо медароед ва аз рӯи майли ботил, ки доред, зани кӯхна ва фарзандони ӯро (агарчи бегуноҳ

зан бошанд) ба дашномҳои кабех, ҳатто бо зарбу лағадҳои беинсофи хомӯш карда, бо ҳазор талхкомӣ меҳобед.

Аммо чӣ хоб!...

Ин пагоҳ бо камолӣ парешонӣ ба кори худ меравед, аммо инони шумо хомӯш наменишинанд. Ҳар кадомашон ба қасди меҳнагар, яке аз асоби хонаатонро фурухта, пулашро ба эшони дуқони қазоб ҳадя менамояд, то дили ҳаваспарасти шуморо ба худ ғарм созад. Аз ин дуохонихо низ, албатта, фоида намебинанд. Ломуҳола, нафрату кина дар миёнашон бештар мешавад. Зани тоза бо фарзандони зани кӯхна ва зани кӯхна бо фарзандони зани тоза ҳусумат меварзанд ва душмани ҷонӣ мегарданд: мумкин аст, ки фуруқат ёфта, яке аз фарзандони якдигарро ба ягон ҳила талафу набуд намонанд.

Инак, ҳамаи инҳо, ки гуфтам, вайронӣ ва фасод аст. Шумо, албатта, ба ин қадар вайронӣ ва фасод тоқат намебиёред. Ба ночор яке аз ду қорро ихтиёр мекунед: ё ин аст, ки занҳоро аз якдигар ҷудо менамояд, яъне зани кӯхнаро бо фарзандонаш ба як манзили дигар бароварда, барои гузаронашон садақа гуён ҷизе медиҳед ва нигонх медоред, ё ин аст, ки талок мекунед, ки фарзандонашро гирифта, ба сояи девори дигаре паноҳ мебарад ва бо ин баҳона фарзандонатон аз тарбияи падар маҳрум мемонанд ва мумкин аст, ки бо бетарбиятӣ бузург шуда, ба ҷони худатон оташи балое бар афрӯзанд. Инак, ҳар кадом аз ин ду қорро, ки ихтиёр кунед, шумо беинсофист.

Аз ҳамин муқаддима доништа шуд, ки тааддули завҷот, яъне ҷандал зан гирифтан ваъдаҳилофӣ, аҳдшиканиӣ, кина, адоват, вайронӣ, фасод, зулм ва беинсофию мусталзим будааст. Ҳеч кадоми инҳо ҳам на ба ҳукми шаръ дуруст аст, на ба ҳукми ақл ва на ба ҳукми вичдон! Пас тааддули завҷот, ки ин ҳама беҳудагиҳо натиҷаи ӯст, дуруст аст ё на?

МУҚАДДИМАИ ДУВВУМ

Ин суолро ҷавоб надода, масъаларо аз роҳи дигаре тадқиқ менамоем ва умед мекунем, ки қориёни мӯҳтарам низ бесабри нанамоянд. Дар боло арз карда будем, ки «ҳазрати ҳақими қа-

дир барои боқӣ мондани насли башарӣ қоидаи издивочро ваҷҳ намудааст» ва ҳар миллатеро лозим аст, ки барои бисёр шудани афроди худ бикушад. Модом ки мақсади издивоч фарзанд аст ин модом ки бисёрии фарзанд, ки мӯҷиби бисёрии афроди миллат аст, пас тааддули издивоч чаро мамнӯъ бошад? Ва ҳаминро ҳам навишта будем, ки ҳазрати соней ҳаким маҳз барои ин ки одамиён аз меҳнати хонадорӣ гурехта, тарки издивоч нанамоянд, шахватро дар мизочи онҳо сириштааст, ки онҳо ба тақозои шахват орун ба ҳам омадан карда, издивоч намоянд. Аз рӯи баёноти фанни табобат доништа мешавад, ки оруи шахвонӣ дар мардон бисёртар мебошад ва чунончи дар мавридаш зикр хоҳем кард, дар ҳангоми ҳайзу нифос ва ҳамл ба ҳам омадани зану мард зарарнок аст. Пас мард дар ҳамин айём, ки ба зани худ наздиқӣ намекунад, мумкин аст, ки ба як тарикаи ҳаром дафъи шахват намояд, аммо агар зани дигаре дошта бошад, албатта, бо ӯ дафъи хоҷаг карда, аз иртиқоби ҳаром ҳалос хоҳад ёфт. Ва низ модом ки мақсуди аввали аз зан гирифтани фарзанд аст, баъзе мардон хастанд, ки як зан мегиранд ва ҳеле умри худро бо ӯ ба сар мебаранд, лекин аз он зан фарзанд намешавад, ночор маҷбур мешаванд, ки зани дигар бигиранд, то аз дунё беному нишоне гузашта нараванд.

Аз ин муқаддима доништа мешавад, ки тааддули завҷот фондае ҳам доштааст, ҳатто гоҳе зарур ҳам мешудааст. Пас ҳуқуқманд чист? Дуруст ӯ не?

Ҷавоб: дар муқаддимаи аввал зарарҳои тааддули завҷотро ва дар муқаддимаи дувум фондаҳои зикр кардам. Агар ҳамин ду муқаддимаро маан мутолааи кунед, ҳамин ҳуқуқ мебарояд, ки тааддули завҷот дуруст аст, аммо ба шарт ин ки роҳи ҳамаи зарарҳои баста гардад, яъне қонун бошад, ки тааддули завҷотро ба тариқи муайян қунад, ки ҳеҷ қадом аз он зарарҳо, ки дар муқаддимаи аввал зикр кардем, воқеъ нашавад. Аҷаб, ин тарика қонунро барои мо кӣ тайин мекунад?

Дини ислом!

Оре, дини ислом динест бисёр барқамол, тамоман мувофиқи қонуни табиат аст, манфиатро аз зарар бо қамолӣ эътидол бе ифроту тафрит ҷудо мекунад. Барои одамиён ҳар чӣ ки манфиат дорад, уро мефармояд ва ҳар чӣ ки зарар дорад, аз ӯ манъ мена-

монда. Биноаналайх, амалқунандагони худро ба саодати дунё ва ҷаҳанг мерасонад. Оё мо ба саодати дунё расидаем? Не! Ҷаро? Баро ба аҳкоми исломия амал наменамоем, зеро Қуръонро, ки қонуни иҷтимоӣ ва раҳбарӣ ҳаёти мост, ҳадяи арвоҳи мурдагон менендорем!...

Бале, дини ислом, ки дар ҳар ҳусус қамолӣ эътидолро муқофиза менамояд, дар ҳусуси тааддули завҷот низ биттабъ қамқунини кардааст. Тааддули завҷотро ба мулоҳизаи ин ки бисёр зарарҳо дорад, тамоман манъ нанамуда ва ба мулоҳизаи ин ки қонундаш низ мавҷуд аст, билқуллия ҷоиш ҳам нагардондааст, балки фармудааст, ки тааддули завҷот ҷоиш аст, аммо ба шарт ин ки ҳавфи зулму ҷавр набошад.

Настаъйзу би-л-лох: Ва ин хифтум алло туқситу фил-ятомо фанқиху мо тоба лақум мина-и-нисои масно ва сулоса ва рубоъа фа ин хифтум алло таъдилу фа воҳидатан ав мо малакат аймонукум толика адно алло таъзулу (Нисо, 4).

Яъне: Агар дар ҳаққи ятимон аз беинсофӣ қардан тарсел, онҳоро дар никоҳи худ надоред, балки аз занон, ки шаръан ба шумо никоҳашон дуруст аст, аз яке то чаҳорро дар никоҳи худ гириед ва агар дар ҳаққи ду-се зан бими зулм қарданатон бошад, як зан барои шумо қифоя аст ва агар дар ҳаққи як зан низ аз ади нақардан тарсел, ба қанizioni худ қаноат намоед, зеро ҳамин қанинш қарибтар аст ба тарқи зулм қардан.

Инак, аз ҳамин ояи қарима доништа мешавад, ки қасоне, ки як зан гирифта ва андешаи зани дигар доранд, бояд, ки аввало ба қиқдони худашон муқочият намоянд ва бубинанд, ки дар ҳаққи ду зан адолат қарда метавонанд ӯ не. Агар эҳтимоли адолат нақардан дошта бошанд, онҳоро лозим аст, ки андешаи никоҳи дуввумро аз хотир бароранд. Аммо агар дар қиёнаи ду зан аз ади нақардан тарсел надошта бошанд, яъне дар ҳусуси ин ки дар қиёнаи ду зан доимо иҷрои ади инсоф хоҳанд қард, қиқашон қарор гирад, он вақт ду зан гирифтани барояшон зараре надорад. Барои ду-се зан гирифтани ҳам шарт ҳамин аст ва баъд аз он ки ду ӯ се зан гирифтани онҳоро ба ҳуқуқи ҳамин оят (ва ҳам ба ҳуқуқи қиқдон)

фарз мешавад, ки дар ҳаққи ҳамаи занони худ адолат намоияд, яъне дар бораи хӯрок, пӯшок, хона ва навбати ҳамбистарӣ ҳамаи онҳоро баробар доранд. Ҳатто агар яке аз занҳои марди дузана ба дигарашон пул дода, навбати ўро барои худ бигирад ва ё хушмарди дузана ба яке аз занҳои худ пул дода, ўро аз баҳри навбати худ гузаронад, фуқаҳои ислом ўро қабул накарда ва пулро ба соҳибаш мегардонанд. Иҷрои адолат, ки воҷиб аст, ба гардани мард боқӣ мемонад.²

Қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Иззо конат ғинда-ар-раҷуи имраатони фа ламяғдил байнаҳума чоа явмалқиммати ва ишқуҳу соқитун.*

Яъне: Ҳар чӣ гоҳе ки мард ду зан дошта бошад ва дар миёни онҳо адолат накунад, дар қиёмат ҳозир хоҳад шуд, ба ҳолате ки нисфи пайкараш аз ҳам рехта бошад (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Ҳоло як суоли дигар ба хотир мерасад, ки асоси занушавҳарӣ муҳаббат аст. Шаҳси дузана занеро, ки тоза ва хубрӯтар аст, аз зане, ки кӯҳна ва солхӯрда аст, албатта, зиёдтар дӯст медорад. Дар муҳаббат адолат қардан, яъне ҳамаи занони худро ба як дараҷа дӯст доштан мумкин нест ва ҳол он ки Худованд дар миёни занон адолатро амр мефармояд! Пас чора чист?

Арз мекунам, ки шумо хотирҷамъ бошед, дини ислом дини табиӣ ва дини иҷтимоист. Вақто ки яке аз ҳукмиҳои иҷтимоиро баён кунад, ҳеҷ тарафи он ҳукмро аз назари худ берун намегузорад. Ҷавоби ҳамин суоли шуморо ҳам Қуръони қарим бо қамолҳои хубӣ адо менамояд.

Настағизу би-л-лоҳ: *Ва лан тастатиъу ан тағдилу байна-н-нисои ва лав ҳарастум фа ло тамилу кулла-л-майли фа тазаруҳу ка-л- муъаллақа* (Нисо, 129).

Яъне: Агарчи маҳз аз рӯи инсоф хеле орзу доред, ки ҳамаи занони худро ба як дараҷа дӯст доред, лекин дар муҳаббат адолат қардан аз доираи иқтидори шумо берун аст. Пас шуморост, ки ба зане, ки бисёртар дӯст медоред, он қадар ҳам майл накунад, ки боиси ранчиши зани дигар гардад ва он дигарашро, ки дӯст

намедоред, дар миёни муҳаббат ва бемуҳаббатӣ нигоҳ доред. Яъне агарчи ҳақиқатан дӯст намедоред, дар зохир ҷунон муомила кунед, ки индирод, ки шумо ба ў ҳам муҳаббат доред.

Ғеъли ҳазрати расул низ ҳамин тариқа буд. Маълум аст, ки ҳазрати пайғамбар (с) Оиша (р)-ро аз дигар занони худ дӯсттар медонистанд, аммо бо вучуди он дар миёни ҳамаи занони худ инбарро риоя мекарданд ва адолат менамуданд ва меғуфтанд, ки «бор Худоё, то ба дараҷае, ки дар тахти қуввату иқтидори ман аст, дар миёни занонам адолат мекунам, аммо ба он чӣ ки ба дасти туст ва аз ихтиёри ман берун аст, маро муоҳаза мекун!» Яъне, агар ҳамаашонро дӯст дошта наметавонам, маро афв кун, виро дил ба дасти ман нест». Аз барои дониستاني ин ки ҳазрати пайғамбар (с) бо вучуди муҳаббате, ки ба Оиша (р.а) доштанд, дар миёни занони худ то чӣ дараҷа адолат менамуданд, ҳамин як қисми шариф қифоят мекунад:

Оиша (р): *Ламмо сақула аннабию (с) ва иштада биҳӣ ва шӯҳу istsъзана азъаҷоҳу фӣ аномарраза фӣ байтӣ фаузина лаҳу (Бухорӣ)*. Оиша (р) меғӯяд, ки вақто ки пайғамбар гарон шуданд ва дардашон хеле сахт гардид, аз занони худ изн талабиданд, ки бемордории эшон дар хонаи ман шавад, онҳо изн доданд.

Инак, дини ислом тааддуи завҷотро бо ин ҳама шартҳои мумкин руҳсат додааст, на бо ин тариқа, ки мо дорем!... Онҳо, ки ба мулоҳизаи ҳамин шартҳо ду-се зан мегиранд, бояд бидонанд, ки ин қорашон бар хилофи Қуръон ва ҳадис аст. Бинобар он балоҳо ин зарарҳо, ки дар муқаддимаи аввали ҳамин фасл зикр кардем, ба сарашон омаданист ва аз хотир набароранд, ки ба замири ин балоҳо рӯзи ҳисобӣ ҳам дар пеш аст. Бисёр хуб. Аз ин фасл ҳам доништа шуд, ки агар дили мард ба иҷрои адолат қарор нагирад, ўро як зан бас будааст. Ҳоло занеро, ки ҳаёли гирифтаи дорем, чӣ гуна интиҳоб намоем?

1. Тафсири Аҳмадия, матбааи Бамбайи, сах. 222.

2. Бадоеъу-с-саноеъ фи тартиби-ш-шароеъ, ҷилди 2, с.233.

худо ва ҳам шавхарро расои дунёву охират менамояд ва ё бо хазор орзуву хасрат асири чандин бемориҳо шуда, окибатуламр ба ҳалокат мерасад. Аммо агар дар мулоқоти аввалӣ мирзони домон аз духтар нафрат намояд, дигар ҷои суҳан кардан нест. «Харро биёр масҳарагири бор кун», зеро ҳеч шубҳа нест, ки домод ба як аз ин ҷаҳор бало мубтало хоҳад шуд:

1. Ё дар ҳамон шаб талок гуфта, ин ҳама меҳнату масо-
рифи хешро нобуд ва замони ояндаи духтарро дар тахлука меа-
дозад.

2. Ва ё ҳар чӣ бодо бод, духтарро ба хонаи худ оварда, аз ҷи-
тараф, дар ҳаққи ӯ чандин тариқа беинсофи ро раво хоҳад дошт
ва аз тарафи дигар, худашро асири хеле корҳои номашруъ хоҳа-
намуд. Яъне ҳам ҳаёти хонадорӣ хешро заҳрноқ ва ҳам фазоили
ахлоқияи худро помоли фиску фучур хоҳад кард.

3. Ва бар тақдир ин ки дар сояи фазоили ахлоқияи хеш
аз ин фасод ҳам ҳалосӣ ёбад ё ин аст, ки шаш моҳу як сол бо
ҳамин зан гузарон карда, баъд аз он зани дигаре мегирад. Ва аз
он ҷо ки дар гирифтани зани дувум низ хостгорӣ ва домодбинӣ
ба ҳамон тарзи аввал аст, ҳамон хатархоро боз маъруз менамояд
ва ба зами онҳо балоҳои дузанагӣ, ки дар маҳаллаш навишта
гузаштем, низ ба сараш меафтад.

4. Ва ё ба ин маънӣ ҳам қудрат наёфта, бо ҳамон зани худ
талхкомона зиндагӣ карда, то нафаси охирин ҳам ба бунёди
хонадорӣ ва ҳам ба толеи баргаштаи худ нафрину лаънат гуфта-
гуфта, ҷон меҳад. Фасоди ин қоида, ки мо дорем, танҳо ҳамин
қадар нест. Бисёрҳо шудааст, ки яке аз ин домод ва духтари нодид
ба яке аз бемориҳои мегузаштагӣ гирифтормебошанд ва ба мурури
замон он беморӣ аз яке ба дигаре гузашта, кам-кам ба фарзандон
ва афроди оилаи онҳо сироят мекунад ва ҳаёти ҳамаи онҳо аз
алами бемориҳои муҳлик ва мотамҳои пай дар пай талху заҳрноқ
месозад ва бисёр мумкин аст, ки яке аз домод ва духтар ба яке аз
бемориҳои монеи насл гирифтормебошанд ва баъд аз никоҳ бемории
онҳо зохир шуда, айши тамоми афроди оиларо талх ва мақсудӣ
ягонаи издивоҷро, ки таваллуд ва таносул аст, зоеъ намояд. Ин
аст, ки дар миёни мо, туркистониён, оилае, ки ҳақиқатан масъуду
бахтиёр бошад, бисёр кам аст ва балки нест. Агар гайрату ҳавас

карда, аҳволи оилаҳои моро ягон-ягон тадқиқ намоед, ҳар кадоми
онҳоро ба яке аз ин бадбахтиҳо, ки арз кардам, гирифтормебошад
ёфт. Модом ки аҳволи ҷамеи оилаҳои мо ҳамин аст, яъне модом
ки дар миёни оилаҳои мо беинтизомӣ, бемуҳаббатӣ ва талхкомӣ
то ба ин дараҷа расидааст, ҳайати умумияти миллати мо низ рӯи
интизому иттиҳод ва бахтиёрӣ нахоҳад дид! Пас чора чист?

Инак, арз мекунем:

Издивоҷ иборат аст аз як муоҳидаи зан ва мард дар хусуси
ин ки аз рӯи муҳаббату меҳрубонӣ шарикӣ ҳаёти якдигар бошанд.
Оддмоне, ки барои тичорати яқсола ва ё барои сафари яқмоҳаи
ҷанн шарикӣ ва ҳамроҳӣ орзу намоянд, ҳеч шубҳа нест, ки тахминан
бист нафар аз ошноёни худро дар ҳаёл оварда, хубиву бадии ҳар
яқмоми онҳоро ягон-ягон андеша ва мулоҳиза карда, аз миёни
онҳо як нафарро ҷудо карда, шарикӣ тичорат ва ё ҳамроҳии сафари
худ мегардонанд. Зану шавҳар, ки дар сафари пурмушқилоти
индагонии ҳамроҳ, дар таҳсили ошоиши ҷисмониву рӯҳонӣ шарик,
дар адои вазифаҳои инсонӣ дастёр, дар ҳангоми ҳузну ноумедӣ
танҳор ва дар айёми саодату бахтиёрӣ ҳамдами якдигаранд,
онҳоро ҳам, албатта, лозим аст, ки аввало ҳамдигарро бизот,
бо қамолӣ диққат таҷриба ва имтиҳон кунанд. Зан аз аҳволи
мард, мард ҳам аз аҳволи зан ба хубӣ огоҳ гардад ва баъд аз
он издивоҷ намоанд. Аҷабо, инҳо аҳволи якдигарро дар чӣ боб
тадқиқ ва таҷриба намоанд?

Қола-набию алайҳи-с-салом: *Тункаҳу-л-маръату ли арбаъин:
ли молиҳо ва ли ҳасабиҳо ва ҷамолиҳо ва ли диниҳо фазфар бизоти
дини тарибат ядока!* (Бухорӣ).

Инак, аз ҳамин ҳадиси шариф доништа мешавад, ки ба-
рои ҳар издивоҷ ҷаҳор ҷизро дар назари эътибор гирифтани
дигарок аст: мол, наҷод, ҷамол ва диндорӣ. Зану марде, ки ба
ҳам ҳаёли издивоҷро доранд, бояд ки молу насаби ҳар дуи онҳо
таҷрибан ба сар як дараҷа бошад вагарна зан ва шавҳар, ки
яке аз дигаре молдортару калонзодатар бошад, доимо тарафи
худро ба фақирӣ ва пастнаҷодӣ маломат карда, ҳаёти ӯро дам

Дар муҷаллади «Раҳбари начот» дар хусуси ҳамин ҳадис ба тафсил навиштаам
(шарҳи муаллиф).

ба дам дучори азоб менамояд. Хусусан дар мамлакати мо, ки мардумаш аз доираи тарбияи исломия берун баромада, чоҳину нодон мондаанд, бисёрии пул ва калонзодагиро аз андоза берун ифтихор менамоянд. Натиҷаи ҳамин тариқа издивоч, албатта, хуб нахоҳад буд. Ҷамол иборат аз намоишест, ки дар назари бинандаи хуш намуда, дили ӯро ба сӯи худ майле барангезад. Ҳамин майли ки дар дили бинанда пайдо мешавад, ӯро муҳаббат мегӯянд. Зану марде, ки рафиқи ҳаёт, шарикӣ саодату бадбахтӣ, ҳамдаи ҳазини ва ёри шодкомии ҳамдигар шуда, меҳроҳанд, ки вазифаҳои шахси ва навиҳои худро ба муованати якдигар адо намоянд, агар дар мӣёншон ҳамин майли калбӣ ва муҳаббат набошад, издивочӣ хуш ба ҷуз зарар чизи дигаре нахоҳанд дид. Дониста шуд, ки ин майли калбӣ натиҷаи мушоҳидаи ҷамол аст. Пас ҳар марде ва занеро лозим аст, ки пеш аз никоҳ ҷамоли якдигарро бидонанд. Агар табоеи бани одам мухталиф набуӣ ва ё ин ки хусну ҷамол ҳадди муайяне доштӣ, дониستاني хусну ҷамоли зану шавҳар ба воситаи пиразанони маҳалла, албатта, мумкин гаштӣ. Лекин табоеи бани одам мухталиф аст, хусну ҷамол ҳам ҳадди муайяне надорад. Ма-салан, сурате, ки дар назари шумо бисёр бад менамояд, дар назари ман мумкин аст, ки хуш ояду диламро рабояд. Ва инчунин сурате, ки ман аслан намеписандам, ҷоиз аст, ки шуморо ба як назора шефтаву хайрони худ намояд. Бинобар он қоида, ки мо дорем, яъне ҷамоли духтару домодро ба воситаи модару аммаи онҳо таъйин менамоем, дар ин хусус ғоида надорад, балки барои ин маънӣ ҷорай ягона ҳамин аст, ки домоду духтар пеш аз номзад шудан (яъне фотиҳа кардан) ҳамдигарро бибинанду ҷамоли якдигарро писанданд.

Ҷаҳорумин сифате, ки аз рӯи ҳадиси мазкур ҳар кадом аз марду занро лозим аст, диндорист. Ҷамоле, ки дар боло зикр кардам, ҷамоли зоҳирист, ки агар бо ҷамоли ботинӣ, яъне ба ахлоқи ҳасана як ҷо набошад, қимате нахоҳад дошт. Онҳо, ки зимомӣ ихтиёри худро дар дастӣ шахвати хайвонӣ насупоридаанд, доимо ҷамоли ботиниро ба ҷамоли зоҳирӣ, яъне хусни ахлоқро ба чашми сиёҳ ва абрӯи кашида тарҷеҳ мекунаанд. Диндорӣ иборат аз худошиносист, ки худошиносӣ бе худотарсӣ мумкин нест. Инак, маншаву мадори хусни ахлоқ ҳамин худотарсӣ ва худошиносӣ,

яъне диндорӣ мебошад. Диндорӣ, яъне соҳиби ахлоқи ҳамида индани дил ҳар боб, хусусан, дар боби издивоч, лозиму зарурист, ӯро ҷунончи дар боло зикр кардам, издивоч иборат аз муоҳидаи интироқи ҳаёт аст. Зану марде, ки бо ҳам ҷуфт мешаванд, аҳд мекунаанд, ки тариқи ҳаётро ба дастёрӣ ва муованати якдигар ба ҳар баранд ва ба ҳеҷ кадоме дар ҳаққи он дигар зулме ва ҷафое ва ғайнаеро раво набинанд. Пайдост, ки зану шавҳар агар диндор, худотарс, соҳиби ахлоқи ҳамида набошанд, ба ҳамин аҳди худ як ӯро собиткадам монда наметавонанд. Ва ин ҳам муқаррар аст, ки дар қадаме, ки дар роҳи шикасти ҳамин аҳд мебардоранд, ӯро собиткуву беосудагиро ба сари хонаводаи худ як қадам наздиктар мебаринанд. Ба илова, ҷунончи дар оянда хоҳам навишт, тарбияи фарзанд, яъне фарзандро ақлан, ахлоқан ва баданан ба камол расонидан дар гардани падару модар лозим аст.

Дар боло арз карда будам, мақсуди аввалии издивоч расонидани авлод аст. Расонидани авлод хидмати инсоният аст. Аммо ин хидмати инсонӣ вақте аз гардани мо соқит мешавад, ки фарзандони соҳибахлоқ расонем. Касоне, ки фарзандони бадахлоқ мерасонанд, ба инсоният хидмат намекунаанд, балки хусумат менамунд. Инсоният аз ин фарзанд расонидани онҳо безор аст. Расонидани фарзанди хушахлоқ вақте мумкин аст, ки падару модар ҳам соҳиби ахлоқи ҳамида бошанд, яъне ҳақиқатан диндор бошанд. Падару модар агар бедин, яъне соҳибони фасодахлоқ бошанд, фарзандоне, ки дар сояи тарбияи онҳо бузург мешаванд, албатта, бадахлоқ хоҳанд гардид. Бинобар он лозим аст, ки домоду духтар соҳибони ахлоқи ҳамида бошанд.

Бисёр хуб, холо ахлоқи ҳамида доштан ва ё надоштани инҳоро кӣ месанҷад? Оё кайвониёни маҳалла аз ӯҳдаи ин кор мебароянд? Ҳаргиз намебароянд. Ғайр аз ин ки ин корро ҳам ба худӣ духтару домод хавола намоем, ҷорae надорем. Аз ҳамон ҷаҳор чизе ки дар ҳадиси шариф мазкур аст, дуи аввалашро, ки мону ҳасаб аст, аз берун таҳқиқ кардан мумкин аст. Лекин барои дониستاني дуи дигараш, ки ҷамолу ахлоқ аст, албатта, мулоқоти духтар ва домод лозим аст. Дар назари соҳибони ақли салим лозим будани ҳамин маънӣ аз ҳар чӣ маълумтар аст. Суоле, ки дар ин ҷо

ба хотир мерасад, хамин аст, ки оё ин таклифро шариати ислом қабул мекунад ё не?

Ан Мутирата ибни Шуъбата (р): *Хатабту имраатан фа қола расулллоҳи ҳал назарта илайҳо қулту ло. Қола фанзур илайҳо фа иннаҳу ахра аниъдама байнакумо.*

Муғира (р) гуфт: Ман занеро барои худ хостгорӣ намунам. Ҳазрати пайгамбар шуниданд ва гуфтанд, ки «Оё ту ўро дидӣ?» Гуфтам: «Не». Ҳазрат фармуданд, ки «бубин, ки дар миёни шумо сабаби муҳаббат мегардад» (Мушкоту-л-масобех).

Ан Саҳл ибни Саъд (р): *Имраатун чоат расулаллоҳи фа қолат: ё расулаллоҳи иннӣ қишту лиаҳаба лака нафсӣ. Фа наззори илайҳо расулаллоҳи.*

Яъне: Зане ба назди пайгамбар (с) омада гуфт, ки ё расулаллоҳ, омадам, ки нафси худро ба ту бубахшам. Пайгамбар ба он зан никоҳ карданд (Бухорӣ).

Инак, хамин ду ҳадиси шариф бо камоли равшанӣ далолат мекунад, ки пеш аз никоҳ мулоқоти келину домод дуруст будааст. Имом Ғаззоӣ хамин мулоқотро мустаҳаб меғӯяд. Вақте ки зане ва марде орзуи издивоч карданду ахволи якдигарро тафтиш намуданд, ҳасабу молдорӣи онҳо ба якдигар мувофиқ баромад, ҷамоли зоҳирӣ ва ботинӣи ҳамдигарро хуш карданд ва ба издивоч розӣ шуданд, он вақт онҳоро бояд никоҳ кард. Ва агар яке аз онҳо розӣ нашуд, даст аз никоҳи эшон бардоштан даркор аст, зеро никоҳе, ки бе ризоӣ яке аз онҳост, ҳайре нахоҳад бахшид.

Ан Абӣ Ҳурайрата (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ла тункаҳу алайну ҳатта тустамар ва ла тункаҳу бикру ҳатта тустазан. Қолу ва кайфа изнуҳу? Қола антаскута* (Бухорӣ ва Муслим).

Яъне: Бева то амр накунад ва духтар то изн надихад, никоҳ макунад. Асҳоб пурсиданд, ки духтар ҳаё мекунад, изн дода наметавонад, изни духтар чӣ гуна бошад? Ҳазрат фармуданд, ки сукути духтар изн аст.

Ан Ханса (р): *Инна абоҳа заваҷчаҳа ва ҳия сайиб ва қариҳат золика фаатат расулаллоҳи фарада никаҳаҳу.*

Аз Хусно ривоят мекунад, ки хангоме ки бева буд, падараш ўро ба марде никоҳ кард. Хусно ўро нахоста, ба хузури пайгамбар

омад. Пайгамбар ҳам никоҳи падараш кардагиро рад намуданд (Бухорӣ).

Ан Сайид ибни Мусаяб (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ҳанзану алабқору фиамфусихинна.*

Яъне: Духтарон хох падар дошта бошанд, хох надошта бошанд, барои никоҳ аз худашон изн гирифта даркор аст.

Инак, аз хамин ҳадисҳо низ лозим будани мулоқоте, ки дар додгоҳ гуфтем, зоҳир мешавад. Зеро изн додани зан вақте муяссар мешавад, ки домодро дида, хуш карда бошад. Аммо нодида хуш карданро ханӯз надонистаам, ки чӣ гуна мешуда бошад!

Ҳоло як масъалаи дигар боқӣ монд. Арз карда будам, ки бузургтарин мақсад ва фоидаҳои зангирӣ фарзанд аст. Бинобар ин қар касеро лозим аст, ки барои худ зани зояндае тадорук наҷавд. Касоне, ки занҳои нозойро мегиранд, соддатар аз он дехтанд, ки дар шӯразор киштукор намояд. Ба хамин эътибор аст пайгамбар (с) низ уммати худро аз гирифтани занони нозой манъ кардаанд.

Ан Мақал ибни Ясара (р): *Чоа раҷулун ило набиш фа қола иннӣ асбабту имраатан зотаҳасабин ва ҷамолин ва ло киннаҳа ло налиду афатазаваҷаҳу. Қола ло. Сумма атаҳу ан сонията фаннаҳуҳу сумматаҳу ас солисата фа қола тазаваҷу алвадуд асбабуд фа иннӣ мукасирун бикум.*

Яъне: Марде ба назди пайгамбар арз кард, ки ман зане ёфтам, ки молдору бузургзода аст, лекин нозой аст. Оё ба ӯ издивоч кунам ё не? Пайгамбар гуфтанд: «На!» Боз омада пурсид, пайгамбар манъ карданд. Бори сеюм омада пурсид. Ҳазрат фармуданд, ки бо занони дӯстдор ва зоеӣ издивоч кунед, ки ман ба бисёрии шумо ифтихор хоҳам кард (Ан Абӣ Довуд).

Инак, аз рӯи хамин супориши расули ҳаким ҳар марду занеро, ки оруи ҷуфт шудан доранд, лозим аст, ки дар хамин хусус диққат намоянд. Мо, мусулмонони Туркистон, дар ин боб ҳам, бо вучуди ин ки пайгамбар (с) хамин қадар таъкид кардаанд, кӯтоҳӣ меварзем ва натиҷаи хамин бефармонии худхоро ҳам аз дунё мебинем. Масалан, дар мамлақати мо марде ва зане издивоч мекунанд ва аз рӯи одати шумо, ки дорем, пули зиёде сарф менамоянд, нисвоҳ ҳам мешавад. Аммо баъд аз интизориҳои якмоҳаву думоҳа

маълум мешавад, ки «мирзoi домод» аннин будаанд, яъне иктидор надостаанд. Дархол кайвониёни маҳалла чамъ шуда, билиттифон фатво медиҳанд: «Мирзoi домодро душманон бастаанд». Он вақт ҷаноби домод ҳам сару по бараҳна медаванд ба хонаи афсунгарону дуохонони казоб. Як қисм давлати худро фидои фиребу макри онҳо он қадар расвой ва беҳаёӣ мекунанд, ки қалам аз навиштани онҳо ҳаё менамояд. Ва албатта, ҳеч қадоми ин бемазагиҳо фоиди намебахшад, ночор ба тарки зани худ қарор медиҳанд ва фоҷеа ба охир мерасад.

Ва ё ин ки бо ҳам издивоч мекунанд, никоҳу зифошон ҳам ба хубӣ мегузарад, аз беиктидорӣ асаре мушоҳида намешавад, лекин як сол ду сол нигоҳ мекунанд, аз онҳо фарзанд намешавад. Яъне маълум мегардад, ки яке аз инҳо ба дарди ақим мубталооянд. Оё қадомашон ба ин дард мубталооянд? Ин маълум нест. Бинобар он кӯр-кӯрона ду соли дигар умри худро ба дунболи дуохонон сарф мекунанд. Албатта, ин ҳам натиҷа намедиҳад, ночор шавҳар барон худ зани дигар мегирад. Агар аз ин зан ҳам фарзанд нашавад, яқин мекунанд, ки иллат ба ҷониби шавҳар будааст. Лекин ин яқин баъд аз зоеъ шудани сармояи ҳаёти ду зан ҳосил мешавад. Яъне ду зани зоеъ ба дасти як марди ақим нобуд мегарданд. Чоран онҳо чист?

Бояд донист, ки беиктидорӣ ва ақимӣ (ақим дардест, ки монеи насл аст. Зан ё марде, ки ба ин дард мубтало шавад, ўро ақим мегўянд) аз ҷумлаи дардхоест, ки одамӣ ба онҳо мубтало мешавад. Афсунгарӣ ва дуохониро бо ин дардҳо таъсире нест. Беиктидорӣ ва ақимӣ чанд тарика мешавад. Агарчи баъзеи онҳо илоҷ надорад, аксараш қобили илоҷ аст. Духтурони хозиқ онҳоро ба зудӣ илоҷ мекунанд. Пас ҳар марду зане, ки меҳоханд бо ҳам ҷуфт шаванд, аввало лозим аст, ки худҳоро ба яке аз духтурони хозиқ нишон диҳанд. Бар тақдир ин ки яке аз онҳо ба яке аз ин ду дард мубтало бошанд, бубинанд, агар дардашон қобили илоҷ аст, худро муолиҷа карда, офият ёфта, баъд аз он никоҳ кунанд ва агар қобили илоҷ набошад, даст аз издивочи яқдигар бишўянд. Воқеан ҳамин шартҳо, ки барои интиҳоби зану шавҳар баён намудам, дар мамлақати мо мушқил аст ва дар назари мардуми мо бисёр аҷибу ғариб менамояд, лекин чорае нест. Ҳар кас, ки саодат ва роҳати

назаро мецоҳад, маҷбур аст, ки ҳамаи ин шартҳоро риоят намояд. Агар дар миёни шарикони тичорат низоъ ва нафрате пайдо шавад, албатта, тичорат онҳоро ба ҷуз зарар ва зиён натиҷае назоҳад буд. Мо гуфта будем, ки зану шавҳар шарикӣ ҳаёти яқдигаранд. Вақте ки дар миёни шарикони ҳаёт низоъ ва нафрате пайдо шавад, ба ҷуз бадабхативу фалокат ҷӣ самарае хоҳад дод! Ба илова ҳар қадоми ин шартҳо, ки гуфтем, бо фармоишоти саҳеҳи ҳазрати пайгамбар ҳам мувофиқ мебошад. Инак, вақто ки ҳамаи ин шартҳо ба амал омад, қобинро таъйин карда, тўй мекунем.

КОБИН ВА ТЎЙ ЧЌ ГУНА БОЯД БОШАД?

Марду зане, ки бо ҳам издивоч карда шарикӣ ҳаёти яқдигар мешаванд, «расми қушод», яъне иди ифтиҳохи ширкати эшон никоҳ аст. Инҳоро лозим аст, ки дар ин иди ифтиҳохи худҳо шодкомӣ намоянд. Мард дар ҳангоми иҷрои никоҳ, албатта, зурсанд аст, хусусан вақте ки келин мувофиқи орзу ва хоҳиши ӯ бошад, аммо зан ин тарика нест. Занон дилшикаста ва ҳассос мебошанд. Аз ҳар ҷизу аз ҳар қор зуд-зуд мутаассир мешаванд ва дар муқобили андўху ғам истодагӣ надоранд. Бинобар он, агар домод мувофиқи орзу ва хоҳишашон ҳам бошад, боз бо мулоҳизаи он ки аз сояи тарбияти падару аз қанори шафқати модар ҷудо мешаванд, мумкин нест, ки маҳзуну ғамнок нагарданд. Инак, дар ҷунин замон домодро лозим аст, ки ба зани худ ҳадя дода, ўро дилбардорӣ кунад, сўхбату меҳри ўро ба худ бештар намояд. Инак, ҳамин ҳадяро «маҳр» ва «қобин» мегўянд. Ҷунончи Худованди ҳақим мефармояд, ки:

Настаъизу би-л-лоҳ: Ва отун-н-нисо садуқотихинна ниҳлатан фиин тибна лақум ан шайи-м-минҳу нафсан ва қулуҳу ҳаниам-мариан (Нисо). Ва бидиҳел занонро маҳри эшонро ба хушдилий ва агар занон даргузаранд ба хушдилий барои шумо аз баъзе маҳр, пас биҳўред, онро созгору хушгузор.

Шайху-л-муфассирин Имом Абўҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ дар тафсири «Ҷомеъу-л-баён» ҳамин ояти қаримаро бо се ривоят эзоҳу тафсир мекунад.

Аввал, ин ояти карима хитоб аст ба мардоне, ки зан мегиранд. Дар ин сурат маънои оят ҳамин аст: Эй, мардоне, ки зан мегиред, маҳри занонро, ки ба шумо лозиму воҷиб аст, ба худашон бидиҳед ва агар онҳоро ба хоҳиши худ чизе аз маҳрашон ба шумо бидиҳанд, бигиред.

Дувум, дар замони ҷоҳилият баъзе одамон буданд, ки духтарони худро ва ё ятимони тарбият кардаи худро ба шавҳар дода, маҳри онҳоро ба худашон мегирифтанд. Ҳамин ояти карима ба онҳо китоб шудааст.

Сеюм, дар заминаи ҷоҳилият баъзе мардоне будааст, ки масалан, хоҳари худро ба марде дода, дар бадали маҳри ӯ хоҳар ва ё духтари ӯро худашон мегирифтанд. Ин ояти карима ба онҳо хитоб мекунад.

Дар ин ду сурат маънои ояти карима ҳамин аст, ки эй, падарон ва тарбиятгарони духтарон ва ятимон! Вақто ки онҳоро ба шавҳар долед, маҳреро, ки шавҳари онҳо медихад, ба худашон супоред, бе ризои онҳо асло тасарруф накунад. Агар худашон бо ризои дил ба шумо чизе аз маҳрашон бидиҳанд, қабул кунед.

Ҳазрати муфассир калимаи «наҳла»-ро ба «воҷиб» ва «лозим» тафсир карда, ҳамин се ривоятро баён мекунад ва худаш ривояти аввалро ихтиёр менамояд. Лекин Қозӣ Байзовӣ меғӯяд, ки «наҳла» дар луғат ҳаҷест, ки ба хоҳиши дил ва бе тамаи мукофот дода шавад. Мо ҳамин раъйи ҷаноби Қозӣ Байзовиро қабул карда, ба тафсири ибни Қарири Табарӣ ручӯъ мекунем ва ҳар се ривояти ӯро қабул менамоем. Яъне ҳеч кадоме он се ривоятро ба дигарӣ тарҷеҳ намедихем ва меғӯем, ки ояти карима ба ҳамаи мардум хитоб мекунад ва ҳар кас аз ҳамин ҳиссаи худро мебардорад. Касоне, ки зан мегиранд, ояти карима онҳоро амр мекунад, ки маҳри занонро, ки ҳадаи эшон аст, ба хоҳиши дил бе тамаи мукофот адо наमоянд. Касоне, ки ятимон тарбият карда ва духтарони худро ба шавҳар дода, маҳри онҳоро худашон ғасб мекунанд ва ё масалан, хоҳари худро ба марде дода, дар бадали маҳр духтари ӯро ба худашон никоҳ менамоянд. Ояти карима ба онҳо хитоб мекунад, ки маҳрро, ки ҳадаи дӯстонаи шавҳари онҳост, ба худашон супоред ва бе ризои худашон ба маҳри онҳо дахле надошта бошад.

Эй, мардони аҳли ислом! Аз шумо ҳар кас, ки зан мегирад, бояд ки маҳри занонро ба хоҳиши дил, бе тамаи мукофот адо намояд ва ҳар кас зан медихад, маҳрро, ки ҳадаи дӯстонаи шавҳар аст, бояд ба худӣ зан супорад ва бе ризои ӯ тасарруф ва мудохила нанамояд.

Доништа шуд, ки маҳр ҳаҷест, ки дили занро шод менамояд ва бинобар он лозим аст. Мо, туркистониён, ҳамин як василаи шаръияро низ сунистеъмом намудем, кондаи маҳр додан дар мамлақати мо боиси бисёр парешониҳо мегардад. Аввалан, бисёр ҷавонон, ки ҷамоли зоҳирӣ, хусни ахлоқ ва истеъдоди ҷомил доранд, ба сабаби камсармоягӣ маҳрҳои гаронро дода, наметавонанд, Бинобар он аз зан гирифтани маҳрум монда, умри худро ба мучарради мегузaronанд ва ночор ба сӯи қорҳои номашрӯъ рафта, дунё ва охирати худро месӯзанд.

Сониян, баъзе одамони камсармоя ҳар чӣ бодо бод гуфта, ҷанл ҳазор танга пулу чӣ қадар пахтаву биринҷ ва намедонам чӣҳо дода, як духтарро ақд мекунанд. Лекин баъд аз никоҳ тамоман факри нобуда шуда ҳавлӣ ва асбоби худро фурухта, ба қарз меდიҳанд ва хонаводаи худро дар ба дар менамоянд.

Солисан, баъзе мардони зиштӣ ва қачулқ ва солхӯрда баъзе духтарони соҳибҷамоли наврасидаро ба зӯри пул соҳиб шуда, тамоми умри онҳоро қарини мотам менамоянд. Дар мамлақати мо фисоди ҳамин қоида танҳо ин қадар нест. Дар айёми ғарибӣ бо яке аз ҳамшахриёнам сӯҳбат доштам ва аз зулмҳое, ки мардони мамлақати мо ба занони худ раво медоранд, шикоят мекардам. Он зоти муҳтарам ба ман гуфт, ки занони мо рафикаи ҳаёти мо нестанд, балки қанизони моянд, зеро мо ҳар кадоми онҳоро дар бадали панҷ ё даҳ ҳазор танга ҳарида мегирем. Диккат кунед, ки як марде нисбат ба зани худ ҳамин эътиқодно дошта бошад, дар миёни онҳо дӯстиву муҳаббат чӣ гуна ҷо хоҳад ёфт? Инак, ҳамаи онҳо натиҷаи гаронии маҳр аст, ки дар мамлақати мо як қоидаи умумият ғардидаст.

Зану мард вақте ки мол, ҷамол, насабу ахлоқи якдигарро хуш карда, ба издивоҷ розӣ шуданд, маҳрро дар хусуси никоҳи онҳо дахле, таъсире бахшидан ҳагост. Бояд, ки мард ҳар чӣ муносиб бинад, «маҳр» гӯён дода, маросими никоҳро иҷро намоад. Имом

Бухорӣ ва Имом Муслим аз Саҳл ибни Саҳли Саҳобӣ билигиттифон ривоят карданд, ки «марде дар хузури пайгамбар (с) занеро хостгорӣ намуд, ҳазрат пурсиданд, ки барои маҳри ӯ чизе дорӣ? Он мард гуфт: Надорам». Ҳазрат фармуданд, ки «ба хонаи худ рафта, назар кун, шояд чизе дошта бошӣ. Он мард рафту омада гуфт, ки чизе надорам». Ҳазрат фармуданд, ки «бирив ва диққат кун, шояд, ки ақаллан ягон ангуштарини оҳан дошта бошӣ. Он мард рафт, омада гуфт, ки надоштаам». Ҳазрат гуфтанд, ки «оё аз Қуръон чизеро хифз кардаӣ? Он мард гуфт: Бале! Ё расулаллоҳ фалон ва фалон сураро хифз кардам». Ҳазрат фармуданд, ки «бирив, ки ман ин занро ба занӣ ба ту бахшидам, дар муқобили ҳамаи сурахое, ки медонӣ. Яъне маҳри ту ҳамин аст, ки ҳамаи сурахоро ба ин зан ҳам таълим диҳӣ».

Инак, аз ҳамин ҳадиси шариф маълум мешавад, ки (баъд аз он ки зану мард ба издивоҷ розӣ шуданд) ҳазрати пайгамбар камини микдори маҳрро аслан эътибор намекарданд. Ба як ангуштарини оҳанӣ ва ё ба таълими як ду сураи Қуръон иктифо меварзиданд. Пас, агар «ҳазор сӯм надихад, духтари худро намедихам» гуфтан ба умматони ин пайгамбари ҳақим асло лоиқ нахоҳад буд. Масъалаи маҳр дар мамлақати мо як масъалаи муҳим аст. Чунончи, дар боло арз кардем, бинобар гаронии микдори маҳр хеле аз мардонӣ мобе зан мемонданд ва баъзе ҳам муфлис мешаванд. Ин таҳлуқаро аз мамлақат бардоштан даркор аст. Ҳукумати моро лозим аст, ки аз барои маҳр як ҳадди маълум таъйин кунад ва ҳар кӣ аз доираи қарори ҳукумат қадаме берун гузорад, ӯро ҷазо бидиҳанд. Зотан гаронии маҳр шаръан дуруст нест.

Ан ибн Умар (р) қола: *Ало ло тағлу судоқи ан – нисо фа иннаҳа лав конот мукарраматан фӣ дунё ва тақво индаллоҳи ло кана авлоқум биҳа расулулоҳи (с) ма алиһту расуллалоҳи (с) нақаҳа шайан мин нисоҳи ва ла анқаҳа шайан мин банатиҳи ала аксара мин иснотай ашара оқиятан* (Мушкот).

Ҳазрати Умар мегӯяд, ки: Эй мусулмонон, хуш доред! Кобини занонро бисёр макунед! Агар бисёрии кобин дар дунё ва охираи ғоиде мебошад, ҳазрати пайгамбар аз шумо бехтар ин корро мекарданд ва ҳол он ки он ҳазрат ҳар зане, ки гирифта

шонанд ва ҳар духтаре, ки дода бошанд, бештар аз дувоздаҳ авқия маҳр таъйин накардаанд.

Вакто ки никоҳро ақли муохидаи «ширкати ҳаёт»-и марду ин дар чунин маврид лозим будани шодмонӣ ва хурсандиро баён намудем, лозим будани тӯй ҳам худ аз худ зохир мегардад. Оре, агар дар чунин вақте ба муносибати тӯй чанде аз бародарони динӣ ва ватанӣ як чо чамъ шуда, хушвақтона ва самимона сӯҳбате намоянд, муҳаббат муҳаббат, ки дар миёни афроди як миллат лозим аст, дар миёни эшон зиёдтар мешавад. Кудурате, ки собиқан дар миёни баъзеи онҳо ҷо гирифта бошад, ба ҳамин баҳона бардошта мешавад. Ба илова чанде аз мискинон ва муҳтоҷони мамлақат низ аз ин маврид баҳраманд мегарданд. Бинобар он тӯй кори хуб аст, ғоиде дорад. Имом Бухорӣ ва Имом Муслим аз Анас ибни Молик ба иттифоқ ривоят мекунанд, ки чун Абдуллоҳ ибни Авф воқеаи зан гирифтани худро ба пайгамбар арз кард, ҳазрат фармуданд, ки «борақоллоҳу, лака авлим ва лав бишотин»- «муборақ бод, агарчи ба як гӯсфанд ҳам муяссар шавад, тӯй кун».

Лекин ҳар кор ҳадди муайяне дорад. Дар асли худ ҳар қадар ғоиде ҳам дошта бошад, ҳамин, ки аз ҳадди ҳудаш гузашт, ба ҷуз зарар натиҷае нахоҳад дод. Тӯй низ ҳамин тариқа мебошад. Агарчи дар асли худ кори хуб ва ғоиданок аст, лекин дар мамлақати мо бисёр зарархоро боис мегардад. Дар ҳар ҷониби Бухоро хеле одамоне ҳастанд, ки муддати даҳ-дувоздаҳ сол зӯр зада маблағи панҷ-шаш ҳазор сӯм чамъ мекунанд ва ҳамин маблағро, ки дар зарфи чанд сол бо ҳазор хуни дил ба ҳам оварданд, дар муддати як ҳафта ҳамаашро ба унвони тӯй нобуд менамоянд, қарздор мешаванд, мешикананд ва хонанишин мегарданд. Он чамое мардум, ки дар мавриди тӯй ҷома ва кандҳои калонро гирифта рафта буданд, ахволи парешони ин беандешагонро дида, аз дур масҳара медиханд. Ҳатто ягон рӯз омада, ахволпурсӣ ҳам наменамоянд. Агар аз ин беандешагон пурсем, ки ин ҳама молу сарватро, ки боиси обрӯӣ ва эътибори шумо буд, чаро бехуда сарф карда, худатонро ба ин рӯзи сиёҳ андохтед, кадом дин, кадом мазҳаб, кадом ҳукумат ва кадом қонун шуморо бо ин кори аблаҳона маҷбур карда буд, албатта, ҷавобе дода наметавонед.

Ин тарика тўйхо дар шариати ислом дуруст нест, зеро исроф аст ва исроф дар шариат харом аст (Ан ибни Масъуд (р)).

Ан ибни Масъуд (р) кола-н-набию алайхи-с-салом: *Та аму аввалу ямин ҳаққун ва тааму ямуссонни суннатун ва тааму ямуссониси сумъатун ва ман самъа сомматаллоҳу биҳӣ* (Мушкот).

Дар тўй таоми рўзи аввал ҳақ аст ва таоми рўзи дуввум суннат ва таоми рўи сеюм риёст. Касе, ки риёкорӣ кунад, Худованд риёи ўро дар миёни ҳалоик машхур хоҳад кард (Мушкот).

Ан Абӣ Хурайрата (р) кола-н-набию алайхи-с-салом: *Шару таоми таомул ғалиматни юдъо лаҳа ал агнияу ва ютракул фуқару* - Бадтарини таомхо таоми он арусист, ки бойхоро хабар кунанду бечорагонро маҳрум гузоранд (Бухорӣ ва Муслим).

Ақибтар ин ки аксари ҳамин ошиқони тўй ва фидоиёни исроф ҳам аз беҳудагӣ ва зарарнокии кори хеш хабардор хастанд. Ҳатто баъзе аз онҳо беҳудагиву зарарнокии ин тўйхоро ба забони худ иқрор ҳам мекунанд. Агар ба инҳо гўед, ки бисёр хуб, ин тарика тўйхо фоида, ки надоштааст, охир шумо чаро ин кори бефоида ро иртиқоб мекунед?! Ҳеч шубҳа нест, ки яке аз ҳамин ду ҷавобро ба шумо медиханд ё мегўянд, ки: Фалону фалонӣ амсолу акронӣ мананд, ҳамин тарика тўй карданд, ман, ки аз онҳо кам нестам, пас маро ҳам лозим аст, ки ҳамин тарика исроф намоям. Яъне «ҳар аз ҳар монад, гўшапро мебуранд» ва ё мегўянд, ки воқеан ин тарика тўйхо зарар дорад, лекин одат ва урфи замони мо ҳамин аст, чора надорем. Агар ҷавоби аввалро диҳанд, маълум мешавад, ки онҳо тўйро ба нияти «аз якдигар гузаронишдан» мекардаанд. Ҳар тўйе, ки ба ҳамин ният воқеъ шавад, ҳазрати пайгамбар умматони худро аз рафтани ба он тўй манъ кардаанд.

Ан Абӣ Хурайрата (р) кола-н-набию алайхи-с-салом: *Ал мутабарииш ло юҷабани ва ла юкал таомухумо* - Ду кас ба қасди аз якдигар гузаронидани тўю зиёфат мекунанд, ба ҳеч кадоме онҳо маравед ва таоми онҳоро маҳӯред.

Аммо агар ҷавоби дуввумро бидиҳанд: мегўем, ки «охир инсоф кунед, дар миёни одамай ва ҳайвоноти дигар фарқ ҳамин аст, ки одамай дар ҳар қоре, ки қарданӣ шавад, аввалан ба қувваи ақлияи хеш ҳар тарафи он қорро андеша мекунанд ва пешомадашро мулоҳиза менамояд ва ҳамин қадар ҳосият дар ҳайвонот нест.

Шумо, ки зарар доштан ва надоштани як одат ва фарқи худатонро андеша накарда, он урфу одатро қорӣ медоред, миёни шумо ва он ҳайвонот чӣ фарқе менамояд?

Маълум аст, ки баъд аз тамоми шудани тўйи аруӣ занро қатл карда ба хонаи шавҳар меоранд ва аз ҳамаи рӯз ин зану шавҳар бо якдигар гузаронизиндагонӣ менамоянд. Пас моро ҳам қатл аст, ки дар ҳусуси чӣ гуна зиндагонӣ қардани онҳо қадре ғуббат намоем.

ЗАНУ ШАВҲАР ЧӢ ГУНА ЗИНДАГӢ НАМОЯНД?

Зан! Инак як махлуке, ки дар мамлакати мо ҳар дақиқа қатори чандин таххир ва ҳар соат гирифтори садҳо ҷафо мегардад. Мо, туркистонӣён, занони худро тамоман аз доираи одамият берун ҳисобдорем ва ба он бечорагон муомилае, ки ба одам сазовор аст, наменамоем.

Бисёрҳо мешавад, ки диламон ба ҳолати баъзе ҳайвонот меағушад, аммо ба ҳоли парешони занон асло мурувват намеорем. Занони хешро асло ва ба ҳеч ваҷҳе шоёни марҳамат, лоики инсоф ва сазовори шафқат намешуморем. Дар назди мо занонро доимо динном додан яке аз асбоби фахру гурури аст. Задану маҷрӯҳ кардан яке аз фазоиلى мардонагӣ! Гумон мекунем, ки Худованд занонро танҳо барои дафъи орзуҳои шавҳонӣ ва эҳтиросоти ҳайвонии мо офаридааст. Дигар ҳаққе, эътиборе риояте ба онҳо набаҳшидааст. Ҳар бадбахтӣ ва алам, ки дар кўчаву бозор ба мо расад, хона омада интиқоми онро аз занони худ мегирем. Аз он ҷо ки ин одат дар миёни мо кўҳна ва умумист, қабоҳаташ дар назари мо наменамоияд. Ҳатто бечора занони мо низ аз хушбахтӣ ва саодат намонан ноумед гардидаанд ва яқин кардаанд, ки Худованд ҳамаи фазоиلى одамиятро ба мардон бахшида, занонро асиру ғир-дасти зулму ҷафои онҳо офаридааст. То ин густоҳони даргоҳи Худовандӣ дар ҳар хона рўзе як бор ба воситаи занони худ изолаи шавҳати ҳайвонӣ намуда, дигар вақтҳо он бечорагонро ҳар қадар, ки хоҳанд, дашном диҳанд, таххир кунанд, лағад кўбанду хидмат фармоянд. Ҳамин эътиқоди ҳазинона дар димоғи занони мо он қадар ҷой гирифтааст, ки дарвоқеъ, аз ҷамаи фазоиلى башария

худашонро маҳрум намудаанд. Майли саодату орзуи тараққӣ аз димоғашон тамоман баромадааст. Шучоату часораташон ҳамин зоеъ гардидааст. Танбаливу сустӣ дар табияташон неку ништааст. Иззати нафс, хифзи шараф ва фикри мудофияи ҳуқуқро ба гуфтан ҳам намефаҳманд, яъне бешарафӣ ва беиззатиро аз ҷумлаи маҳсусоти фитрияи худ мешуморанд. Иффату порсоиро аз тарси лагаду ҷӯби шавҳар хифз мекунанд. Яъне фикри ахлоқӣ ва ҳукми виҷдониро тамоман фаромӯш кардаанд. Муҳокима, тааммулу тафаккурро тарк намуда, монанди як мошин тобеи ишорати шавҳар гардидаанд. Инан, яке аз сабабҳои муҳими бадбахтӣ ва ақибмондагӣҳои мо ҳамин аст, зеро маълум аст, ки одамиён тарбияи аввалияи худро дар канори модарони худ мегиранд ва ин ҳам муқаррар аст, ки тарбияи аввалия муҳимтарини тарбиятхост, таъсираш аз димоғи одамӣ зоил намешавад. Шахси худро бе рӯҳу ҷавҳар, ахлоку одоти худро ба димоғи кӯдакон ҷой мегиронанд. Ҳоло мулоҳиза кунед: мо, ки тарбияи аввалияи худро аз ҳамин модарон мегирем, чӣ гуна ба ин ҳол наафтаем? Имрӯз, ки дудли тарсандагӣ ва баддилӣ димоғамонро гирифта, ҳавои сустӣ ва танбалӣ ҳунамонро ях кунонида, пардаи сиёҳи бевичдонӣ дидан басиратамонро бастааст, имрӯз, ки дидаву доништа ба ҳар навъ беиззатӣ ва бешарафӣ гардан дода, аслан андешаи хифзи ҳуқуқ ва таҳсили саодат надорем, имрӯз, ки раҳбари ягонаи бани одам, яъне ақл дар ҳеч ҳаракату рафтори мо таъсире намондааст, имрӯз, ки муҳокиаи виҷдонӣ ва фикри ахлоқӣ тамоман аз димоғамон берун гардидааст, ба пасттарин дараҷаи маълумӣ фитодаем ва ҳам ба аълодараҷаи золимӣ расида. Ҳар кӣ аз мо заифтар аст, то тавонем бе мулоҳизаи сабабу боисе дуд аз димораш мебарорем. Ва он ки аз мо қавитар аст, бе андешаи ҳаққу лаёқат нақши суми тақоварашро сачдагоҳи худ месозем. Ҳеч шубҳа нест, ки ҳамаи инҳо таъсири тарбияти ҳамин модарон мебошад.

Борҳо гуфтаам, бори дигар мегӯям, ки агар мо ҳам орзуи роҳат ва андешаи зиндагӣ дорем, агар хоҳем, ки миллатҳои мутамаддину масъуд моро ҳам дар катори одам донанд ва ба мо аз рӯи қавоиди одамият муомила намоянд, агар мусулмонро аз мазалилат ва мусулмониро аз безъғиборӣ ҳалос карданӣ бошем, чораи ягона ҳамин аст, ки ҷамеи қорҳои ҳолияи хешро аз рӯи

аъломи Қуръония ислоҳу тасҳеҳ намоем, агар маазолика аз ҳамин ҷе ғилчи сахлу осон низ гардан тобем, морост, ки мунтазири аъломи абадӣ бинишинем. Инан, аз ҷумлаи одате, ки аввал ба аъломи ислоҳу таъдили онҳо лозим аст, муоширати завҷаин ҳоҳад буд. Муоширати завҷаинро чӣ гуна бояд ислоҳ кард? Ҷунончи гуфтем, аз рӯи ҳукми Қуръон! Қуръони карим муносибати зану шавҳарро ба ҳамин яқ қоидаи асосӣ баён менамояд.

Настаъизу би-л-лох: *Ва лаҳунну мислу ал-лазӣ алайҳинна би-мислиҳи* (Нисо, 187).

Яъне: Ҳар ҳаққе, ки шавҳар ба зан дошта бошад, дар барори он занро низ ба шавҳар ҳаққе мавҷуд аст.

Аз ҳамин ояти қарима доништа мешавад, ки Ҳудованди қарим занонро асиру маҳкуми мардон нагардонида, балки ҳар мардонро ҳаққе, ки ба мардон дода бошад, ҳамон қадар ба занон низ бахшидааст. Инан, мо ҳам бинои қаломии худро ба ҳамин ояти қарима ниҳода, қорҳое, ки дар айёми ҳонадорӣ ба ҳар қадом аз онҳо шавҳарро лозим аст, ҳама ро ягон-ягон зикр менамоем.

МУҲАББАТ

Уламову донишварони замони ҳозир билигитфик қарор додаанд, ки ҳеч заррае аз зарротӣ қоинот бе сойқай муҳаббат ба индигар иҷтимоъ наменамоянд. Иҷтимое, ки дар миёни аълои одами ва ҳайвонот ва сангу ҷӯб дида мешавад, бинои ҳамаи онҳо бар фоидаи муҳаббат мебошад. Пас гуфта мешавад, ки асоси бинои қоинот ва таркиби олам муҳаббат будааст. Заношавҳарӣ низ модом, ки иборат аз иҷтимои марду зан аст, агар бидуни муҳаббат бошад, албатта, пойдориву лоззате нахоҳад дошт, зеро муҳолифи қонуни табииат ва зидди қоидаи хилқат мебошад.

Настаъизу би-л-лох: *Ва мин оётиҳи ин ҳалақа лакум мин инфусикум азвочан –ли-таскуну илайҳо ва ҷаъала лакум мин миваддатан ва раҳмафан* (Рум, 21).

Яъне: Ин ҳам аз ҷумлаи далелҳои Ҳудои таъолост, мар шуморо аз ҷинси худатон ҷуфтҳо офарида, ки ҳар қадоми шумо бо ҷуфти хеш ором гиред ва дар миёни занону шавҳарони шумо муҳаббат ва меҳрубониро эҳсон намуд.

Ин ҳам маълум аст, ки муҳаббат ихтиёрӣ нест ва аз барои ин ки дар мамлакати мо зану шавҳар ба якдигар муҳаббати тамом дошта бошанд, тариқаи зан гирифтани мо кофӣ нест. Ман ин маъниро дар як фасли маҳсуси ин рисола зикр карда, чораашро низ баён намуда будам. Лекин дар ҳамин замон бо он ки тариқаи зан гирифтани мо ҳамин аст, зану шавҳар агарчи якдигарро то ба дараҷаи ишқу муҳаббат дӯст намедоранд, чорae даркор аст, ки ақаллан аз якдигар нафрат ҳам нанамоянд. Агар ба тааммул меҳондед, ҷӣ будани ҳамин чораро аз зимни баёноти собиқаи ман мефаҳмидед. Маъхазо бо ин қадар қаноат накарда, масъаларо дар ин ҷо эҳтиётан эзоҳ менамоем.

Гуфта будам, ки муҳаббат, яъне майли қалбӣ натиҷаи мушоҳидаи ҷамол аст ва ҷамол ҳам иборат аст аз намоише, ки дар назари бинанда хуш намуда, дили ўро ба сӯи соҳиби худ майле барангезад. Агар ба ҳамин муқаддимаи некӯ тааммул кунем, маълум мешавад, ки агарчи зану шавҳар якдигарро надида никоҳ карда бошанд, мумкин аст, ки ба риюяти баъзе усулу одоб дар миёни баъзе аз онҳо муҳаббату меҳре пайдо гардад ва ё ақаллан аз якдигар нафрат ва безорӣ нанамоянд. Аз барои ин маънӣ ҳар қадом аз зану шавҳарро лозим аст, ки бикӯшанд, то атвору афъол ва қиёмати хешро дар назари ҳамдигар нақӯтар нишон диҳанд. Яъне ҳеч қадоми онҳо дар ҳузури якдигар қорҳои муҳолифи назофат ва покизагири иртиқоб накунанд, ки чиркинӣ яке аз асбоби муҳиммаи нафрату безорӣ мебошад ва бо якдигар беадабона хитоб ва безҳтиромона сӯхбат надоранд, зеро ҳар кӣ аз рафиқи худ эҳтирому риюят набинад, асло бо ӯ муҳаббат нахоҳад монд. Онҳо, ки дар мамлакати мо ба ҳамин шарт бисёртар муҳолифат мекунанд, мардонанд, зани бечораи худро доимо ба як тарзи беадабона ва бо қамоли безҳтиромӣ муҳотаб менамоем. Ба мучарради дидан пеш аз аҳволпурсӣ дашном медихем, ба андак баҳонае мезанем ва аъзоишро кабуд менамоем ва боз гумону тавакқуъ мекунем, ки онҳо моро дӯст хоҳанд дошт. Ҳайхот!... Яқинан бояд донист, ки одамӣ ҳам неъматшинос аст ва ҳам интиқомпараст. Интиқомпарастии одамӣ аз дараҷаи неъматшиносияш бисёртар мебошад, некиро медонад, лекин доимо дар паи муқофоти ӯ намегардад. Аммо бадиро ҳаргиз аз

хотир намебарорад ва доимо аз барои интиқоми ӯ чораву тадбир меандешад. Бинобар он заноне, ки то ба ин дараҷа безҳтиромӣ на беинсофӣ мебинанд, асло шавҳарони худро дӯст нахоҳанд дошт ва бо қамоли амният меғўям, ки агар фурсат ёбанд, ба онҳо шарар хоҳанд расонид. Воқеан, дар мамлакати мо занон бо вучуди ин ҳама зулм, ки мебинанд, боз ҳам ба шавҳарони худ ихзори мардондогаӣ ва фармонбардорӣ мекунанд. Лекин ин ҳаракати онҳо на аз рӯи меҳру муҳаббат аст, балки аз роҳи бечорагӣ ва мазлумист. Ҳамин фасоду вайронӣ танҳо дар мамлакати мо нест, балки аксари миллатҳои ибтидоӣ ба ҳамин бало гирифтаанд. Ин аст, ки дини ислом ҳам бештар мардонро хитоб намуда, дар ҳусуси муомила ва муоширати хонадорӣ ба онҳо таълимот медиҳанд:

Настаъизу би-л-лох: *Ва оширухуниа би-л-маруфи* (Нисо, 355).

Яъне: Бо занон ба хубӣ муошират намоед.

Ан Оиша (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Хайрукум, хайрукум ли аҳлиҳи ва ана хайрукум ли аҳлиҳи*-Бехтарини шумо касест, ки ба аҳлу аёли худ бехтар муомила намояд. Ман бо аҳлу аёли худам аз ҳамаи шумо хушмуомилатар мебошам (Мушкотугу-л-масобех).

Ан Оиша (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Инна мин ақмилл муъминина имонан аҳсанаҳум хулуқан ва алтафаҳум би аҳлиҳи. Мо ақрама ан нисо илла карим* - Қомилтарини мўъминон онҳоянд, ки хушхулқтар ва бо аҳли худ лутфқортар бошанд дар ҳаққи занон. Неки намекунад магар марди карим ва бадӣ намекунад магар марди лаим (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Ан Иёс ибни Абдулло (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ила тазрибу имоаллоҳи* - Қанизакони худро мазанед (Ал-ҷомеъу-с-сағир).

Аз барои некӣ қардан дар ҳаққи занон, ташвиқ ва тарғиби ҳамин як ҳадиси шариф кофӣ мебошад: «Духтари ҳазрати пайғамбар, ки дар никоҳи ҳазрати Усмон буд, дар хангоми гази Бадр бемор буд. Ҳазрати Усмон ба ҳамин сабаб аз гази Бадр монданд. Ҳазрати пайғамбар воқеаро фаҳмида гуфтанд, ки: Ан ибни Умар (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Иннама тағояба Усмон ан бадри ва иннаҳу қонат таҳтаҳу бинту расулиллоҳи ва*

к онат маризатан фақола лаҳун набию инна лака аҷра рачулун
мимман шаҳида бадран ва сахмуху -Эй Усмон, ба ту низ монанди
як нафар аз хозирони Бадр ҳам савоб ва ҳам ғанимат хоҳад расид
(Бухорӣ ва Муслим).

Инак, хазрати Усмон, ки яке аз раисони асҳоб аст, ба сабаби
бемордории зани худ аз аввалин ғазои мусулмонон мемонад ва
боз ҳам савоби он ғазоро меёбад ва ҳам аз ғанимати он ғазо ба
қадри як ғозӣ баҳра мегирад. Дар ҳаққи занон нақӯй қарданро
аз ин болотар чӣ дараҷае хоҳад буд?!

НАФАҚА ВА ИДОРАИ ХОНА

Модом ки зану шавҳар шарики ҳаёти якдигаранд, дар
хусуси гузарони зиндагонӣ ва тадбири маош ҳар кадоми онҳоро
пул лозим аст, ки як қисм аз умури зиндагониро дар ўҳдаи худ
гирифта, бо камолӣ хубӣ адо намояд. Маълум аст, ки аз барои
гузарони зиндагонӣ пул лозим аст ва аз барои таҳсили пул
сайёу амал дарқор аст. Занон, ки зотан ба қадри мардон тоқат
ва таҳаммули мушкилоти зиндагонӣ надоранд ва бо вучуди ин
бетаҳаммуӣ ва заифмизочӣ боз ҳам дар ҳар чанд сола нӯҳ моҳ
дар зери бори гарони ҳамл мемонанд ва баъд аз ваъзи ҳамл низ
саргардони тарбияти афол мебошанд. Бозор рафтани сайё қарда
пул ёфтан барои онҳо бисёр мушқил мебошад. Бино- бар он сайёу
амал, ки василаи пулбист, вазифаи мардон мебошад. Мардонро
лозим аст, ки ба қадри тоқат сайёу амал намуда, пул ёбанд ва
як қисм аз ёфтаҳои худро дар роҳи эҳтиёҷоти ахлу аёли худ сарф
намоянд. Касоне, ки пул доранд ва дар хусуси нафақаи ахлу аёли
худ тангдастӣ мемоянд ва ё нафақа доданро ба онҳо миннат
мекунанд ва ё ба ахлу аёл қутӣ лоямате бахшида, худашон дар
ҷойҳои дигар айшу ишрат мемоянд, ҳеч шубҳа нест, ки зулму
беинсофӣ намудаанд. Зулму беинсофӣ, албатта ҳаром аст. Пас ин
ҳаракати онҳо низ ҳаром хоҳад буд. Инак, таълимоти динияи мо,
мусулмонон, низ аз ҳамин қарор аст.

Ан Умар (р): *Конан набию ябиёу нахла банӣ назил ва яҳбису
ли аҳлиҳи қута санатихим*

— Одати пайғамбар ҳамин буд, ки хурмои кабилаи бани
Низирро харида, озукаи яқсолаи ахлу аёли худро хозир қарда
мемонданд» (Бухорӣ).

Ан ибни Масъуд (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Иза
инфақа ар рачулу ала аҳлиҳи яҳтасибуха фа ҳия лаҳу садақатун:*
Ҳар гоҳе ки нафақа диҳад мард ба ахлу аёлаш ба нияти савоб,
ки пас ҳамон нафақаш барои он мард савоби садақаро хоҳад
донд (Бухорӣ).

Ан Савбан (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Афзалу динорун
инфикуху ар рачулу динорун юнфикуху ала аҳлиҳи* -Бехтарин пулҳое,
ки мард дар роҳи муъованати ҳамчинсонӣ худ сарф мекунад,
пулест, ки барои ахлу аёли худ сарф намояд» (Муслим).

Ан Абдулло ибни Умар (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом:
Кифа бил маръи исман ан яҳбиса аман ямликуху қутаху-Мардро
ҳамин гуноҳ басанда аст, ки аз аҳли байти худ нафақаро дарё
бидорад (Муслим).

Ғайр аз ин ҳам дар мамлақати мо баъзе мардумон ҳастанд,
ки маҳз баъзе мулоҳизоти ботили худро пеш оварда, зану фарзанди
худро тарқ мекунанд ва ҳатто ба андешаи ин ки баъд аз сарашон
низ ба онҳо чизе намонад, ҷомеи амволу сомони худро вақф
мемоянд ва ҳол он ки ҳаракати онҳоро дини ислом қабул
намекунад.

Саъд ибни Абӣ Вакқос (р): *Ва ас-сулусу қасирун ли он тадъа
ли расатака агниё хайрун мин ан тадъухум алатан ятақафун* ан
носа фи айдихим ва маҳма инфақта фа ҳува лака садақатун. *Ҳатто
луқма тарфауҳа фи фиҳи имраатика*- Саъд ибни Абе Вакқос (р)
мегӯяд, ки ман дар Макка бемор шудам. Пайғамбар ба дидани
мин омаданд. Гуфтам: Ё расулаллоҳ, васият мекунам, ки ҳамаи
амволӣ маро баъд аз мурдонам гирифта дар роҳи Худо сарф
намоянд.» Ҳазрат қабул накарданд. Гуфтам, ки «пас нисфиро
васият кунам?» Ҳазрат қабул накарданд. Гуфтам, ки пас «сеякашро
васият кунам». Ҳазрат фармуданд, ки «барои садақа қардан сеяки
мол ҳам бисёр аст. Ту, ки дар ин хусус исрор дорӣ, сеяки моли
худро васият кун. Эй Саъд, меросхӯронро тавонгар қарда рафтан
беҳтар аст, аз ин ки онҳоро фақиру муҳтоҷи мардум гузорӣ. Хар

чизе, ки нафақа гӯён ба ахлу аёли худ медиҳӣ, хатто лутқаме, ки ба даҳони худ мениҳӣ, савоби садақаро хоҳад дошт» (Бухорӣ)

Ва ҳам яке аз одати манхуси ин мамлакат ҳамин аст, ки духтарони худро аз шарафи таҳсили улум бебаҳра мегузаронанд. Бинобар инн занони мо на аз эътиқодот, на аз ибодот ва на аз ахлоқиёти дини ислом хабар доранд. Ва аз он ҷо ки баъд аз шавҳар кардан ҳамеша машғули идораи хона ва тарбияти атфолони барои дониستانی қавоиди динияи худ кӯшиш карда наметавонанд. Бинобар он шавҳаронро лозим аст, ки ба қадре, ки медонанд ва метавонанд, аркони дини ислом ва билхоса ахлоқи исломияро ба забони муносиб бо онҳо бифаҳмонанд. Ин маънӣ шавҳаронро ба ҳукми Куръони карим лозим мебошад.

Настаъизу би-л-лох: *Ё аййуха-л-лазина оману қу анфусакун ва аҳликум норан* (Таҳрим, 6)

Яъне: Эй мӯъминон, худатон ва ахлатонро аз оташи дӯш муҳофиза намоед.

Маълум аст, ки мусулмонон то ақоиди исломияро надонанд ва ба ахлоқиёти дини ислом амал нанамоянд, худашонро аз ҳама зарар халос карда наметавонанд. Хуччагу-л-ислом имом Ғаззоли мегӯяд, ки «зан агар аркони динияи худро надонад ва шавҳараш низ ба ӯ таълим надихад, он вақт ӯро лозим мешавад, ки барои дониستانی аркони динии худ ба уламои дин муроҷиат намояд. Агар шавҳараш ӯро аз ин кор манъ намояд, гунаҳкор хоҳад шуд». Инак, аз ҳамин фасли китоби мо доништа шуд, ки нафақа додан ва аркони исломияро таълим кардан вазифаи шавҳарон будааст. Оё дар баробари ин вазифаи мардон занонро низ вазифае ҳаст? Албатта, ҳаст. Он кадом аст? Тарбияти атфол ва идораи хона.

Зан аз он ҷо ки завҷаи шавҳар аст, идора ва тарбияти хона вазифаи ӯст ва аз он ҷо ки модари фарзанд аст, як қисми муҳими тарбияти фарзанд ҳам бар гардани ӯ мебошад. Лекин дар боло арҷи карда будам, ки бузургтарини мақосиди занонашавҳарӣ фарзанд аст. Бинобар он гуфта мешавад, ки муҳимтарини вазифаҳои зан низ тарбияти фарзанд мебошад. Ман масъалаи тарбияти фарзандро, иншоаллох, дар як фасли махсуси ҳамин рисола муфассалан хоҳам навишт. Бинобар он дар ин ҷо аз идораи хона, ки вазифаи дуҷуми зан аст, андаке баҳс менамоям. Модом ки хӯроку пӯшок ва соири

занон ақтиёҷоти занро мард дар ӯҳдаи худ мегирад, яъне вазифаи ӯ мекунад ва субҳ то шом ба ҳар гуна гарму сардии рӯзгор таъминул карда, барои адои ин вазифаи худ мекӯшад, албатта, лозим аст, ки зан низ шавҳари худро аз қорҳои хона тамоман ғарбӣ ва хотирҷамъ намояд. Хонаро он қадар бо низоми бо тартиб нигоҳ дорад, ки шавҳарро дидани ӯ шодмону хурсанд намояд. Ва ҳамин ки мард аз бозор ба хона омад, ба ранги дӯстонаи ӯ рафтани ва меҳрубонӣ кунад, ки қуфти гирудори бозор аз хотири ӯ барояд. Амвол ва ашёи шавҳарро аз амвол ва ашёи худаш ҳам баъсар саришта кунад. Пули шавҳари худро дар рохҳои беҳуда, ғайри лозим дуохон, фолбин ва бибисешанбе сарф ва исроф нанамояд, зеро ҳеч кадоми инҳо ғоида надорад. Бинобар он дар шарияти ислом дуруст нест. Инак, заноне, ки ба шавҳари худ ҳамин тарикаи меҳрубонӣ ва мададгорӣ менамоянд, Куръони карим онҳоро маҳкум мекунад.

Настаъизу би-л-лох: *Фа-с-солиҳоту қаниотун ҳофизотун ва-л-лайби бимо ҳафизаллох* (Нисо, 38).

Яъне: Занони неқӯкор он занонанд, ки ба шавҳарон итоат мекунанд, моли ӯро ва номӯси худашонро аз нобудӣ ва дастбурди ғайр бо ионати илоҳӣ ҳифз менамоянд.

Ан Абӣ Хурайрата (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Хайрун нисон изо назарта илайҳа сарратка ва изо амартаҳа атоатка ва изо ғибта анҳа ҳафизатка фи нафсиҳа ва молиҳа* - Бехтарин занон инҳоеанд, ки чун назар кунӣ, тӯро шод намоянд ва чун амр кунӣ, итоат биёранд ва чун аз наздашон дур шавӣ, моли тӯро ва нафси тӯро нигоҳдорӣ намоянд (Тафсири Табарӣ, ҷилди 5).

Занро, ки ҳақиқатан дар ҳимояти шавҳар аст, албатта, лозим аст, ки қадри шавҳари худро бидонад, некиҳои ӯро аз хотир набарорад ва бо андак нуқсоне ӯро аз худаш наранҷонад. Ҳар қане, ки ба ҳамин тарика рафтор намояд, муҳаббати шавҳарро ба худ зияда карда, умри худро ба хурсандӣ гузаронида, дар дунёи охираат сарафроз ва мамнун хоҳад гардид.

Ан ибни Аббос (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Уриту ан нор фа изо аксар аҳ-наҳа ан нисо якфурна қила якфурна биллоҳи? Қола якфурна ал ашир ва якфурнал ал ихсон лав аҳсанта ли ихдаҳунна ад даҳри сумма ромат мика шайан қолат: мо раайту минка хайран*

катъ- Ба ман оташи дӯзахро нишон доданд. Бисёртарини аҳли занони носипос буданд. Асҳоб пурсиданд: «Ё расулаллоҳ, ин занон магар ба Худо носипосӣ мекунанд? Ҳазрат гуфтанд: Ба некин шавҳари худ носипосӣ мекунанд. Агар ба яке аз онҳо як сол неқун кунӣ, ҳамин ки аз ту андак кӯтоҳӣ дид, меғӯяд, ки ман аз ту ҳеҷ хайре надидаам» (Бухорӣ).

Аяма имраатин мотат ва завҷуҳа анҳа розин даҳалат ин ҷанната- Хар зане, ки бимирад, дар ҳолате ки шавҳар аз ӯ розӣ бошад, он зан дар ҷаннат ҳоҳад рафт. Мардро ҳам лозим аст, ки ба зани худ бисёр қорҳои мушқилро таклиф накунад. Заифӣ ва нозукии тоифаи занонро доимо дар назари эътибор бигирӣ ва муносиби он муомилаву ҳаракат намояд ва ба ҳар тарике ки мумкин аст, зани худро дар хусуси идораи хона муъовинат намояд (Мишкот).

Ан Оиша (р): *Кона ан набӣ фӣ меҳнати аҳлиҳи фа iza самийи ал аззан хараҷа-* Аз Оиша (р) пурсидаанд, ки пайғамбар (с) дар ҳоли чӣ мекард? Оиша гуфт: Дар хона ба хидмати аҳли худ машғул мебуд ва ҳар гоҳ ки изнро мешунид, мебаромад (Бухорӣ).

Имом Бухорӣ ва Имом Муслим билиттифок аз Анас ибни Молик ривоят мекунанд, ки дар яке аз сафарҳои пайғамбар Анҷашат ном як ғуломи сиёҳ шугурони занонро тез меронд. Ҳазрат фармуданд, ки: Вайҳақа Ҳанҷашату рувайдака бил қаворир-Вой бар ту, эй Анҷашат, охишта бош бо занон, ки онҳо дар нозуки монанди шиша мебошанд.

ИФФАТ ВА ПОРСОЙ

Порсой ва ифпат на аз барои саодату интизоми як хона, балки барои саодату интизоми як мамлакат низ лозим ва зарурият. Имрӯз миллатҳои фаранг, ки ҳамаи қувватҳои тарбиятро тасхири панҷаи олимонаи худ кардаанд, дараҷаи илму санъатро ба мартабаи ҳайратбахше расонидаанд. Барои хифзи азамату шавкати ҳеш мактабҳои ҷаннатнамо, калъаҳои кӯҳнамуд, тӯлҳои ҷаҳаннамфэшюн ва вопурҳои шаҳрмисол дуруст кардаанд. Таҳлукаву хатаре, ки бар эшон мавҷуд аст, танҳо аз ҳамин роҳи беиффатӣ ва нопокист. Агар беиффатӣ ва нопорсой дар миёни

инҳо ҳамин тарика давом кунад, ҳеҷ шубҳа нест, ки рӯзе махву нобуд ҳоҳанд гардид. Вакте ки нопорсой ва беиффатӣ барои ҳамаи шудани як қавм ва нобуд шудани як давлат таъсири кулӣ дорад, бошад, пас оилае, ки дар миёни афродаш нопорсой ва беиффатӣ пайдо гардад, албатта, аз доираи саломат ва интизом берун ҳоҳанд монд. Хифзи иффату номус ҳам ба зан ва ҳам ба шавҳар лозим аст, зеро ҳамчунон ки зан дар хусуси муҳофизати иффати худ ба шавҳар аҳд додааст, шавҳар низ ба аини ҳамин аҳд ба ғардани худ гирифтааст. Марде, ки ба ҳамин аҳди худ иффо накарда, шабу рӯзи худро сарфи дунболагирии занони бегона мекунад ва аз зани худ умеди порсой дорад, неқӯ бидонад, ки ба ғайри рафтааст, зеро табиист, ки аҳдишканиро бехтар аз аҳдишкани мубоилае намебошад. Куръони карим низ ин вазифаро ба марду зан баробар амр намудааст. Ҳатто аввалан ба мардон ва он ғае ба занон хитоб кардааст.

Настаъизу би-л-лоҳ: *Кул ли-л-мўъминина яғузуу мин абсо-руҳим ва яҳфазу фуруҷаҳум золика азко лаҳум инна-л-лоҳа хабиру бимо яснаъун. Ва кул ли-л-мўъминоти яғузуна мин абсо-риҳинна ва яҳфазна фуруҷаҳунна* (Нур, 30-31)

Яъне: Эй Мухаммад! Мардони аҳли исломо бигӯ, ки дар инҳонӣ ва ошкоро ҷашми худро аз нигоҳ ба ҳаром бигӯшанд ва нафси худро аз иртиқоби ҳаром нигоҳ доранд. Ин ҳаракати онҳо барои худашон покизатар ва хубтар мебошад. Худованд аз ҳар қоре, ки мекунанд, хабардор аст. Занонро ҳам бигӯӣ, ки ҷашми худро аз нигоҳ ба ҳаром ва нафси худро аз иртиқоби ҳаром нигоҳ доранд.

Инак, аз ҳамин ояти карима доништа мешавад, ки порсой ва хифзи номус аввалан ба мардон ва он гоҳ ба занон воҷиб гардидааст. Онҳо, ки занони худро ба муҳофизаи номус маҷбур доншта, худашон номусу иффати худро доимо ба зери пойи занони бадқору мурдор меандозанд, бояд бидонанд, ки ҳам фикс карда ва ҳам зулм намудаанд, ҳам фиреб дода ва ҳам фиреб хӯрдаанд.

ҒАЙРАТ

Модом ки хифзи иффату номус ба гардани марду зан фарғ аст, пас хар кадоми инҳо ҳақ доранд, ки тарафи худро аз иртиқоби ҳаром манъ намоянд. Инак, ҳамин кори инҳоро ғайрат меғўянд. Лекин хеле мардон ҳастанд, ки мепиндоранд: худашон ғайратро ҳаққи маҳсуси худашон мепиндоранд, шабу рӯз дунболи кори ҳаром медаванд ва агар занашон аз ин ҳаракати онҳо хабаре ёфта, сарзанише намояд, он бечораро ба ҳазор гуна дашному лагад мустаҳақ мешиносанд. Ин худ ба ҷуз зулму беинсофӣ номи дигаре надорад, зеро ҳамчунон ки иффату порсой ҳам вазифаи мардон ва ҳам вазифаи занон аст, ғайрат низ ҳам ҳаққи занон ва ҳам ҳаққи мардон ҳоҳад буд. Ва ба замми ин қадар беинсофӣ занони худро ба баҳонаи рашку ғайрат он кадр танг мегиранд, ки ба он бечорагон маҷоли нафас баровардан ҳам наmedиханд, онҳоро асло ва ба ҳеч вачҳе аз хона баромадан намегузоранд. Ҳатто баъзе ҷохилон занони худро бо ресмон баста мемонанд ва ба ҳеч далеле ва аломате занони худро бӯхтон карда, азобу ситам мерасонанд. Ҳеч кадоми ин корҳо мувофиқи таълимоти дини ислом нест. Занонро бе ҳеч далеле ва бе ҳеч аломате бӯхтон кардан ба ҳукми ҳамин ояти қарима мамнӯъ аст.

Настаъизу би-л-лох: *Иннал лазина яримун-л-муҳсаноти-л-гофилоти-л-мўъминоти луғину фид-д-унё ва-л-охирати ва лаҳум азобун ъазим* (Нур, 23).

Яъне: Касоне, ки бӯхтон мекунанд занони афиға ва мўъминаро ва он занон аз он бӯхтон хабар надоранд, ҳамон касон дар дунё ва охираат малъунанд ва барои эшон азоби сахте омода мебошад.

Аммо занонро ба баҳонаи ғайрат аз хона берун нагузоштан ва ҳатто садои онҳоро баланд накунонидан маҳзи зулм аст. Ва бинобар он дуруст нест агар ғайратро то ба ин мартабаи ифроткорӣ расонидан шаръан лозим мешуд. Ҳазрати Оиша, ки бузургтарини фуқаҳои ислом аст, дар таърихи сиюшаши хичрӣ сардори як лашкар шуда, барои талаби хуни ҳазрати Усмон аз Макка то ба Куфа намеомад ва ҳазрати пайгамбар дар ғазо ба

номи занони худ куръа андохта, баъзеи онҳоро ҳамроҳи худ намебурданд.¹

Барои дониستاني ин ки пайгамбар бо занони худ чӣ қадар надоро ва меҳрубонӣ мекарданд, ҳамин як ҳадиси саххро низ ондан дар қор аст. «Оиша меғўяд, ки дар назди ман ду канизи онанда нишаста соз мекарданд, ки пайгамбар даромада, ба ҷои худ гузашта хоб карданд. Абӯбакр омада, аз ин ҳоли мо дар ғазб шуда, моро ҷанг кард. Пайгамбар гуфтанд: Бигуздор онҳоро. Ва як рӯзи ид буд, ки дар масҷид ҷанде аз ҳабшиҳо бозии ҷанг доштанд. Пайгамбар аз ман пурсиданд, ки оё меҳохӣ, ки тамошо кунӣ? Гуфтам: Бале, ё расулаллоҳ. Пайгамбар маро бархезонида, худшон дар пеши ман истоданд ва ҳабшиҳоро ташвиқ карданд ва ман аз ақибӣ пайгамбар то вақте ки дилам меҳост, тамошо кардам» (Бухорӣ).

Яъне: Ҳазрати пайгамбар як ҷамоа занон ва кӯдаконро дидан, ки аз тӯйи арусӣ меомаданд, мамнун аз ҷой бархостанд ва гуфтанд, ки эй худо, шумо аз ҷумлаи дӯсттарин мардумонед дар назди ман.

БА ҲАМ ОМАДАН

Аرز карда будам, ки мақсуди аввали занонавҳарӣ фарзанд аст. Васи́ла ва сабаби ҳусули ин мақсуд феъли «ба ҳам омадан» мебошад. Лекин баъзе мардум, ки аз қавоиди хифзуссияҳат огоҳӣ надоранд, ин феъли «ба ҳам омадан»-ро ба тарзе иҷро мекунанд, ки мўҷиби бефарзандӣ мегардад. Бинобар он ҷун мавқеъ муносиб аст, лозим дидам, ки райи уламо ва ҳукамои замонаро дар ин ҳусус арз намоям. Ҳукамо ҳаёти шахсияи одамиро, яъне умри як одамиро ба ҳашт давра тақсим намуданд: 1) давраи туфулият; 2) давраи шабоб; 3) давраи булӯғ; 4) давраи Рушд; 5) давраи қамол; 6) давраи инхитот; 7) давраи шайхухати аввали; 8) давраи шайхухати сония. Давраи туфулият аз ибтидои валодат то синни ҳаштсолагист, ки дар ин давра тамоми аъзои одаи нашьунамо меёбад ва ҳисси шаҳвонӣ зохир намегардад.

1. Саҳеҳи Бухорӣ, боби панҷум, ҳадиси «Ло фак».

Давраи шубоб аз хаштсолагӣ то чордахсолагист. Дар ин давра ҳисси шаҳвонӣ андак-андак зоҳир мегардад.

Давраи булуғ аз чордахсолагӣ то бистсолагист. Дар ин давра агарчи нутфа ҳосил мешавад ва бинобар он ҳисси шаҳвонӣ зиёдтар мегардад, лекин ханӯз аззои таносулия ва моддаи манвӣ ба дараҷаи камол намерасад. Бинобар он издивоҷе, ки дар ҳамаи ҳангом воқеъ шавад, ё самарае намедихад ва ё ин ки самарааш (яъне фарзанде, ки аз ҳамаҷунин издивоҷ пайдо шавад) ноқис, заиф ва бемадор буда, дер соле зиндагӣ наменамояд. Бинобар он ҳукамо мардонро пеш аз бистудусолагӣ ва занонро пеш аз ҳаҷдахсолагӣ издивоҷ намефармоянд ва мегӯянд, ки пеш аз ин ҳангом зан гирифтагӣ чанд зарар дорад. Аввалан, аз он ҷо ки ханӯз ақлу муҳокимаи мард ба дараҷаи камол нарасидааст, дар хусуси амри маишат ва идораи хона оқиз мемонад, сониян, аз он ҷо ки дар ин синн ақлу муҳокимаи зан ва шавҳар комил нест, аксарихо бо баҳси шаҳвонӣ мағлуб шуда, ба «қасрати мучомаъат» хӯй мекунанд ва асоси умри худро мегӯсонанд, солисан, дар ин синн, ки аззои бадания ва моддаи манавияи онҳо комил нест, аз онҳо фарзанд намешавад, робеан, агар фарзанд ҳам шавад, заифу беқувват мешавад. Бинобар ин дер сол намепояд, хомисан, дар ин синн агар зан ҳомила шавад, аз он ҷо ки бевақт бор гирифтааст, қуввати худро тамоман аз даст медиҳад (ва баданаш низ аз нашъунамое, ки лозиму зарурат дорад) боз мемонад.

Давраи рушд аз бистсолагӣ то сисолагист. Дар ин давра аззои таносула тамоман касби қувват ва фаъолият мекунад. Нутфа низ ҳосият ва сифатҳоеро, ки барои фарзанд шудан лозим аст, тамоман пайдо менамояд. Бинобар он ин давра аввалин давраи зироати тухми инсонист, давраи издивоҷ аст. Ин аст, ки дар ин давра зану шавҳарро орзуи ба ҳам омадан бисёртар мешавад. Уламои хифзуссихат дар ин давра ниҳоят ҳар ҳафта се бор феълӣ «ба ҳам омадан»-ро руҳсат медиҳанд ва аз се мартаба зиёдтарро қасрати мучомаъат меноманд ва манъ мекунанд. Мо сабаби ин манъ кардани ҳукамо ро поён арз мекунем.

Давраи камол. Аз синни сисолагӣ то панҷохсолагӣ давраи камол мебошад. Дар ин давра тамоми аззо ва қувваҳои одамии дар ҳолати камол мебошад. Назар ба давраи рушд дар ин давра

назор на ҷиддият ва тамкини одамии мешавад. Дари давра, ки қавваттан давраи камол одамист, ақл, зақо ва муҳокимаи инсон аз бенизомииҳои аввалӣ ҳалос мегардад. Бинобар он ҳар касе, ки дар ин давраи умр расида бошад, ҳукамо ӯро ба риояи қоидаҳои хифзуссихат бисёртар тақлиф мекунанд ва аз барои ӯ дар ҳар ҳафта ду бор феълӣ мучомаъатро кофӣ мешуморанд ва аз ду бор қавваттарро мучомаъатро чаро манъ менамоянд? Зеро қасрати ҳукамо қасрати мучомаъатро чаро манъ менамояд? Зеро қасрати мучомаъат ақлу муҳокимаи одамоиро заиф мекунад, интизоми қаракати аззои ӯро байрон месозад, бадани мардро ба анвои бемориҳо мустаид менамояд. Ба илова қобилияти таносудро низ манъ мекунанд, яъне мардро рафта-рафта ба иллати бефарзандӣ гирифтадор месозад.

Аз панҷохсолагӣ он тарафҳо ба навбат давраи интиҳот, давраи шайхухати аввалӣ ва давраи шайхухати сония мегӯянд. Дар ин давраҳо қувваи шаҳвонияи одамии ба тадриҷ кам мешавад ва рафта-рафта барҳам меҳӯрад. Дар ин давраҳо қасрати мучомаъат ба гириқи аввалӣ мамнӯъ аст. Дар ҳангоми ҳайзу нифоз низ ба ҳам омадан мамнӯъ аст, зеро дар ин ҳангом баъзе аз аъзои хун дар роҳ монда, тааффуни мекунад (яъне бӯй мегирад). Ва агар дар ин вақтҳо мард ба зани худ наздикӣ намояд, ҳамаи аъзои хуни бӯғирифта ба мард таъсир карда, аксаран ӯро ба хирқагулбавл ном як бемории сахт дучор менамояд. Зотан ҳукми муқаддаси Қуръон низ ҳамаи раъйи ҳукамо ро қабул мекунад.

Настаъизу би-л-лох: *Ва яъъалунака ани-л-маҳизи қул ҳува ани-л-фаътазилу-н-нисоа фй-л-маҳизи ва ло тақрабухунна ҳатто инҳурна* (Бақара, 222).

Яъне: Эй Муҳаммад, аз ту ҳукми ҳайзо мепурсанд. Бигӯй, ки ҳайз зарару ранҷ мерасонад. Пас шумо дар ҳангоми ҳайз ба ҳамаи наздикӣ макунед (яъне ба онҳо мучомаъат менамояд) то нақте ки аз ҳайз пок шаванд.

Уламои ислом нифосро ҳам ба ҳайз қиёс карда, дар тахти ҳамаи ҳукми Қуръон дохил медонанд. Ҳукамо дар ҳангоми ҳамаи ин аз мучомаъатро манъ мекунанд, мо ин масъаларо дар маҳалли ҳудуд баён менамоем.

МАДОРО

Зану шавхар, ки солҳои дароз бо ҳам гузарон менамоянд, хар навъ шодкомӣ ва хар гуна ғаму андӯхро баробар мебинанд ва ба хар гуна мушкилоти ҳаётия билигифоқ таҳаммул месозанд. Хеле мумкин аст, ки гоҳо яке аз ин ду рафики ҳаёт ба тарафи худ ҳаракати густохона ва муомилаи сохта карда, ӯро ба худаш ранча намояд. Дар ин сурат агар тарафи муқобил низ ба ҳаёли интиқом гирифтаи ҳамон тарика ҳаракату муомила кардани шаванд, ҳеч шубҳа нест, ки ин муқобила ба мучодила ва мучодила ба дашномгӯӣ ва дашномгӯӣ ба лағадкорӣ мубаддал гардида, оқибат ин ду рафики зиндагониро аз ҳамдигар ҷудо месозад ва бо ин баҳона бинои саодати хар дуру низ ба хоки тираи бадбахтӣ ва талхкомӣ баробар менамояд. Ин ҳодиса хусусан дар миёни мо, туркистониён, ки аз фазои ахлоқия ва аз тарбияи исломия маҳрумем, хеле бисёр воқеъ мешавад. Воқеан, дар мамлакати мо азбаски одат шудааст ин дашномгӯӣ ва лағадкӯбиҳо зану шавхарро аз якдигар ҷудо намесозад. Лекин ҳеч шубҳа нест, ки ҳамаи аҳли хонаро талхкомӯ андӯхгин менамояд. Хонае, ки ҳамаи афроди сокинонаш дар хар ҳафта чанд бор ба ҳамин тарика талхкомӣ ва андӯх мубтало шаванд, саодату хушбахтиро дар он хона, албатта, роҳе нахоҳад буд. Зану шавхарро лозим аст, ки хар вақте ки яке ба дигаре муомилаи сахте намояд, он тараф худашро ба нофаҳмӣ занад ва ғазабро фуру барад ва рӯзи дигар бо суҳанони ширин ва ҳақимона тарафи худро бифаҳмонад, ки «он ҳаракате, ки дируз ту кардӣ, номуносиб буд, умед аст, ки баъд аз ин, аз ин гуна ҳаракатҳо худатро нигоҳ дорӣ». Инак, ҳамин муомилаи некро мадуро меғунд. Дини ислом хусусан мардонро ба риояти ин маънӣ далолат менамояд:

Настаъизу би-л-лох: *Ва ӯишрӯхунна би-л-маъруфи фа ин қариҳатумухунна фаъсо ан тақраҳу шайан ва яҷъала-л-лоху фйҳи хайран қасиро* (Нисо, 11).

Эй, мардони аҳли ислом! ба занони худ ба хубӣ муошират намоед. Агар аз онҳо қароҳат дошта бошед (ҳам сабр кунед ва хусни муомиларо тарк наамоед), бошад, ки Худованди таъоло

дар ҳамон чизе, ки ба шумо макрӯх менамояд, бисёр неқӯнхона созад.

Ан ибни Умар (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: Иставсу бин нисои фа иннал марата хулиқат мин зилъин ва инна авача шайъин фй зилъ аълаҳу фа инна заҳабта туқимуху асартаҳу ва инна таракатҳу лам язил аъвача фаставсу бин нисои - Васияти маро дар ҳаққи занон қабул кунед (ва бо онҳо мадуро намоед), зеро зан аз устухони пахлӯ халқ шудааст (яъне дар қачулқӣ монанди устухони пахлӯ мебошад). Агар рост кардани шавӣ мешиканад, агар ба ҳолаш гузорӣ, бо ҳамон қачулқӣ меистад. Инс васияти маро дар ҳаққи занон қабул карда, ба онҳо мадуро намоед» (Бухорӣ ва Муслим).

Ан Абӣ Хурайрата (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ал марату қалзилъ ин ақамтаҳа қасартаҳа ва ин истамтаъ истамтаъ биҳу ва фиҳу ывач* - Занон фитратан монанди устухони пахлӯ қачулқанд. Агар хулқи онҳоро ба зӯру қабр рост кардани шавӣ, мешиканӣ (яъне аз худат ҷудо мекунӣ) ва агар бо ҳамин ҳолашон аз онҳо фоида бурдани шавӣ, фоида мебинӣ (Бухорӣ ва Муслим).

Фоида аз ҷумлаи хурофоти яҳудист, ки «худо Ҳавворо аз устухони пахлӯи Одам офаридааст». Аксари уламои ислом низ ба ҳамин ривояти бемаънӣ ҷаҳордаста ҷаспидаанд ва дар хар сахифаи китобе навиштаанд, ҳатто баъзе аз арбоби тафсир, баъзе аз оёти қуръониро бо ҳамин ҳикоят тафсир менамоянд ва агар бо ин ҷамоа эътироз кунем, аз ҳамин ду ҳадиси муттафику-л-лайх, ки ҳадиси аввалро, яъне ҳадиси Абдуллоҳ ибни Умарро далел мебиёранд, зеро дар ҳадиси мазкур омадааст, ки «*Ал-маръату хулиқат мин зилъин*».

Яъне: «Зан аз устухони пахлӯ офарида шудааст». Аммо агар индаке тааммул кунем, мебинем, ки ҳадиси Абдуллоҳ ибни Умар барои онҳо далел мешавад, зеро дар ҳадиси дуввум, ки ҳадиси Абе Хурайра аст, ки пайғамбар фармудаанд, ки «зан монанди устухони пахлӯст». Ба ҳамин қарина доништа мешавад, ки мақсули пайғамбар аз ҳадиси аввал низ муболиғае дар ташбеҳ будааст. Яъне муроди пайғамбар ҳамин аст, ки қачулқӣ он қадар дар табиати занон ҷо гирифтааст, ки гӯё аз устухони пахлӯ офарида шуда бошад. Ҳамин тарика, ташбеҳ дар урфи аҳли Бухоро низ

бисёр аст. Масалан, меғӯем, ки «Худо дили фалониро аз сани офаридааст».

ТАЛОҚ

Маълум аст, ки вақте ки ду тоҷир бо ҳам шарик шуда, ба кор даромаданд, то вақте ки худашон бо ҳамдигар аз рӯи дӯстӣ ва бегаразӣ рафтор намоянд, ширкаташон боқӣ мемонад. Аммо он рӯз, ки дар миёнашон бадрафторӣ оғоз шуд, нафраташон зиёда мешавад ва аз ҳамдигар дилгир мегарданд. Дар ин сурат ғайр аз ин ки ширкати фасх намуда, аз ҳамдигар ҷудо шаванд, чорае нахоҳанд дошт. Дар боло арз кардем, ки зану шавҳар ин шарикӣ ҳаёти якдигар ва никоҳ муоҳидаи эшон аст. Вақте ки дар миёни ин ду шарикӣ ҳаёт нафрату дилгирӣ пайдо гардид, тарикӣ муҳаббат муҳрубонӣ тамоман баста шуд, албатта, ба ҷуз фасхи он муоҳидаи хеш чорае надоранд. Инак, фасхи муоҳидаи мазкурро дар лисони шарият «талоқ» мегӯянд. Воқеан, баъзан дар миёни зану шавҳар он қадарҳо нафрату безорӣ воқеъ мешавад, ки асло ба ҳеҷ вачҳе барҳам намерӯяд. Дар ин сурат агар талоқ набошад, умри марду зан вақфи ғаму андӯх мегардад. Инак, дини ислом талоқро барои ҳалосии ҳамин тарика рӯзо дуруст гардонидаст. Дар мамлақати мо талоқ низ як сурати ғачеъе гирифтааст, ки андешааш бадани одамиро мепарзонад. Масалан, фалон мард буду нобуди худро сарф карда, бо ҳазор мушкилот зане мегирад. Ин ду рафики ҳаёт ба табиати ҳамдигар мувофиқ карда, бо камолӣ хубӣ ва шодкомӣ гузарон менамоянд. Баъд аз чанд сол соҳибӣ ду-се фарзанд мешаванд, аз мушкилоти аввалияи хонадорӣ ни гузашта мард ду-се танга пайдо мекунад. Зан низ дар умури идораи хона устод мешавад. Ин ҳангом айёми ҷавонии онҳо низ дар роҳи вафои ҳамдигар мешавад. Хулоса, вақти он мерасад, ки ин бечора рафикони зиндагонӣ қадре роҳату осудагӣ намуда, самараи сайёу кӯшиши айёми ҷавонӣ бинанд, дар ҳамин асно дар ҳангоми ғазаб ва ё дар аснои мастӣ, ҳатто баъзан гоҳ шӯҳии нодоништа аз забони шавҳар калимаи манхусе мебарояд. Тамоми... Кардаву нокардааш як пул... Зану фарзандонаш бо гарданҳои шикаста ва дидаҳои пуроб дасти якдигарро гирифта, аз хонааш мебароянд. Хонумонаш

мекунад. Сайёу кӯшише, ки карда буд, бар бод меравад. Худаш меҷудо мемонад, фарзандонаш ятим мешаванд ва рафикаи ҳаёташ дар ба дар мегардад... Ҳоло ҳам он бечора гумон мекунад, ки ҳеҷ кори баде накардааст.

Коре, ки дар дунё зарар дорад, амале, ки натиҷаи ӯ вайронии хонумони мардум бошад, ўро ҳеҷ китоби осмонӣ ва ҳеҷ дини ҳақ қабул наменамояд, балки дини ҳақ он аст, ки асбоби саодати бани одамиро некӯ ёфта, ба хубӣ баён намуда бошад. Дине, ки яке аз ақомаш ва китобе, ки яке аз оёташ бани башарро ба варгаи ахлоқат ва ҷордевори бадбахтӣ меандохта бошад, на он дин дини ҳақ аст ва на он китоб китоби самовӣ!... Бисмиллоҳ, бифармоед: эътиқоди шумо дар ин боб чист? Оё шумо низ мисли ман бар ҳақ будани дини ислом ва самовӣ будани Қуръон имони комил доред ё не? Агар, маъзаллоҳ, надошта бошед, эътиқодатонро тасхех кунед ва агар доред, ломуҳола даъвой маро қабул менамояд. Оре, дини ислом талоқро руҳсат додааст, лекин дар сурати зарурат руҳсат додааст. Дар дигар вақто иртиқоби ин маъниро қардан дуруст нест, гуноҳ аст. То вақте ки зан нияти нек дорад, аз рӯи нодонӣ ва бетаҷрибагӣ ва ё аз роҳи густохӣ дар хусуси идораи хона ва тарбияти кӯдак ва муомилаи шавҳар ҳар кӯтоҳие, ки намояд, ўро ба назари авф нигаристан ва бо ӯ ба марҳамату мадоро зиндагӣ қардан лозим ва зарурист. Ин маъниро дар боло арз карда гузашта будам. Аммо вақте ки зан нияташро гардонид, бо шавҳари худ адовату хусумат қард, дидаву доништа ба талхӣ айши шавҳар кӯшиш намуд, он вақт шавҳарро лозим мешавад, ки ба тарзе ки муносиб аст, зани худро ваъзу насихат намояд. Занон азбаски нармадилу хассосанд, аксари онҳо аз ваъзҳои маъкул ва пандҳои дӯстона мутаассир шуда, мумкин аст, ки аз рафтори баде, ки бо шавҳари худ доранд, худро нигоҳ доранд. Агар ваъзу насихат ҳам фоидае надод, он вақт шавҳар ду-се шаб аз раҳти хоби ӯ канора гирад, яъне бо ӯ ҷуфту хоб нанамояд. Ин ҳаракат низ барои таълиби занон бисёр воситаи хуб мебошад. Бар тақдире, ки ин ҳам фоида надод, он вақт задан ҳам ҷоиш аст, лекин ба шарт ин ки задани саҳт набошад, ҳеҷ ҷои онҳоро қабуд накунад ва балки бисёр озор ҳам надиҳед.

Ан Икрамата (р) кола-н-набию алайхи-с-салом: *Изрибу хунни иза айнакум фил маъруфи зарбан гайра мубориҳан-Агар занони шумо дар корҳои машруъ ва савоб ба шумо гарданкашӣ кунанд, онҳоро ба ранге бизанед, ки ҳеҷ ҷояшон маҷруҳ ва қабул нашавад ва озори саҳт наёбад (Тафсири Табарӣ).*

Агар бо ин қадар ҳам нашуд, он вақт ҳокими шаръ аз тарафи ҳар қадомашон як вақил таъин мекунад, ки омада ҳақиқатро тағтиш мекунад ва бо ислоҳи қор зӯр мезананд. Агар ислом мумкин нашавад, он вақт талоқро руҳсат аст, зараре надорад.

Настаъизу би-л-лоҳ: *Ва-л-лай тахофунна нушузахунни фаъизухунна ваҳичурухунна фй-л-мазоҷиъи вазирибухунна фа ин аптаънакум фало табгу алайҳинна сабилон. Ина-л-лоҳа қона алайһин кабиран. Ва ин хифтум ишқоқа байниҳимо фа-бъасу ъҳақама-м-мин ақлиҳи ва ҳақама-м-мин ақлиҳи ин йурида ислоҳан йуваффиқи-л-лоҳу байнаҳумо. Инна-л-лоҳа қона ғалиман хабирон (Нисо, 34-36).*

Яъне: Заноне, ки шуморо ҳақир мешуморанд, ба шумо адоват меварзанд, ҳиёнат мекунад ва бефармонӣ менамоянд, вақте ки ҳамин ҳаракати онҳоро донистед, вазъу насиҳат карда, Худоро ба хотираш биёред ва онҳоро аз ин рафтори номуносиб манъ намоед. Агар бо ин қадарҳо гардан надоданд, он вақт аз раҳти хоби онҳо дурӣ кунед. Агар бо ин ҳам нашуд, он вақт онҳоро (шарт ин ки бисёр озор наёбанд) бизанед. Пас, ба сабаи яе аз ин қорҳо ба шумо итоат карда, аз ҳаракоти беҳуда гардан тофтанд, дигар баҳонаталабӣ карда, ҳадди худро таҷовуз манамоед. Яъне, агар пандатонро қабул кунанд, аз раҳти хобашон дурӣ маҷӯед ва агар ба сабаби дурӣ ҷустан ба роҳи рост даромаданд, онҳоро мазанед, ба бузургӣ ва болодастии худатон мағрур шуда, маҳзан ба сабаби гумонҳои ботил онҳоро ситаму ҷафо марасонед, ки Худованд аз ҳамаи мавҷудот олий ва бузург аст, аз шумо интиқоми онҳоро хоҳад гирифт. Эй мўъминон, чун дидед, ки қори ин зану шавҳар ба мушқилӣ анҷомид, ду мардикори шиносе, ки яе аз тарафи мард ва яе аз тарафи зан бошанд, вақил ва ҳақам таъйин намуда, бифиристед, то омада аҳволи зану шавҳарро тадқиқу тағтиш кунанд. Агар ин ду вақил ислоҳи ҳамон зану шавҳарро аз самими дил хоҳиш карда, зӯр зананд, Худованд онҳоро муваффақ хоҳад

мард. Худо доно ва ҳабардор аст, агар ин вақилон андешаи фитна ва фасодро дошта бошанд, ҷазои худашонро хоҳанд ёфт.

ФОИДА

Ҳамин рӯз, ки ҳамин оятро навишта, машғули тарҷума ва таълиф будам, яе аз дўстонам барои мулоқот омад ва аз он ҷо ки орзуманди ҳамин тарика сўхбатҳо будам, масъаларо ба ҳузураш баён намудам ва оятро хондам. Хандида гуфт: *Фалонӣ! Занонро надан ва дашном додан яе аз одатҳои умумияи мо, бухориён, аст. Ёскин то имрӯз мувофиқи шаръ будани ин ҳаракоти шаъеи худро намендонистем. Шукр, ки ту имрӯз шаръӣ будани ин қорро ҳам ба мо фаҳмондӣ. Иншоаллоҳ, баъд аз ин занони худро бештар ба хубтар хоҳем зад.*

Гуфтам: *Азизам! Масъаларо фаҳмонида нагавонистам. Дини ислом задани занонро асосан манъ намуудааст. На танҳо задани занонро манъ намуудааст, балки мардонро амр кардааст, ки бо занони худ марҳамату мадуро, авф ва эҳтиром намоянд. Ман ин масъаларо дар боло навиштам. Аммо ин масъалае, ки альон бо ту баён намудам, хусусист. Занеро фарз қун, ки бисёр бадагвору беахлоқ аст, шавҳари бечора медонад, ки зан бо ӯ адоват дорад, бадаву дониста айши ӯро талх менамояд. Шавҳари бечора бо ӯ насиҳат медиҳад, ӯ қабул намекунад, де-се рӯзе хуфту хобро тарк менамояд, зан аз ин қори ӯ низ танбех намегирад. Шумо ҳам медонед, ки он вақт мардро ба ҷуз талоқи он зан ҷорae намемонад. Ёнак, дини ислом ҳоло ҳам талоқро манъ кардани шуда, бо он мард меғўяд, ки дар талоқ шитоб макун ва шарт ин ки аззои ӯро маҷруҳу қабул ва бисёр озурда манамой, ӯро андаке бизан, шояд ки аз қирдори бади худ тавба намоад ва аҳволи худро ислоҳ бисозад. Ёнак, аз ҳамин эзоҳоти ман донистӣ, ки ин ҳукми қуръонӣ низ мувофиқи маслиҳат аст ва дар ҳаққи оилаҳои аҳли ислом хусусан дар бораи занони мусулмонон, марҳамате бузург аст.*

Ин мулоқоти хусусиро дар ин ҷо маҳзан барои ҳамин муддао навиштам, ки дигарон низ баёноти маро монанди он дўстам фаҳмида, барои задани занони худ баҳонае ба даст наёранд. Ҳол ба асли мақсади худ бармегардам.

Инак, дини ислом аз барои ин ки дар миёни зану шавҳар ба хар бахонае чудой нафтад, хамин қадар ҷораҳоро нишон медиҳад. Вақте ки ҳеҷ қадом ин ҷораҳо ғоида набахшид, он гоҳ ба талоқ рухсат медиҳад. Аммо ҳоло ҳам азамати амри талоқро аз назари эътибор фуру нагузошта, зану шавҳарро, ки ба талоқ розӣ шудаанд, дилдорӣ медиҳанд:

Настаъизу би-л-лоҳ: *Ва ин ятафаррақа юғни-л-лоҳу кулли мин соъатиҳи* (Нисо, 30).

Яъне, агар зану шавҳар бо қоидаи сулҳу осоиш муваффақ нашуда, аз ҳамдигар чудо гардиданд, Худо ба ғазлу қарами ҳуи хар қадоми онҳоро аз дигарӣ бениёз мегардонад.

Аммо талоқе, ки на аз рӯи зарурат, балки ба тақозои ҳавон нафс аст, албатта, гуноҳ аст ва муртақибонаш, албатта, ҷазон худро хоҳанд ёфт.

Ан ибн Абӣ Умар (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Абгату ал ҳалоли иллолоҳи ат талоқу-Бадтарини ҳолатҳо дар назари илоҳи талоқ аст* (Сунани Абӣ Довуд).

Ан Мухориб (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ма аҳаллал-лоҳи шайан абғаз илайҳи минат талоқи* - Худованд ҳалол нақардааст чизеро, ки дар назди ӯ аз талоқ бадтар бошад.

Ан Савбан (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ай яма имара-атин саъалат завҷаҳа атталоқа мин ғайри баҳсин ҳаромун алайҳа ройҳатул ҷаннат* - Ҳар зан, ки ба зарурату эҳтиёҷ аз шавҳари худ талоқ меҷӯяд, бӯи ҷаннат ба машомаш нахоҳад расид (Мишкот).

Ан Абӣ Хурайрата (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ла яфрик муъминун муъминатун ин қариҳа минҳа ҳулуқ розия минҳа ҳулуқ охар* - Ҳеҷ муъминро сазовор нест, ки аз зани худ нафрат намояд, зеро агарчи баъзе одагҳо ва ағвори ӯ дар назараш бад намояд, аз баъзе одагҳои ӯ розӣ хоҳад шуд. Пас, бадихои ӯро ба некиҳояш бубахшад (Муслим).

Одоби муоширати зан ва шавҳарро агар ба тафсил нависем, китобҳо ба вучуд меояд. Дар ин ҷо ба қадри зарурат хар чӣ ки лозим буд, навиштам, аз ин зиёда пургӯиро ин рисола таҳаммул надорад. Вақте ки хамин китобро дар зехни худ тартиб мекардам, барои таҳрираш як тартиби махсусе ихтиёр намуда будам. Аз

иттисоли безанӣ сар қарда, масоили лозимаро ба ранге, ки воқеъ мешуд, тартиб доданӣ будам. Аз аввали китоб то ба ин ҷо ба хамин тартиб навишта омадам. Чунончи аз унвони хар фасли китобам ин хамин тартиб зохир мегардад, лекин масъалаи талоқ миёни қори маро шикаст ва тартиби ихтиёр қардаамро байрон қард. Ҷотан як амри манҳус, ки бинои хонадориро мешиканад ва низоми индагониро байрон мекунад, агар миёни қори моро шикаст ва тартиби китобамро байрон қард, аҷаб нест, чунки байронқорӣ аз ҷумлаи авсофи табиияи ӯ мебошад. Аз Худо хоҳем, ки ин амри машғум дар миёни ҳеҷ оилае нафтад. Хар зану шавҳарро Худованди қарим он қадар ақлу инсоф ато намояд, ки умри хешро бо қамоли хубӣ, муҳаббат, мадуро ва роҳат гузаронида тавонанд. Ман ҳам бинои ин китоби худро бар хамин умед мегузорам ва масъалаи талоқро нобуда пиндошта, баҳси худро аз мадуро сар мекунам. Аз баёноте, ки собиқан арз қардам, маълум шуд, ки яке аз одоби муоширати зану шавҳар мадорост. Инак, ба иноти ин ду рафиқи ҳаёӣ бо муҳаббату мадуро зиндагӣ қарда, рӯғори худро бо қамоли хубӣ ва ҳушбахтӣ ба сар мебаранд, то вақте ки зан ҳомила мешавад. Вақте ки зан ҳомила шуд, тақлифи зану шавҳар аз аввала мушқилтар мешавад. Чунки инҳо пеш аз ҳама зану шавҳар буданд. Ғайр аз таъмини ҳаёту тасқини хотир ба якдигар вазифае надоштанд. Аммо аз хамин дақиқа падару модар шуданд. Бинобар он таъмини ҳаёти як нафари дигар низ ба гарданашон афтод, нахли иттиҳоду иҷтимоашон бор овард, натиҷаву ғоидаи мушқилои хонадориро мебинанд. Хар қадар ки дар ин хусус шукрона намоанд, қам аст. Лекин шукронаи ҳушқу холиро дар назари илму ҳикмат эътибор нест. Қоре бояд қард, ки он маҳлуқи наврасида, ки тоза шарбати ҳаёт нӯшида, ба майдони ҷаҳон қадам мегузорад, аз миёни роҳ барнагардад, ин худ вазифаи падару модар мебошад. Инак, баъд аз ин ман ҳам аз хамин вазифаи эшон андаке баҳс менамоям.

ҲАМЛ

Дар аввали хамин рисола арз қарда будам, миллатҳои му-тамаддин, ки доимо ба таракқӣ ва эътибору тақвияи шавқати

худ мекушанд, касрати нуфусро барои ин матлаб сабаби яғони медонанд. Як қавм, ки афродаш сол ба сол камтар шавад, шубҳа нест, ки рафта-рафта аз он қавм дар дунё нишонаву нома нахоҳад монд. Пас, ҳар қавме, ки маҳв шуданро наметоҳанд, бояд ки барои бисёр шудани нуфусашон бикӯшанд ва барои хусули ин муддао низ бояд сайё кард, ки авлод дар раҳими модар зоеъ нагардад ва кӯдакон аз бемориҳои гуногун талаф наштаванд. Зотан, дар назари дини ислом низ мақсуди аввалии никоҳ бисёр шудани нуфус аст. Бинобар он мусулмононро лозим аст, ки ҳар вақт бо тамоми қуввати худ ба муҳофизату нигоҳбонии авлоди хеш бикӯшанд. Зотан, ҳеч падару модаре нест, ки фарзанди худро, яъне самарани зиндагонии худро дидаву доништа зоеъ намояд.

Вақте ки фарзанд дар раҳими модар ҷойгир гардид, ҳаёту мамоти ӯ хидмати модару падараш мебошад. Худи ӯ ҳеч ихтиёре надорад. Бинобар он падару модарро лозим аст, ки коре, ки боиси зоеъ шудани тифл бошад, асло иртиқоб насозанд. Масалан, аз моҳи дуввуми ҳомилагӣ то моҳи чаҳорум аксарияти занон бача меафтонанд. Ин бача афтониданро сабабу боис бисёр аст: таре, бекуватӣ, қорҳои саҳт қардан, ба ҳам омадан ва андӯх хӯрдан аз он чумла мебошад. Занонро дар ҳамин асно ба ҳона танҳо мондан ва қорҳои саҳт фармудан асло дуруст нест. Мардоне, ки дар ин ҳангом занони худро дар ҳона танҳо мегузоранд ва ё дар қорҳои саҳт ба онҳо мададгорӣ намекунанд, бояд бидонанд, ки ба дасти худ қуштани фарзанди худро иртиқоб намудаанд. Ва низ мардонро лозим аст, ки баъд аз ду моҳи ҳама асло орзуи мучомаат накунанд. Хайвонот дар ин хусус аз мо, одамиён, хубтаранд, онҳо бисёр эҳтиёт доранд. Дар аснои ҳама ба яқдигар қарибӣ наменамоянд. Лекин мо, одамиён, дар хусуси шахватпарастӣ аз хайвонот ба дараҷот пеш рафтаем. Бесабриро то ба он дараҷа расонидаем, ки занони худро дар аснои ҳама ҳам намегузорем, барои лаззати бемаънии нимсоатӣ як фарзанди азири худро зоеъ ва ё маъюб месозем. Аз моҳи дуввуми ҳама то моҳи чаҳорум мучомаат қардан бими бача афгонданро дорад. Агарчи баъд аз моҳи чаҳорум ин бим ва ҳатар камтар мешавад, лекин маълум аст, ки баъд аз моҳи чаҳорум бача ҳеле қалон мешавад, мумкин аст, ки дар аснои мучомаат ягон узваш шиканад ва ё қач гашта,

шавли худро гоиб намояд. Пас гуфта мешавад, ки баъд аз моҳи дуввум асло ба занон қарибӣ қардан дуруст нест. Агар мардон ба қиллати шахватпарастӣ бо ин қоида риоят накарда ба дасти худ ба қуштани фарзанди худ бархезанд, бояд ки занон асло онҳоро нагузоранд. Ва низ занон дар ҳангоми ҳама бисёр нозукмизоч мешаванд, ба ҳар баҳонае зуд ранҷидаҳои гамгин мегарданд ва мумкин аст, ки ин гамгинӣ аз ҳад гузашта, боиси бача афгонидани онҳо гардад. Бинобар он мардонро лозим аст, ки дар аснои ҳама онҳо хотирҳои занони худро намонанд ва онҳоро ба ҳеч баҳонае наранҷонанд. Бекуватӣ низ боиси бача афгондан аст. Чораи ин ҳамаин аст, ки занон ба қадри имкон дар ҷойҳои ҳаводор умр гузаронанд ва қизҳои хушҳама ва баовувад, монанди ширу гӯшти мурғ ва тухм бихӯранд ва аз қизҳои бадҳама, монанди палав ва нони хушк парҳез намоянд. Ва ҳама вақте ки бемор шуданд, дарҳол ба духтурони ҳозик муроҷиат қарда, худро тадвоӣ кунонанд, то вақте ки ба саломат вазъи ҳама намонанд. Вақте ки вазъи ҳама наздик шуд, барои зану шавҳар як соати аҷибе мерасад, яъне вақти вазъи ҳама вақтест, наштаи падарӣ ва модариро ба онҳо мефаҳмонад. Зану шавҳар дар ҳамаин соат мунтазир менишинанд, ки аз тамошои дидори меваи зиндагии худҳо баҳрае бардоранд. Инак, дар ҷунин вақте маҳзан аз роҳи хидматгорӣ маро лозим аст, ки инҳоро ба қадре, ки метавонам насиҳат бидиҳам. Арз мекунам, ки соати вазъи ҳама охири дақиқаи умедворист, марду занро лозим аст, ки қадре хушёрӣ ва эҳтиёт кунанд, то ки Худо накарда, дақиқаи охирини интизориашон ба адами аввалини маъюсӣ мубаддал нагардад. Албатта, ҳар падару модар аз ин рӯзи онҳе метарсанд ва дар ин хусус бисёр эҳтиёт мекунанд ва ҳеле тадбирҳо ба қор мебаранд. Лекин ҳамаи ин эҳтиётҳо ва тадбирҳо, азбаски аз рӯи қоидаи илму ҳикмат нест, ғойдае намебахшад. Бинобар он аксар тифлони навзод, хусусан дар мамлақати мо падару ба зудӣ зоеъ мешаванд. Тадбирҳое, ки дар мамлақати мо падару модарон барои саломатии кӯдакони хеш иҷро мекунанд, аз ин қарор аст:

Аввалан, дар аснои вазъи ҳама занонро ба зиёрати ягон мазор фириастода, аз он ҷо қушоиш металабанд. Аз мазорҳо қушоишу ҳоҷат талабидан ҳаром аст.

Сониян, сари кӯдакро ба ягон мазор назр мекунанд, ин хон
фоида надорад, зеро назр фоида надорад.

Ан Абӣ Ҳурайрага (р) кола-н-набию алайҳи-с-салом! *Ин
танзиру фа инна ан назра ла юғнӣ анил қадари шайан - Ин*
макунед, назр шуморо аз ҳеҷ қадом қонуни илоҳӣ бениёз ва халос
намегардонад (Муслим).¹

Солисан, аз фалон дуохон дуо гирифта, истеъмом мена
моянд.

Инак, тадбирхое, ки мардуми мо барои саломатии кӯдак
мекунанд, хаминхост. Аммо аз тадбирҳои илмӣ ва ҳикмӣ хабаре
надоранд. Мар, ки ба ҷуз хидмати халқ вазифае надорам, лозим
аст, ки баъд аз ин тадбирҳои илмӣ ва ҳикмиро баён намоям.

Бояд донист, ки соати вазъи ҳамл яке аз соатҳои саҳту
пурхатар мебошад. Бисёрҳо мешавад, ки бечора волида, ки чаши
интизораш барои тамошои самараи ҳаёти худ кушодааст, ҳам
худаш ва ҳам кӯдакаш зоеъ мегардад ва падар низ дар соати
охирини умедворӣ ҳам аз фарзанд ва ҳам аз рафиқаи ҳаёти худ
маҳрум мемонад. Дар ин соат мардро лозим аст, ки ақли худро
ба машваратҳои ҷоҳилонаи пиразанони маҳалла банд накунад ва
ба дояҳои шаҳрӣ, ки ҷоҳилтарини мардуманд, иктифо накарда,
зуд яке аз духтурони хозиро барои доягӣ биёрад. Дояҳои шаҳрӣ
гуфтам, ба хотирам расид. Дирӯз дар хонаи яке аз аъёни шаҳр,
ки ба ман рӯи илтифоте дошт, меҳмон будам. Дар аснои сӯхбат
он зоти мӯхтарам ҳикояте кард, ки агар, мо, бухориён, аз чаши
ибратбин ба кулӣ маҳрум набошем, зикри он ҳикоят барои мо,
албатта, фоидеае хоҳад дошт. Магар дар ин қарибӣ Худованди
карим бо он зоти мӯхтарам фарзанде ато намуда будааст. Дар
ҳангоме ки худи он шахс дар хона набудааст, завҷашро осори
вазъи ҳамл гирифта, ду-се зан аз ҳар тараф ҷамъ омада, ба
машварати ҳамдигар «бибии фалонӣ она шаванд»-ро овардаанд.
Он пиразани нодон ба заъми ин ки вазъи ҳамлро осонтар намояд,
номаъкули бисёре карда, бист танга ва як либосвор ҷитро гирифта
рафтааст. Вақте ки худи он шахс меояд, аҳволи завҷаи худро танг

1. Ҳамон маолро аз Тафсири ибни Ҷарири Табарӣ иктибос кардам. Ҷ. 5,
с. 37-47

ҚИСМИ ДУВВУМ

ТАРБИЯТИ ФАРЗАНД

То замоне ки кӯдак аз пушти камари падар ба раҳими модар нагузаштааст, зану шавҳар шарики ҳаёти яқдигаранд. Дар ин муддат ба ҷуз оне, ки бори ҳаёти яқдигарро сабук намоянд, коре ва вазифае надоранд. Воқеан, вақте ки фарзанд дар раҳими модар ҷой гирифт, падару модарро лозим аст, ки аз ҳар гуна ҳаракате, ки мӯҷиби зоеъ шудани ўст, худашонро нигоҳдорӣ намоянд. Лекин ин вазифа ҳам чандон мушқилӣ надорад. Мушқилтарин вазифаҳои ҳонадорӣ, ки баъд аз таваллуд ёфтани кӯдак ба гардани зану шавҳар меафтад, тарбияти фарзанд аст. Тарбияти фарзанд, воқеан, ҳамин иборат аз ду калима ҳосил шудааст. Бинобар он дар назари шумо хурд менамояд. Лекин соҳибназарон воқифанд, ки аслу маншаи тамоми инкилоботи сиёсӣ, динӣ, адабӣ ва иҷтимоии бани одам дар зимни ҳамин як иборати кӯтоҳ мавҷуд аст. Сайё кардан, иззат ёфтан, ба давлат расидан, комёб гардидан, эҳтиром дидан, ҷаҳонгир шудан, сулҳ мондан, залим ғайрон, ҷомаи фақр пӯшидан, бори бадбахтӣ кашидан, эътибор наёфтан, тобеъ, асир ва ғуломи дигарон гаштан—ҳамагӣ натиҷаи тарбиятест, ки афроди як қавм дар ҳангоми кӯдакӣ аз падару модари худ мебинанд. Ҳақиме меғӯяд, ки «агар тарбияти атфولي бани одамро ба ман гузоранд, дар андак муддате тамоми ахлоқи ҳозираи одамиённо ба шакли дигар ҳоҳам даровард». Агар ахлоқи ақвоми ҳозираи ҷаҳонро мулоҳиза кунед, ростӣ ва дурустии суҳани ҳамин ҳақимро тасдиқ ҳоҳад кард. Имрӯз ҷиҳил миллион инглиз ҳоким ва матбуи ҷаҳор сад миллион хиндӣ ва африқоӣ шуданд. Ҳукумати Чин бо ҷаҳорсад миллион раоёи худ бозичаи хила ва найранги панҷох миллион ҷопунӣ гардидааст. Дар ҳамин замони охир шаст миллион

миллати олмонӣ ду давлати заиф-Австрия ва Туркияро дар ҷаҳли худ гирифта, ба ҳафт давлат, ки маҷмӯи раояшон (асли мустақилик) ҳафсаду панҷох миллион аст, беиба баробарзани менамоянд. Инак, ҳамаи ин вукӯт, ки дар назари ҳар касе аҷибу ғариб менамояд, аз таъсири мӯъҷизанамои тарбият мебошад, зеро тарбияти авлод фарзандонро баданан, фикран ва ахлоқан ба камол расонидан, яъне онҳоро дар сахнаи сайёра кӯшиш, ки ҳақиқати майдони ҷидоли ҳаёт аст, бо баданҳои қавӣ ва фикрҳои баланду ҳулиқҳои неқӯ мусаллаҳ намуда фиристондан аст. Ҳар кас мекӯнад, ки имрӯз инглизон аз мардуми Ҳинду Миср, жопуниён аз ҳалойиқи Чин баданану фикран ва ахлоқан комилтаранд. Инак, ҳамин камолҳои инҳо натиҷаи тарбияти падару модарони эшон аст. Ҳоло биёед, бубинем, ки умуман мо, мусулмонон ва хусусан мо, туркистонӣ, фарзандони худро тарбият менамоем ё на? Ҷавоби ҳамин саволро ҳамон ҳарфе, ки дар охири ҳамин савол аст, неқӯ адо менамояд. Яъне, на! Меғӯям ва исбот мекунам, ки мо, туркистонӣ, ҳарону ғўспандони худро аз фарзандони хеш неқўтар тарбият менамоем! Диккат кунед, намеғӯям, ки ҳарону ғўспандони худро аз фарзандони хеш дўсттар медорем. Не, не фарзандони мо ба ҷонамон баробаранд, онҳо дар назарамон аз ҳар ҷӣ азизтару дўсттар мебошанд. Лекин, бадбахтона, бояд эътироф кунем, ки бо вучуди ин ҳама дўст доштан ва боз ҳам онҳоро ба қадри ҳарону ғўспандони худ тарбият наменамоем! Аз ин иддаои ман ба ҳайрат наҷфтед, сабр кунед, то исботи муддао намоям. Фалон ҷизро тарбият кардан, ўро тадриҷан ба камол расонидан аст. Дар назари мову шумо камолӣ ғўспанд фарбеҳӣ ва тандурустии ўст ва камолӣ ҳар қуввати бадан, саломатии пойхо ва ҳубии роҳи ўст. Фарз кунед, ки ҳамин рӯз бачаи ғўспанде на ё бачаи ҳареро аз бозор ҳарида, ба ҳона овардед, ҳеч шубҳа нест, ки бо камолӣ диккат нигоҳубин карда, дар андак муддат, ғўспандатонро фарбеҳ ва ҳаратонро бақувват ва ҳушроҳ мекунед. Яъне онҳоро тарбият карда, ба камол мерасонед. Аммо фарзанди азизатонро ба ин диккат тарбият наменамоед. Ба далели ин ки ҳеч қадом аз фарзандонатон ба камол нарасидаанд. Шояд дар ин ҷо ба ман эътироз кунед, ки «мо барои тандурустии ғўспанд ва ҳари худ ҳар қадар, ки қушиш дошта бошем, барои тандурустии

фарзанди худ сад баробари он кӯшиш дорем ва ин кори мо дари назари ҳар кас маълуму хувайдо мебошад». Ҷавоб медиҳам, ки

Аввалан, ҳамаи иддаои шумо ҳар қадар, ки дар назари ҳар кас маълум ҳам бошад, боз ғалат аст, дуруст нест. Ба далели ин ки ҳар кас ки гӯспанду ҳаре ва фарзанде дорад, агар ба хонаи ӯ рафта тағтиш намоед, хоҳед дид, ки дар зарфи як сол ҳеҷ қадом аз ҳару гӯспандаш бемор нашудааст, аммо фарзандаш ақаллан се мартаба бемори саҳт гардидааст. Пас, маълум мешавад, ки он мард барои бемор нашудани ҳару гӯспанди худ мекушидааст, аммо барои бемор нашудани фарзанди худ ӯ асло намекушидааст ва ӯ камтар мекушидааст.

Сониян, бар тақдир ин ки ҳамин иддаои шумо дуруст ҳам бошад, боз ба суҳанони ман зараре намерасонад, зеро танҳо барои тандурустии фарзанд кӯшиданро «тарбияти фарзанд» намегӯянд. Воқеан, агар одамӣ гӯспанд ва ӯ ҳар мебуд, яъне агар қамоли одамӣ низ монанди қамоли онҳо ба сихатии тану қуввати бозу мунҳасир мемонд, он вақт танҳо барои тандурустии фарзандон кӯшиданро «тарбияти авлод» мегуфтём ва фарзандони фарбех ва тандурустро «ба қамолрасида» мепиндоштем. Аммо чӣ чора, ки одамӣ на ҳар асту на гӯспанд. Бинобар он қамоли ӯ ҳам ба тандурустӣ ва қуввати бозу мунҳасир нест. Қамоли одамӣ ин аст, ки қувватҳои бадания ва фикрияш ва ахлоқаш аз тамоми маразҳову айбҳо саломат буда, ӯро ҳам ба ҳосил қардани мановеи худ ва ҳам ба ҳозир намудани саодати баданӣ навъаш муктадир муваффақ намояд.

Зотан бо ин кашмақашҳои мантиқӣ чӣ хочат? Агар дидаи басирататонро пардаи таассубу худбинӣ нағирифта бошад, инан Бухоро ва мардуми Бухоро!.. Ҳама дар пеши назаратон ҳозиранд, бархезед, камари ҳиммат бар миён бандед! Аҳволи баданияву фикрия ва ахлоқияшонро ба мизони ақлу ҳикмат бисанҷед. Агар ҳавсала надоред, биеъду ба ман ҳамроҳӣ намоед, то дар ин хусус ҳам бо шумо муованате намоям. Бисмиллоҳ, аз хона баромада, ба ҳамин роҳи қалон даромадем ва яқсара то ба лаби ҳавзи Девонбегӣ рафта, як гардиш намудем ва аз ин роҳи дигар баргашта, ба хона омадем. Ин саёҳати мо дар зарфи як соат тамош шуд. Агар диққат қарда бошед, дар аснои ҳамин гардиш сиё чихил нафар сил, бист-сӣ нафар қал, понздаҳ-бист нафар кӯру гунг, даҳ-понздаҳ

нафар лангаҳвол ва ақаллан чор-панҷ нафар шалу песро дида гунгштем. Боқимондагон ба гумони шумо тандуруст буданд, яъне ба ҳеҷ қадоми он дардҳо мубтало набуданд. Агар шумо надида бошед, ман дидам, ки ҳеле аз онҳо ба ҳеле беморихои гуногун мубтало буданд: рангҳои париди, қоматҳои ҳамида ва баданҳои нотаъон доштанд. То ба дараҷае ки сад қадам рохро бо дусад оху воҳ ҳамин саёҳати яксоатӣ ҳеле монда шудем. Ҳудди ману шумо дар ҳамин саёҳати ҳеле монда шудем. Аль-он ҷамеи азоямон дард мекунад. Хулоса, аҳволи баданияи мардуми мо ҳамин аст. Ҳоло аҳволи фикрияи онҳоро аз назари тадқиқ гузаронем. Ҳамаи мардуми Бухоро дар як дараҷа нестанд. Яъне мулло, ҷамоате сипоҳ, гуруҳе тоҷир, ҷамъе қосиб ва фирқае деҳқонанд. Моро лозим аст, ки аҳволи фикрияи ҳар қадоми ин ҷамъаотҳоро ҷудо-ҷудо тадқиқ намоем, ба назар мерасад, ки дар миёни инҳо аввалӣ бо аввал ҷамъаи муллоёнро тарбияи фикрия ба ҳубӣ мавҷуд бошад. Яъне фикри онҳо аз фикри дигарон салимтар ва раъйшон аз раъйи дигарон дурусттар бошад. Бо вучуди ин ки ҳар қадоми инҳо бист-сӣ сол умри худро дар мадраса мегузаронанд, меҳонанд ва меҳононанд, боз ҳам ҳонда ва ҳондаҳои худро ба шумо фаҳмонида наметавонанд. Бар тақдир ин ки фаҳмондани ҳам шаванд, дар аснои суҳан гуфтан он қадар гумтароктарошӣ мекунад ва ибораҳои арабию бе муносибат ва берабт зикр менамоянд, ки аз суҳанонашон ягон маънои равшанро фаҳмидан барои авом мумкин намегардад. Агар шумо як суҳанашонро ду маротиба рад намоед, дарҳол дасту остинро бар зада, таҳқир мекунад, дашном медиҳанд, ҷохил мегӯянд ва қосиб меҳонанд. Яъне ин ҷанобон, ки як қисми умри худашонро дар таҳсили илми мантиқ мегузаронанд, барои исботи муддао гайр аз ҷанг қондае намедонанд. Ҳар кас медонад, ки барои исботи як муддао гайр аз ақлу мантиқ исботи дигаре нест. Агар инҳо метавонистанд, муддаои худро ба муованати ақлу мантиқ ба мо мефаҳмонданд, лекин ин қор аз дасташон намеояд. Яъне тарбияи фикрашон нест ва бо ин ки ноқис аст, бинобар он тақфир, таҳқир, таҷҳил ва дашномро ба ҷои ақлу мантиқ истеъмол менамоянд. Қалон-қалони ин ҷамъа аз умури дунявӣ ва маишӣ асло баҳрае надоранд. Ҳатто ин бебаҳрагиро фазилат мешуморанд ва баъзе аз онҳо дар ин хусус худашонро қасдан қасдо наодон ба қалам медиҳанд.

Хикоятҳое, ки ба домолло Ҳасани охунд нисбат медиҳанд, агар билфарз ба амир Темур нисбат диҳем, дарҳол ҳукм ба девонагии амир Темур мекунад. Лекин аз он ҷо ки домолло Ҳасан мулло будааст, ин хикоятҳоро алломати илму нишонаи қаромати ӯ мешиносанд, яъне девонагиро... (*Бинобар хира шудани нисмати охири с. 94-и ягона нусхаи ҷануб дар Тоҷикистон ҳонда нашуд-П. Г.*) ягон масъалаи илмӣ ва фанниро тоза ба майдон ниҳодан, таълифу тасниф намудан тамоман аз доираи иқтидорашон берун аст.

Тоифаи авом (яъне ғайри мулло) тоҷир бошанд, ҳоҳ сипоҳину қосиб бошанд, ҳоҳ дехқон ҳеч қадомашон дар бораи маслак ва қоре, ки доранд, аслан фикре ва маълумоте надоранд. Намедонанд, ки аз ин қоре, ки мекунад, мақсад чист ва тариқи ғайданокаш қадом аст. Сипоҳиён аз умури мулкдорӣ ва аскарӣ асло хабар надоранд. Аксарашон ҳоло имперотури Жоғунро амакбачаи амири Бухоро медонанд ва давлати безътибори Чинро ҷаҳонгир мепиндоранд. Аҳволи порина ва имсолаи мамлақатро қиёс қардан, агар хароб шуда бошад, асбоби харобии ӯро ёфта, барҳам задан ва агар обод шуда бошад боис ободии ӯро ба майдон монда ривоч додан аз дасти ҳеч қадомашон намеояд. Ҳатто ба хотири ҳеч қадомашон намегузарад. Дар мамлики русу фаранг ҳар сипоҳӣ мувофиқи амалу мансаби худ илме дорад ва қоидае медонад. Тараққии рутба ва баландии мансабро аз баракати илму иқтидори худ мешиносад. Яқин дорад, ки агар ба мулку давлати худ хиёнате наҷамояд, ҳеч қуввате ӯро аз мансабу рутбааш маҳрум намекунад, зеро ин мансабу рутбаро аз баракати илму иқтидори худ гирифтааст. Инак, сипоҳиёни мамлақати мутамаддина ба ҳамин имон ва ба ҳамин итминон ба қор даромада, ҳолисона мекушанд ва тараққӣ мекунад. Ва ҳар вақте ки аз сипоҳигарӣ дилгир шуданд, худашон тарқ мекунад. Аммо сипоҳиёни мо, ки чизеро намедонанд, ба мансаб ва рутбаи худ амният ва эътимоди надоранд. Мансабу рутбаҳои ҳукумати моро зотан шартӣ маълуме нест. Ин ҷамоа ба ҳар мансабе, ки расанд ва ҳар пояе, ки бияфтанд, илму иқтидорро ба ин баромадану афтодани эшон таъсире нест, балки ҳамагӣ тасодуфӣ ва иттифокист, қори бахту толеъ аст. Бинобар он ҳар қадоми инҳо доимо як-ду дуохонӣ дурӯғтӣ ва афсунгари ҳаромкорро парастиду парасторӣ менамоянд. Қалони қалонашон

ҳар пагоҳ ба умеди мансаб як даста қоғазӣ ҷирқолуд ва сиёҳии манасридаро дар «дили наҳор» нӯши ҷон менамоянд. Ба ҳонаи ҳар қадомашон, ки равед, сутунгӯша ва саркашҳои хонашонро пур аз дуо ҳоҳед дид. Бе муқолиға меғӯям, ки нисфи пули ҳукумати Бухороро дар ҳамин тариқа қорҳои бемаънӣ сарф мекунанд. Мансабро аз амир мегиранд, меҳрубониро аз вазир мебинанд, қорро аз раъият меҳӯранд, пулро ба дуохонон медиҳанд ва асло бемаъногӣ ва беғоидагии ин қорро андешаву фикр намесозанд.

Тоҷирону қосибони мо ҳар қоре, ки мекунанд, дар ҳусуси шарару ғойдааш як фикри саҳеҳу солим надоранд. Дар майдони ҷадоғу рақобат, савдогарӣ ва қасби ҳар фарде аз афроди тоҷирон ва қосибони мо ба ҳар фарде аз афроди тоҷирон ва қосибони мо ҷаннабӣ мағлуб мешаванд. Аз бузуртгарин рутбаҳои савдогарӣ то шастгарин дараҷаҳои дӯкандориро дар назари эътибор гирифта тақдиқ намоед, мебинед, ки дар ҳамаи онҳо як арманӣ, як яҳудӣ, як фарангӣ ва як рус аз моён беҳтар қор мекунанд ва бештар ғойда мебаранд. Як тоҷири яҳудӣ ба ҷашми ҷандин савдогари туркистонӣ ҳоҳ мепонад ва як дуредгари арман дасти ҷандин дуредгари бухороиро мебандад. Қаро? Зеро онҳо медонанд, на муҳокима ва на аммулу тафаккур доранд. Ҳамаи қорҳоро ба гардиши фалаку омади на андеша менамоянд. Ҳамаи қорҳоро ба гардиши фалаку омади толеъ ҳавола намуда, зону таҳ қарда менишинанд. Ҳар қорро ба толеъу фалак ҳавола қардан аломати аҷзу нодониёт, зеро одамай он қадар ҳариси манфиат аст, ки то тавонад қори нафъноқро ба дасти худ ба анҷом мерасонад, асло ба қаси дигар намегузорад. Аммо вақте ки аз ӯҳдаи ягон қор набаромад, ӯро ба дигаре месупорад ва ҳар ҷи ки ӯ бидиҳад (ҳоҳ қам, ҳоҳ беш), шукрона қарда мегирад. Инак, ҳар қорро ба фалак ҳавола қардани моён ҳам ғайр аз ҳамин аҷзу ӯҳданобарорӣ сабаби дигар надорад. Ва алҳосил аз рӯи ҳамин аҷзу ӯҳданобарорӣ ҷамеи қорҳо аз дастамон рафт. Наздик аст, ки дар тамоми мамлақати мо аз саноеъ ва тиҷорати миллий ному нишоне намонад. Лекин ҳанӯз тоҷирону қосибони мо ин таҳлуқаро намебинанд ва агар баъзе аз онҳо бинанд, абадан барои дафъи ин таҳлуқа қорое намеҷӯянд ва агар ҳам ҷустанд, дар дунболи он қора аз як рӯз зиёдтар намегарданд. Инҳо ҳамагӣ бефикрист. Тарбияи фикрия нағрифтаанд, дигар иллате надорад.

Ахволи ахлоқияи ин мардумро дар ин ҷо наменависам, зеро аз қаламу коғаз шарм мекунам. Ҳоло бифармоед бо ин хама нуксонҳое, ки дар аҳволи баданияву фикрияву ахлоқияи мо мавҷуд аст, ҳаёли кучо дорем ва орзуи чӣ менамоем? Дунё майдони мучолилаи ҳаёт аст, силоҳи ин майдон бадану фикру ахлоқ аст. Ҳамин се силоҳи мо найзаи шикаста дар ин дунё на ва пӯсида аст. Бо ин силоҳҳои пӯсидаву шикаста дар ин дунё на ба мо саодат медиҳанд, на роҳат мебахшанд. Балки... Оре, балки ҳамин зиндагии хушку холиро ҳам намегузаронанд. Агар ҳаёте, саодате, иззате, озоише, роҳате, шарафе, номсе ва эътиборе дар кор аст, бояд ҳар чӣ зудтар усули тарбияти авлодро бидонем ва авлоди худро аз рӯи ҳамун усулу қоида тарбият намоем. Дар ин ҷо як эътирози пӯсидае мавҷуд аст, ки одамони мо ўро аз хоҳири худ асло бароварда наметавонанд ва дар ҳар ҷо, ки яке аз ислоххоҳонро диданд, дарҳол ҳамон эътирози худро вирди забон менамоянд ва мегӯянд, ки ҳамин усули тарбияте, ки шумо мегӯед, дар замони қадим буд, обо ва аҷдоди мо фарзандони худро ба ҳамин тарзе ки мо дорем, тарбият менамуданд. Дар он вақтҳо ҳамин тарзи тарбияти мо мақбул шуд, дар замони шумо ҷаро намешуда бошад? Ин шубҳаву эътироз бисёр муглақ ва сарпӯшида аст. Агар ўро ба ҳамин ҳолаш монда ҷавоб диҳем, ҷавоби мо ҳам муглаку сарпӯшида мешавад. Бинобар он аввалан ҳамин эътирози тахлили тадқиқ мекунем. Муътаризони мо дар ҳамин эътирози худ «замони қадим» ва «обову аҷдод»-ро далел овардаанд. Аҷабо, муродашон аз ин «замони қадим» кадом замон ва аз ин обову аҷдод кадом обову аҷдод аст? Агар муродашон аз замони қадим замони тараққиҳои ислом ва аз обову аҷдод ҳам мусулмонони ҳамон замон бошанд, ҷавоб медиҳем, ки беҳуда ба онҳо бӯхтон накунед. Онҳо асло монанди шумо набуданд. Онҳо фарзандонашонро назар ба замони худашон неқу тарбият мекарданд, шумо имрӯз аз ҳазору як тарбияти онҳоро надидаед. Дар миёни мусулмонон он вақт ҳазорҳо мусанниф, садҳо аллома ва мучтаҳид, гурӯҳ-гурӯҳ аҳли санъату ҷамоа-ҷамоа ҷаҳондор мерасиданд. Ҳар кадом аз мусаннифони онҳо бештар аз сад адад китоб тасниф мекарданд, ки имрӯз сояи онҳо низ дар миёни мову шумо пайдо намешавад. Қадре аҳволи ҳозираи худатонро дар назар гиред ва андаке аҳволи онҳоро мулоҳиза намоед, худатонро ба

онҳо қиёс макунед, дараҷаи тарбияти худатонро ба онҳо баробар насозед, аз ин қиёсу баробарзанӣ шарме намоед. Онҳо ба қамолҳои фидокорӣ сайёҳу кушиш карда, асбоби хушбахтии мову шуморо ҳозир карда рафтаанд. Моён аз рӯи ноқобилӣ ҳамаи мероси онҳоро зоеъ кардем ва ба яғмогарон супоридем, боз бо қадом рӯй худатонро бо онҳо баробар месозем? Аммо агар муроди ин муътаризон аз «замони қадим» сад сол пеш ва аз обову аҷдод ҳам мардумони он аср бошад, ҷавоб медиҳем, ки оре, сад сол, балки дусад сол пеш аз ин обову аҷдоди мо фарзандони худро ҳамин тариқа тарбият мекарданд, лекин натиҷаи тарбияти онҳо ҳамин мову шумоем, ки баданан, фикран ва ахлоқан дар дарёи нуксон фуру рафтаем ва ҷунончи дар боло шарҳ додем, асло ва ба ҳеч ваҷҳ лоиқи саодату мустаҳаққи ҳаёт нестем. Тарзи тарбияти онҳо агар хуб мешуд, моён ба ин дарғаҳи аҷзу нобудӣ намефитодем. Оре, усули тарбияте, ки имрӯз мо дорем, бо усули тарбияте, ки сад сол пеш аз ин буд, фарқе надорад. Лекин ин тарика тарбият кардан моро барои ҷидоли ҳаёт ҳозир ва мусаллаҳ карда наметавонад ва ба мо истеъдоду лаёқати осудагиро намебахшад, зеро то ҳоло натавониста ва набахшидааст. Онҳо, ки ҳолати ҳозираи моро саодату осудагӣ мегӯянд, аз тарбияи «фикрия ва ахлоқия» маҳрум мондаанд. Саодату бадбахтӣ, ранҷу роҳатро аз якдигар фарқ кардан, ба яке рафтан ва аз дигаре гурутхонро наметавонанд. Қасоне, ки то ба ин дараҷа бефикру беахлоқ бошанд, ба онҳо сухан кардану эътирози онҳоро дар назари эътибор гирифтани ранҷи бечо қашидан аст. Агар падарони мо низ фарзандони худро мувофиқи инқизиҳои замон тарбият мекарданд, имрӯз, албатта, ба ин ҳоли нурмалол намеафтадем. Ҳоло ки ба ин ҳолат фитодеам ва сабаби ин бадбахтиҳои мо ҳамон тарбият аст ё ҳамон бетарбиятист, ки аз падарону модарони худ гирифтаем. Пас чора чист? Ҷавоби ин суол маълум аст. Модом ки дунё майдони ҷидоли ҳаёт аст, модом ки ин майдони ҷидоли умумист, модом ки миллати мо низ бо миллатҳои дигар маҷбури кашмакаши хифзи ҳаёту таҳсили саодат аст, лозим аст, ки диққат кунем ва бубинем, ки он миллатҳое, ки дар ин майдони умумӣ зафарёб гардида, аз дигарон пештару бештар қомеби саодат гаштаанд, бо чӣ гуна силоҳе дар ин майдон шромадаанд ва баъд аз он мо ҳам сайёҳу кушиш карда, фарзандони

худро бо хамин тарика силохҳо ораста карда, ба майдон фиристон
Ғайр аз ин чорае нест ва нахоҳад буд.

Ман дар боло арз кардам, ки фарангон фарзандони худро
некӯ тарбият кардаанд, то ба ин ҳама шавкату азамат расидани
ва хамин қадар ҳам гуфтам, ки тарбияти авлод фарзандонро
баданан, фикран ва ахлоқан ба қамол расонидан ва онҳоро дар
сахнаи сайёу кӯшиш бо баданҳои қавӣ ва фикрҳои баланд ва
хулқҳои некӯ мусаллаҳ намуда фиристодан аст. Инак, ба хамин
эътибор аст, ки уламо тарбиятро се қисм кардаанд: *тарбияи*
бадани, *тарбияи фикрия* ва *тарбияи ахлоқия*. Лекин ин се қисмро
аз якдигар ҷудо кардан мумкин нест. Инҳо ба якдигар он қадар
марбуту пайвастаанд, ки хамин ки якеро зараре расид, дигарон
ҳам зарардида мешаванд ва хамин ки якеро ғойдае расид, дигарҳо
ҳам баҳраманд мегарданд. Масалан, касе, ки баданаш ба сабаби
беморихон гуногун заиф шавад, аксаран фикраш ҳам заиф
мешавад ва ба ҳар қор андешаву тааммуқ карда наметавонад.
Агар қунад ҳам, зуд дилгир мешавад ва биттабъ ахлоқаш низ
эътидоли аввалияи худро ғойиб менамояд, зудранҷ, бемадоро
ва инодкор мегардад. Ва касе, ки фикраш заиф шавад, дар
қорҳои мекардагӣ фикр намекунад, зарару ғойдаи онҳоро аз
назари андеша намегузаронад, мағлуби ҳиссиёту асири лаззоти
шахвония гардида, ҳам бадани худро заиф ва ҳам ахлоқи худро
вайрон менамояд ва ҳамчунин касе, ки ахлоқаш фосик бошад,
қорҳоеро иртиқоб мекунад, ҳам ба баданашу ҳам ба фикраш зарар
мерасонад. Ва бинобар он бадану фикри худро ҳам ба зудӣ аз қор
мебарорад. Касоне, ки орзу ва андешаи тарбияти авлодро доранд,
онҳоро лозим аст, ки бадану фикру ахлоқи фарзандони худро ба
як дараҷа тарбият намоёнд, то интизомро вайрон наанамоянд. Ҳар
қадоми ин қисми тарбият низ аз ибтидои валодат то ба синни
ҳафтсолагӣ вазиғаи падару модар аст. Аз ҳаштсолагӣ то бист-
солагӣ вазиғаи мактабу мадраса аст ва баъд аз он то охири умр
вазиғаи худӣ одамі мебошад. Акнун мо ҳам дар бораи ҳар қадоми
ин се навъи тарбият ба қадри тоқат сӯҳбат мекунем.

ТАРБИЯИ БАДАНИЯ

Тарбияи баданияи афғол то ба синни ҳафтсолагӣ вазиғаи
модару падар мебошад. Чунончи дар боло гуфтем, маънои ин
тарбият бадани кӯдаконро аз ҳар гуна офатҳо муҳофиза карда,
охишта-охишта ба қамол расонидан аст. Дар мамлакатҳои, ки
марри талаф шудани тифлонро некӯ медонанд ва дар ҳусуси
муҳофизати кӯдакони навзод аз рӯи илму қавоиди ҳифзуссихат
амал менамоянд, медонанд, ки ин тарика тарбият то ҷӣ андоза
мушқил аст. Мардумон он ҷӣ дар бораи шустан, бастан ва хӯрду
қоби тифлони хеш бисёр диққат мекунанд, дар ҳар қадам аз
шустану бастан ва ғайра қандин қоидаҳои илмиро риоят месозанд.
Лекин мо, мардум аз ҳеч қадоми инҳо хабаре надорем. Ҳатто,
қамин вақт аксари ин қоидахоро дар миёни мо иҷро қардан
мумкин намешавад, зеро асбоби онҳоро надорем. Ин аст, ки ман
ҳам дар ин ҷо баъзе аз қоидаҳои ҳифзуссихати баъд аз валодатро
мутақасаран баён менамоям. Баъча вақте ки ба рӯи қадам омад,
аввалан қоре, ки мекунад, буридани нофи уст. Баъд аз буридани
ноф тифлро дар як лагани бисёр покизае нишонда, бо оби ҷӯшидаи
ширгарм шуда ва бо собуни нарм мешӯянд. Дафъаи аввал муддати
ин шустушӯй як ё ду дақиқа аст, баъд аз он охишта-охишта зиёда
мешавад. Баъд аз он ки тифлро аз лаган бароварданд, бо мандил,
ки бисёр нарму покиза бошад, бадани ӯро бо қамол диққат ба
хубӣ пок мекунанд. Дар ҳусуси покиза будани лагану мандил асло
сустӣ ҷоиз нест, зеро муқаррар аст, ки модари қамеи беморихо
ҷирқ мебошад. Оби ноҷӯшида низ ҷирқин аст, дар дарунаш тухми
қор аст. Баъд аз ҷӯшонидан лозим аст, ки ширгарм шуда бошад,
зеро оби хунук тифлро зуқом мекунад ва оби гарм пушташро
меғарошад. Мандиле, ки баъд аз шустан баҷаро бо ӯ пок мекунад,
бояд, ки нарм бошад, то бадани ӯро нахарошад. Бадани тифлро
бо қамол диққат хушқу гарм қардан лозим аст, зеро маълум аст,
ки об, ки ба гармӣ ва шамол расид, таъхир мекунад (яъне бухор
шуда ба ҳаво мепарад). Ин ҳам қоидаи табиӣ аст, ҳар вақте ки об
бухор шуда ба ҳаво парид, ҷои худро хунук мекунад. Инак, агар
баъд аз шустан дар бадани тифл намӣ ва ругубате монад, қамин
ки шамол расид, он ҳам бухор шуда, ба ҳаво мепарад ва бадани

бачаро хунук мекунад ва ба ин сабаб тифл зуком мешавад. Бача аз он ки бадани тифлро тамоман хушк карданд, ўро бо парпеч мебанданд. Лекин бачаро сахт бастан ва дастҳои ўро ба даруни парпеч мондан дуруст нест, балки ўро суст бастан даркор аст, то ки баданаш аз ҳаракати табиия боз намонад. Маълум аст, ки дар хангоми нафас гирифтани синаи ҳар кас баланду паст мешавад. Агар ҳамин ҳаракатро манъ кунем, нафас гирифтани мумкин намешавад. Инак, агар бачаро бо парпеч бисёр сахт банданд, ҳамин ҳаракати синаи тифл мушкул шуда, нафасаш танг мекунад. Ва низ тифлони навзод монанди навнихолонанд. Мумкин аст, ки ба сабаби сахт бастан яке аз аъзои онҳо озоре ёбад ва иллате пайдо намояд. Ва ҳам парпечро кашида бастан шиками тифлро танг гирифта, олоғи ҳазмияи ўро аз иҷрои вазифа боз медорад. Бинобар он тифли бечора ширҳои хӯрдашро ҳазм наметавонад ва ба марази исҳол мубтало мешавад. Исҳол хусусан барои кӯдакон бисёр хатарноқ дорад. Имрӯз фанни табобат муқаррар кардааст, ки ҳомили ҳаёти одаи хун аст. Агар ҷараёни хун набошад, яъне агар хун ба воситаи рағҳои хурду бузург ба ҳар тарафи одаи ҷорӣ набошад, зиндагӣ муҳол аст. Парпечро сахт бастан ҳамин ҷараёни хунро низ мушкул мекунад ва ба ҳамин сабаб кӯдакро ба баъзе бемориҳо мубтало месозад. Дастҳои кӯдакро ба даруни парпеч гирифтани дуруст нест. Тифли бегуноҳро, ки тоза қадам ба дунё ниҳодааст, дасту гаддан бастан ва азоб додан беинсофист. Ў ҳам ҷон дорад, дасту пой худро ҳаракат додан меҳавад, балки дасту пой худро ҷунбонида, наштаунамо меёбад. Инсоф кунед, агар дасту пой мо ва шуморо ду соат баста монанд, қорамон ба кучо ҳоҳад расид ва ҳоламон чӣ ҳоҳад шуд? Кӯдакони навзод, ки (аз мову шумо ҳазорон маротиба нозуктаранд), албатта, ба ин қадар азоб тоқат надоранд, ночор то қувват доранд, гирия мекунанд. Занони бемаънӣ ва нодон дарди онҳоро нафаҳмида, ба дуохон ва афсунгар медаванд. Дуохон низ ин ҳолатро аз Худо хоста, тумтарокбофӣ мекунад, ки «ба ин бача уммуссибён таъсир кардааст». «Уммуссибён» кист, ки ба кӯдакон таъсир мекарда бошад. Дар дунё ин тарика маҳлук нест. «Уммуссибён» як калимаи арабист, ки маънояш модари кӯдакон мебошад. Инак, акнун сухани дуохон дуруст мешавад. Воқеан, гирияи кӯдакон аз дасти

модар аст, лекин илочи ин гирия дуою афсун нест, балки парпечро сахт набастан ва дастҳои кӯдакро қушода мондан даркор аст.

Ғафורהҳои мамлақати мо низ ба ҳеҷ ваҷҳ аз зиндон мондани надоранд. Дасту пой кӯдакро бо ғафורהлеч маҳкам мебандем, то ба ҳаде ки он бечора асло ҷунбида наметавонад ва он гоҳ ба пушишҳои бақувват ва ситабр ҳар ҷониби ғафורהро мепушонем. Хулоса, ҷигарпораҳои худро аз ҳаракату зиё ва ҳаво, ки се руқни муҳимми ҳаёт аст, маҳрум медорем.

Ҳаракат баданро наштаунамо медихад, ҷиҳози ҳазмияро қувват мебахшад, қасоне, ки ҳаракат намекунанд ва умри худро ба нишастан мегузаронанд, ҳазмашон заиф ва хунашон кам мешавад. Давродаври кураи заминро як табақаи ҳаво фаро гирифтааст. Ҷамеи ҳайвоноту наботот дар даруни ҳамин ҳаво зиндагӣ мекунанд. Як қисми муҳими ҳамин ҳаворо «мавидалҳамуза» меноманд, аз барои одаи ва соири ҳайвонот бисёр лозим аст. Дар ҷое, ки ҳавояш аз мавидалҳамуза ҳоли бошад, зиндагӣ қардан мумкин нест. Мо, ки нафас мегирем, дар хангоме, ки нафасро дарун мекашем, каме аз ҳаво ба дарунамон меравад ва дар он ҷо мавидалҳамузааш сарф мешавад ва ба ҷояш «ҳомузи қорбун» ном як ғози заҳрдор пайдо мегардад ва нафасро, ки берун мебарем, ҳамин ҳомузи қорбун аз даруни мо баромада, ба ҳаво ҳамроҳ мешавад. Фарз кунед, ки шуморо дар як ҳона нишонид, дарҳои ҳонаро ва тамоми шикофиҳошро маҳкам банданд. Аз он ҷо ки ҳона пур аз ҳавост, дар ибтидои ҳол ба ҳубӣ нафас гирифта менишинед. Лекин ҷунончи дар боло арз карда будам, дар ҳар нафас гирифтани як қисм аз мавидалҳамуза ҳаворо гирифта, ба ҷояш ҳомузи қорбун медихед. Азбаски ҳар тарафи ин ҳона маҳкам аст ва аз берун ҳавое намегирад, кам-кам мавидалҳамузаи ҳавои ҳона кам мешавад ва ҳомузи қорбунаш зиёда мегардад. Ҳомузи қорбун заҳр аст. Бинобар он баъд аз фурсате ба шумо ҳавои ҳона бад мерасад, рафта-рафта дарди сар мешавад, агар бисёртар истед, бемор мешавад ва агар ин беморию ҳам эътибор накарда, дарҳоро накушода нишинед, заҳри ҳаво ба ҳар тарафатон таъсир карда, шуморо ба ҳалокат мерасонад.

Зиё, яъне равшании офтоб ҳам барои ҳар ҷондор лозим аст. Қасоне, ки дар маконҳои зиёдор иқомат доранд, рангашон тоза ва қувваташон барҷо мебошад. Аммо онҳое, ки дар ҷойҳои

торик менишинанд, бекуват ва паридаранг мешаванд ва албатта, кӯдакон ба марази ғакруддам мубтало гардида, худашонро талафу нобуд месозанд. Инак, аз ҳамин муқаддамот донистед, ки ҳаракат, ҳаво ва зиё барои одамиён лозим будааст ва набудани ҳар кадоми инҳо одамони бузургро аз қор бароварда, нобуд кардааст. Кӯдакони навод, ки аз мову шумо ҳазор мартаба нозуктаранд ва ба ҳар гуна бемориҳо истеъдодашон зиёдтар аст, дасту пой онҳоро маҳкам бастан, ба рӯи ғахвора бо пӯшишҳои ситабр пӯшидан, яъне онҳоро аз ҳаракату аз ҳавову зиё маҳрум гузоштан, албатта, зарар дорад ва бими ҳалок низ ҳаст. Рӯи ғахвораро қушода мондан ҳам хуб нест, зеро мағасу пашша ҳучум карда, кӯдаконро музтариб менамоянд. Бинобар он модаронро лозим аст, ки рӯи ғахвораро бо тӯр ва ҳарир пӯшонанд. Агар гоҳо ба торикӣ ва ё ба гармии ҳаво эҳтиёҷ афтад, ҳонаро торик ва ё гарм кунанд, на ғахвораро. Баъзе занҳои нодон кӯдакони худро дар ғахвора маҳкам мewanанд ва бо ғахворапӯшҳои ситабр мепӯшонанд. Он кӯдаки бегуноҳ забон надорад, ки фарёд қашида, модари худро аз ин қор манъ намояд, хобаш ҳам намебарад ва гоҳо гарм шуда, арақ мекунад ва аъзойи сӯзиш мегирад, ночор гоҳу бегоҳ гирия мекунад ва ҷаноби волида аз хоб мемонаду сабаби гирияи ӯро ҳам намефаҳмад. Чорас, ки ба хотираш мерасад, кӯкнор аст. Бе ҳеҷ мулоҳизаву андешае, то ҳиммат доранд, ба он тифли наврасида ҳай кӯкнорро медаханд. Охир, инсоф кунед, кӯкнор заҳр аст. Мардони бузургро аз қор мебарорад. Он кӯдакони нозук, ки ин заҳрро аз дасти модарони худ меҳӯранд, ҷӣ гуна зиндаву саломат монанд?!

Яке аз бемориҳои, ки кӯдаконро бештар талаф мекунад, «нағзак» аст. Нағзак аз ҷумлаи балоҳои бузургест, ки ба сари башарият афтадааст. Гирифтронии худро талаф мекунад ва ё кӯр менамояд ва ё ақаллан шакли чеҳрашонро тағйир медиҳад, ки ин ҳам хусусан барои духтарон нишони бадбахтист. Ин мараз интиқолист, аз яке ба дигаре мегузарад. Дар мамлакате, ки ҳона монд, хеле кӯдакони он қоро талафу нобуд менамояд. Бинобар он ҳар кас ки нағзак барорад, то чихил рӯз бо ӯ ихтилол қардан мамнӯъ аст. Ҳукамо чораи ин маразро нақу ёфтанд. Чораи ягонаи ин мараз нағзак қандан аст. Нағзакканиро аввалан аз табииони

қондорони ислом Абӯбақри Розӣ! ёфта, ба олами башарият ҳада мебодааст. Нағзак қандани Абӯбақри Розӣ аз ин қарор аст: қасоне, ки нағзак мебароранд, агар нағзакшон бисёр саҳт набошад, аз ҷониби нағзаки эшон гирифта, бадани қаси дигарро ҳаста қарда, ҳамин обро дар зерӣ пӯсти ӯ мефиристонидаанд. Ба ҳамин тариқа гиричи он одам тамоман ҳалос намешудааст, лекин нағзак бисёр қам ва бе зарар мебаромадааст. Ҳамин усул тамоман аз таҳлуқа қолӣ набудааст, гоҳо баъзе одамонро ба ҳалокат мерасонидааст. То дар санаи 1798 исавӣ Жаннар (Э. Ҷеннер - П.Г.) ном қасе аз духтурони англис тариқаи тоза ёфтааст. Гоҳо дар атрофи пистони модаговҳо монанди гармиҷа донаҳо мебарояд, ки ӯро «нағзаки модагов» мегуянд. Баъзе одамоне, ки дар ҳамин вақт он модаговро мепастанд, ҳамин мараз ба онҳо мегузарад, дар дастҳояшон ҳамон тариқа донаҳо мебарояд. Асли маъсала дар ин қост, ки қасоне, ки як бор ҳамин нағзаки модагов ба дастҳояшон барояд, дигар нағзак намебаровардаанд. Инак, табиб Жаннар ба ҳамин хусус диққат қарда, таҷриба намуда, билохира эълон намудааст, ки «пӯсти ҳар қасро, ки ҳаста қарда, оби ҳамин нағзаки модаговро гузаронанд, он қас нағзак намебарорад». Ин усул дар андак вақт ба ҳар тараф интишор ёфта ва қабул шудааст. Ин усул асло ва ба ҳеҷ ваҷҳе зарар надорад. Онҳо, ки ҷиғарпораҳои худро аз марази ҳатарноки нағзак ҳалос қарданӣ бошанд, бояд ки бе ҳеҷ андешае дар соли аввали валодат нағзак қанонанд ва ба ин қадар ғайрат нури ҷашмони худро аз мурдан ва ё кӯр шудан ва ё ақаллан аз қутӯр шудан ҳалос қардонанд. Ҳамин қадарро ҳам арз нақарда намегузарам, ки як бор нағзак қанонидан дар як умр қифоят на мекунад, балки дар панҷ сол як бор нағзак қанонидан дарқор аст.

Ҳар қондор барои идомаи ҳаёти худ ба гизои қаррӯза мӯҳтоҷ аст. Кӯдаки наводро гизои бехтар ва мувофиқтар аз шир нест. Кӯдак дар рӯзҳои аввали таваллуд ғайр аз шир қизи дигарро ҳазм қарда наметавонад. Баъзе пиразанони нодон дар ибтидои таваллуд қанду рағну бодӣро ва намедонам қихоро ба ҳам омехта бо ағуштони пури қирки худ ба даҳони кӯдак мелесонанд ва бо ин сабаб меъдаи кӯдак вайрон мешавад ва ба исхол мубтало

мегардад. Касоне, ки беморӣ ва талаф шудани ҷигарпораҳои худро намеҳаханд, бояд ки аз ин тарика қорҳои ношоиста барҳазар бошанд ва ба кӯдакони худ ғайр аз шир чизи дигаре надиҳанд. Шир додан се қисм аст: 1) шир додани модар, 2) шир додани доя, 3) шири модагов додан. Ҳар коре, ки ба иқтисоди табии, яъне аз рӯи хоҳиши илоҳӣ бошад, аз ӯ муносибтар кори дигаре нахоҳад буд. Модом ки ҳикмати яздонӣ барои ошомидани кӯдакон ширро дар пистони модар ҳозир кардааст, кӯдакон аз шири модар муносибтар ғизо мепазданд. Таркибу авсофи шири модар тамоман ба мизочи кӯдак мувофиқ аст. Бинобар он кӯдаке, ки шири модар меҳӯрад, зуд ва ба хубӣ нашоунамо меёбад. Шир модар хӯрдан на танҳо барои кӯдакон, балки барои модарон ҳам ғоида дорад. Онҳоро аз баъзе бемориҳо ҳалосӣ мебахшад. Модаронро лозим аст, ки пеш аз шир додан пистони худро бо обе, ки пештар ҷӯшонидани онда бошанд, бишӯянд ва баъд аз он ба даҳони кӯдак гузоранд. Ҳар замон бидуни интизом ба кӯдак шир додан меъдаи ӯро вайрон мекунад. Аз моҳи аввали валодат то моҳи чаҳорум рӯзона ҳашт маротиба ва шаб ду мартаба шир додан басанда аст, ки ҳамагӣ дар шабонарӯзӣ даҳ мартаба мешавад. Пурхӯрӣ меъдаи одамони бузургро вайрон мекунад, то ҷӣ расад ба кӯдакон, ки дар ниҳояти нозукмизочӣ мебошанд. Аз барои ин ки кӯдакон аз меъери муқаррар бештар хӯрда бемор нашавад, вақти хӯрок ва микдори хӯроқро таъин кардан лозим аст. Инак, аз барои ин ки ҳар волида вақту меъери хӯроқи кӯдакро бидонад, ҳамин ҷадвалро тартиб додам:

Навбати шир додан	Чанд дафъа	Ҳар дафъа чӣ қадар	Мачмӯъ дар як шабу рӯз
Рӯзи аввал	Даҳ дафъа	Ним қошук	Панҷ қошук
Рӯзи дуввум	Даҳ дафъа	Якуним қошук	Понздаҳ қошук
Рӯзи саввум	Даҳ дафъа	Чор қошук	Чихил қошук
Рӯзи чаҳорум ва панҷум	Даҳ дафъагӣ	Панҷуним қошук	Панҷоҳу панҷ қошук

Рӯзи шашум то моҳи дуввум	Даҳ дафъагӣ	Шаш қошук	Шаш қошук
Моҳи дуввум то моҳи чаҳорум	Даҳ дафъагӣ	Ҳафт қошук	Ҳафтод қошук
Моҳи чаҳорум, панҷум ва шашум	Ҳашт дафъагӣ	Даҳ қошук	Ҳаштод қошук
Аз моҳи ҳафтум то моҳи даҳум	Шаш дафъагӣ	Понздаҳ қошук	Навад қошук

Қошук, ки дар ҳамин ҷадвал навиштем, қошукҳои маъдани шӯрбохӯрӣ аст, на қошукҳои ҷӯбини бузург ва низ ширро як дараҷа аз пистон бароварда бо ин қошук баркашидан лозим нест, балки таҳмин кардан кифоят аст. Модаронро лозим аст, ки баъд аз шир додан пистони худашонро бо оби ҷӯшонидани бишӯянд ва даҳони кӯдакро низ бо мандили нармау покиза пок кунанд.

Ҷунончи дар боло арз кардам, аз барои кӯдакони навод бештар аз шири модар ғизо нест. Лекин ин маънӣ бар тақдирест, ки модар ба яке аз бемориҳои меғузаштагӣ гирифта бемор Амма агар модари бача дар аснои ширхорагии фарзанд бемор шавад, дарҳол худро ба духтурони ҳозир нишон бидиҳад. Дар ин ҳусус асло сӯстӣ ҷои нест. Ҳар зане, ки дар ин ҳангом бемор мешавад ва ба духтур намеравад, ҳам худашро ҳам фарзандашро дар ҳатар меандозад. Вақте ки ба духтур рафт ва аз рӯи гуфтаи духтур муқаррар шуд, ки маразаш ҳамроҳи шир ба кӯдак мегузашта будааст, он вақт падару модар маҷбур мешаванд, ки барои фарзанди худ ягон доя пайдо намоянд.

Кӯдакро ба доя додан ду тарик дорад: ё дояро ба хона оварда нигоҳ медоранд ё кӯдакро ба хонаи доя мефиристанд. Агар мумкин шавад, кӯдакро ба хонаи доя нафаристандан, балки дояро ба хона оварда, нигоҳ доштан бештар аст ва диққат кардан лозим аст, ки дояе, ки нигоҳ медоранд, ҳамин чанд сифатҳоро дошта бошад.

Аввалан, синнаш аз сӣ сол зиёдтар набояд, зеро зане, ки аз сӣ сол гузашта бошад, мумкин аст, ки гоҳо шираш кам шуда кӯдакро гурусна ва падару модарашро музтар намояд.

Сониян, доя бояд ба ҳеч навъ аз бемориҳои мегузаштагӣ мубтало набошад. Аз барои донишмандони ин ҳусус дояро ба духтур нишон додан даркор аст.

Солисан, доя зани навзанда набошад, зеро ин тариқа занон аз шир додан ва тарбият кардани кӯдакон гофиланд. Бинобар он мумкин аст, ки ҷохилона тарбият карда, кӯдакро талаф намоянд.

Робиян, доя бояд, ки соҳиби ахлоқ бошад, то бачаро ба унфу заҷр калон накунад. Ба илова дояҳои бадахлоку беинсоф дар тарбияту парвариши кӯдакон хиёнат ҳам мекунанд.

Аммо агар дояро ба хона овардан мумкин нашавад, ночор фарзанди худро ба хонаи ӯ мефиристанд. Дар ин сурат дар ҳусуси ҳамон ҷаҳор шарте, ки арз кардам, хусусан дар шартҳои ҳорум бисёртар диққат кардан даркор аст. Аммо агар ба ҳамин шартҳо дояе мавҷуд набошад, он вақт кӯдакро бо шири хайвон мепарваранд. Шири ҳеч қадом аз хайвонот монанди шири модар нест. Бо вучуди он аҳли илм ширхоеро, ки ба шири одаммӣ қарибтар аст, аз ин қарор баён менамоянд: шири хар, шири гов, шири буз ва шири гӯспанд. Бехтарини инҳо шири хар мебошад. Лекин азбаски шири хар қамбӯ гарон аст, умуман шири говро муносиб дидаанд. Ман ҳам дар ин рисола аз дигар ширҳо қатъи назар карда, танҳо аз шири гов баҳс менамоям.

Модагов аз дигар хайвонот бештар ба марази «варам», яъне сил мубтало мегардад. Хусусан говҳое, ки дар даруни шаҳр, дар хонаҳои тангу торик парвариш меёбанд, ғолибан сил мебошанд. Шири ин тариқа модаговҳоро хӯрдан барои хар кас таҳлука дорад. Чораи ягонаи ин таҳлука ҷӯшонидани шир аст. Ширро дар як зарфи покӣ андохта, муддати даҳ дақиқа меҷӯшонанд ва баъд аз он дар як шишаи покӣ, ки бо оби ҷӯш шуста бошанд, андохта даҳонашро маҳкам мекунанд ва дар вақти лузум аввало эмизакро бо оби ҷӯш шуста, ширро дар ӯ меандозанд ва ба даҳони кӯдак мегузоранд. Баъд аз он ки кӯдак сер шуд, шири дар эмизак мондагиро рехта, боз эмизакро бо оби ҷӯш шуста мемонанд. Хулоса, эмизакро пеш аз шир додан ва баъд аз шир додан бо оби ҷӯш шустан шарт аст. Шири модагов аз шири одаммӣ қарибтар аст ва низ ба кӯдакон баҳазмӣ мекунанд. Бинобар он қамтар қанд андохта, қамшаҳд карда, додан даркор аст, то шири гов ба шири модар қариб шавад ва ҳам ба мазоки кӯдак гуворо ояд ва аз

барои ин ки баҳазмӣ намуда, меъдаи кӯдакро вайрон нанамояд, дар ибтидо қам-қам об ҳамроҳ кардан ҳам лозим аст. Уламои ҳифзуссихат микдори оби ҳамроҳ мешудагиро аз ин қарор таъин кардаанд:

Хафтаи аввал: як тақсим шир, ду тақсим об.

Хафтаи дувум: ду тақсим шир, як тақсим об.

Хафтаи савум: ду тақсим шир, як тақсим об.

Хафтаи чаҳорум: ду тақсим шир, як тақсим об.

Хафтаи панҷум то моҳи шаб: се тақсим шир, як тақсим об.

Аз моҳи шашум то охири замони ширхорагӣ шири холис дода мешавад. Агар ба ҳамин қарор шир додан ҳам меъдаи кӯдакро вайрон кунад, обашро бисёртар кардан даркор аст. Оби ки ба шир ҳамроҳ мекунанд, бояд, ки ҷӯшонидагӣ бошад. Оби ноҷӯшо хӯрдан асло дуруст нест, зеро тухми бемориҳо, яъне микроб бештар дар об зиндагонӣ дорад. Агар наҷӯшонда хӯранд, ба даруни одаммӣ рафта, мумкин аст нашонома ёфта, одамиро ба анвои бемориҳо мубтало намояд. Хусусан, кӯдаконро, ки мустаид ҳар гуна офатанд, аз оби ноҷӯш муҳофиза кардан даркор аст.

Уламои ҳифзуссихат аз барои ин ки кӯдакро қадом вақт аз сина ҷудо кардан даркор аст, ихтилоф кардаанд: баъзе дар ҳаштмоҳагӣ, баъзе дар даҳмоҳагӣ, баъзе дар ҳаждамоҳагӣ аз сина ҷудо карданро муносиб мебинанд. Дар воқеъ, аз сина ҷудо кардани кӯдакон вақти муайян ва қуллӣ надорад. Назар ба сикҳагӣ баданияи хар кӯдак қаму беш мешавад. Агар ин маъниро дар тахти як қондаи муайян гирифтани шавем, ҳамин тариқа гуфтан муносиб аст, ки агар сикҳагӣ баданияи кӯдак барҷо бошад, дар шашмоҳагӣ дандон мебарорад. Вақте ки кӯдак дандон баровард шири модарро қам мекунанд ва гоҳо шири модагов меदिҳанд ва баъд аз қанд гоҳе зардаи тухм меҳӯронанд. Ба ҳамин тариқа кӯдакро ба ғайр аз шири модар омӯхта карда, дар ҳаштмоҳагӣ ва ниҳоят дар яқсолагӣ аз пистон ҷудо мекунанд. Агар кӯдак қамоман сикҳат набошад, ба зудӣ дандон намебарорад. Он вақт то ҳаждамоҳагӣ ва бистмоҳагӣ аз пистон ҷудо накардан даркор аст. Ва баъд аз он ки аз пистон ҷудо карданд, ҷизи баҳазм надодан лозим аст, балки шири гов ва зардаи тухм ва аз ҳамин қабил ҷизҳои сабуқҳазм медиҳанд, то меъдаи кӯдак вайрон накунад, боиси талаф шудани ӯ нагардад. Хусусан, кӯдак то дусола нашавад, гӯш надодан зарурист. Дар

хар гирия кӯдак ба дасташ як пора нон ва ё ҳалво додан ҷони нест, меъдаи кӯдакро вайрон мекунад. Вайрон шудани меъда, хусусан, кӯдаконро боиси ҳалок мегардад. Барои кӯдакон то ҷи мартаба лозим будани ҳаракату хаворо дар боло гуфтем. Бинобар он онҳоро дар кӯчаҳои хаводор бардошта баровардан ғоида дорад. Лекин дар тобистон то понздаҳрӯзагӣ ва дар зимистон то панҷоҳрӯзагӣ аз хона набаровардан лозим аст, зеро кӯдакони навзод аз ҳаво зуд мутаассир мегарданд.

Покизагӣ яке аз вазифаҳои муҳими одамиён аст. Мардумони мо чанд сол пеш аз ин ба иллати ин ки роҳи оҳан набуд аз аҳволи олам ҳабаре надоштанд, гайр аз мамлақати худашон дигар ҳеч шаҳре ва мулкери надида буданд. Ҳатто бештарини онҳо дунёро иборати мамлақати худашон медонистанд. Алҳамдулиллоҳ, давраи ҷаҳолату нодонӣ гузар кард, роҳҳо наздик шуд, дар миёни мо одамони ҷаҳондида бисёр шуданд, ҳар кас ба ҳар тараф рафту омад кард ва ба ҷашми худ дид, ки ҳар шаҳре, ки кӯчахову хонаҳо ва одамони он шаҳр покиза бошанд, дар он шаҳр беморӣ камтар мебошад ва билъақс, дар шаҳре, ки мардумаш чиркину мурдортабъ бошанд, дар он ҷо беморӣ бештар мешавад. Дар Туркистони мо, хусусан, дар айёми тобистон, ки беморӣ ин қадар ривоч мегирад, ба ҷуз чиркинӣ сабабе надорад. Ҳар кас, ки зиндагӣ меҳаҳад ва ҳар қасс, ки дар айёми зиндагӣ осоишу тандурустиро орзу менамод, ўро лозим аст, ки худро ва хонаводаи худро доимо покиза нигоҳ дорад.

Хусусан, мусулмонро покизагӣ яке аз амрҳои динист. Дар ин хусус оёт ва аҳодиси бисёре мавҷуд аст. Мо ин масъаларо дар «Раҳбари наҷот» ном китоби худ навиштем. Қориёни қиромро дубора дарди сар надода, ҳамин қадар меғўям, ки чиркинӣ ва мурдортабъӣ, ки ҳар касро ба ҳар гуна беморӣ гирифторменамояд, дар ҳаққи кӯдакони хурдсол, албатта бештар таъсир хоҳад кард. Он навиҳолони бегуноҳро, ки мевai зиндагонӣ, асбоби дилхушӣ ва тасаллӣ ҳангоми андӯхи моянд ва ҳаёту мамоташон дар дасти мо мебошад, албатта, аз балои чиркинӣ ва мурдортабъӣ муҳофиза кардан дарқор аст. Кӯдаконе, ки бадану парпечу либосашонро ба пешобу наҷосат олула менамоянд, ҳам баданашону ҳам парпечу либосашонро бо собун шустан лозим аст. Баъзе модарон либоси фарзандонро, ки ба пешоб олула мешавад, намешўянд ва хушк

қарда боз мепўшонанд. Бояд донанд, ки пешобу наҷосат заҳр аст, заҳрро ба бадани кӯдак расонидан, албатта, зарарнок аст. Бинобар он дар ин тарика ҳолҳо ҳам либосу ҳам бадани кӯдакро шустану покиза кардан зарур аст. Албатта, лозим аст, ки парпечу таҳворабанд (ва соири либосҳои) кӯдак доимо покиза буда, асло чирку олудагӣ надошта бошад. Баъзе одамони хавопараст гумон мекунанд, ки покизагӣ ва тозагии либос иборат аз кимматнокии қумош бошад. Бинобар он ба кӯдакони худ либосҳои кимматбаҳо мепўшонанд. Ин қор кӯдаконро рафта-рафта ба худбинӣ ва ҷохирпарастӣ одат мекунонад. Мурод аз покизагӣ ин нест. Либоси кӯдак аз ҳар қумоше, ки бошад, асли матлаб ҳамин аст, ки чирку олоиш надошта бошад.

Ҳар кас медонад, ки одамай ба нафас гирифттан мўхтоҷ аст. Агар нафас нагирад, мемирад. Шумо гумон накунед, ки мо танҳо аз роҳи даҳони худ нафас мегирем. Не, не, ин тарика нест, балки бо ҷамеи аъзои худ низ доимо нафас мегирем. Лекин ин нафас гирифттанро гайр аз уламои тиббу ташреҳ каси дигаре намедонанд. Пўсти одамай сар то по сўроҳҳои заррабине дорад, ки он сўроҳхоро «масомот» меғўянд. Инак, одамай доимо аз ҳамин масомоти пўсти худ ҳам нафас мегирад. Агар ин масомот баста гардад, одамай монанди қасе, ки роҳи нафасашро бигиранд, ҳафа мешавад ва мемирад. Лекин ин ҳафа шудану мурдан фаврӣ нест, тадриҷист. Ва низ ҷизҳое, ки меҳўрем, ҳамаи онҳо дар бадани мо намеистад, балки як қисмаш, ки солеҳу қобил аст, хуну гўшт шуда, як қисми дигараш, ки заҳрдору зарарнок аст, аз роҳи бавлу ғоят ба берун дафъ мешавад. Агар роҳи ҳаминҳо баста гардад, пайдост, ки одамиро ҳалок накарда намегузорад. Шумо гумон накунед, ки табиати мо аъзои зарарноки хўрданихоро бо сурати бавл ва ғоят дафъ менамояд. На, ин тарика нест, балки як қисми онҳоро аз роҳи масомоти пўст берун месозад. Инак, ҳамон рутубате, ки мо онро арақ меномем, ҳамон аъзои заҳрдор мебошад. Вакте ки ҳамин мукаддамотро дониестед, ҳамин нуқтаро ҳам ба хотиратон мерасонам, ки ҳоҳ дар хона ва ҳоҳ дар кўча, ҳоҳ дар шаҳру ҳоҳ дар саҳро бадани моён доимо ба ҳуҷуми ҷангу ғубор дучор мегардад. Зеро ҳаво аз ҷангу ғубор ҳолӣ нест. Инак, ҳамин ҷангу ғубор доимо ба баданҳои арақнок мечаспад ва қам-қам саҳт шуда, роҳи масомоти пўстро, ки ҳамроҳи арақ ва ҳамроҳи нафас гирифттан

буд, танг мекунад ва кам-кам мебандад. Дар ин сурат бадани мо ҳам аз як навъ нафас гирифтаг махрум менамод ва ҳам аракро, ки аҷзон заҳрдор аст, дафъ карда наметавонад. Ҳамин ду ходиса одамиро зуд аз кор мебарорад ва ба ҳалокат мерасонад. Хусусан, кӯдакони, ки нозуктаранд, зуд таъсир мекунад. Чораи дафъи ин бало шустани бадан аст. Модаронро лозим аст, ки фарзандони худро зуд-зуд бишӯянд ва асло бадани онҳоро чиркин нагузоранд. Дар мамлақати мо аз шустани сари кӯдак метарсанд. Ин тарсро ҳеч маънову сабабе нест. Сари кӯдаки навзодро аввало рағғани бодом молидан ва баъд аз он покиза шустан фоида дорад, шӯху чирки сари онҳоро меравонад. Ҳамин қадар дорад, ки кӯдакони дар хангоми серӣ набояд шуст. Агар шир хӯрда бошанд, баъд аз як соат ва агар чизи дигаре хӯрда бошад, баъд аз ду соат шустан даркор аст ва низ диққат лозим аст, ки баъд аз гусл онҳоро хунук назанад ва зуқом нашавад.

Дар боло арз карда будам, ки тарбият се навъ аст: тарбияи бадания, тарбияи фикрия ва тарбияи ахлоқия. Аз замони аввали валодат то охирин хангоми ширхорагӣ давраи тарбияи бадания аст. Тарбияи фикрия ва ахлоқияро дар ин давра маҳалле нест. Аммо баъд аз замони ширхорагӣ давраи ҳар навъ тарбият низ дохил мешавад. Он вақт падару модарро лозим мешавад, ки ҳам ба тарбияи бадания ва ҳам ба тарбияи фикрияву ахлоқияи кӯдакони худ кӯшиш намоянд. Дар ин фасл аз замони аввали валодат то охири замони ширхорагӣ ҳар чӣ ки лозим дидем, ба қадри тоқат навиштем, яъне як қисми муҳимми тарбияи баданияро, ки вазифаи падару модар аст, то ин ҷо тамомам намудем. Акнун баъд аз замони ширхорагиро пеши назар гирифта, суҳбат менамоем.

БАЪД АЗ ЗАМОНИ ШИРХОРАГӢ

Баъд аз замони ширхорагӣ то ба синни ҳаштсолагӣ тарбияти фарзандон тамоман вазифаи падару модар аст. Чихатҳое, ки падару модарро дар ин хангом риоят кардан лозим аст: *хӯрок, ҳоб, назофат, ҳаракат, муҳокима ва ахлоқ* мебошад.

ХҶОК. Ҳар кас медонад, ки ҳаёти одамӣ бе хӯрдан давоме надорад. Ҳар кас барои он ки намирад, маҷбур аст, ки ҳар рӯз як миқдор хӯрок тановул намояд. Биноанилайҳ шумо ҳам баъд аз

он ки ҷигарпори худро аз пистон ҷудо кардед, ба хӯрок додан шурӯъ мекунед ва ҷунончи дар боло арз кардам, аввалан хӯрокҳои муҳазм медихед ва хусусан то дусола нашавад, гӯшт намеҳӯронед. Ҳоҳед гуфт, ки аҷабо, фоидаи ин ҳама эҳтиёту тақайюд чист?

— Кӯдакро аз бемориҳо муҳофизат намудан.

Агар мо ин насихатҳои туро ба амал биёрем, кӯдаконамон аз бемориҳо ҳалосӣ хоҳанд ёфт ё на?

— Оре ва не!

Бале, ҷавоби ин суоли шумо ҳам «оре» ва ҳам «не» мебошад. Яъне ба сабаби ҳамин қадар эҳтиётҳо кӯдакони шумо то як дараҷа аз бемориҳо ҳалос мешаванд, лекин боз ба иллати баъзе корҳои дигар дучори беморӣ мегарданд.

— Бисёр хуб, он корҳо, ки боиси бемории фарзандони мо мешаванд, чист?

— Яке аз муҳимтарини онҳоро ба шумо арз мекунам, ки хӯрок аст.

— Аҷабо, ҳамин замон меғуфтӣ, ки хӯрок барои зинда мондани одамӣ лозим аст. Ҳоло меғӯӣ, ки хӯрок аз ҷумлаи сабабҳои беморист. Мо кадом яке аз ин гуфтаҳои туро қабул менамоем?

— Гуфтаҳои маро ба қамол диққат гӯш диҳед. Ҳар қадамаш, ки мувофиқи ақлу ҳикмат набошад, ўро гузоред, дигарашро қабул кунед. Оре, хӯрок аз барои ҳар кас зарурист ва нахӯрдан боиси ҳалокат аст. Лекин агар тартибу интизоми махсусе надошта бошад, аксаран хӯрдан ҳам боиси ҳалокат мегардад.

Зотан ҳамаи ҷизҳо ҳамин тарика аст. Дар қоинот ҷизе, ки маҳзан зарар дошта бошад, нест. Ҳар ҷизе як фоида дорад, аммо агар ўро нодоништа истеъмол намоед, албатта, зарар хоҳед дид. Хӯрок ҳам аз ҳамин қабил аст. Хӯрок лозим аст ва зарурист, фоидааш бисёр аст ва ба шарт ин ки хусни истеъмол намоед, зараре надорад. Тарикӣ хусни истеъмоли хӯрок чист? Дар хусуси хӯроки нури ҷашми худ ду ҷихатро асло аз назар нагузоред: аввал, интизом ва дуввум, қифоят. Худованди қарим пайкари одамиро ба тарзи як фабрики бузурге тартиб дода, барои ҳар қоре дар ҳар ҷонибаш қандин мошинҳо ва қарҳо таъбия кардааст. Масалан, хӯрокро, ки мавзӯи баҳси мост, тадиқ менамоем. Ҳамин ки ҷигарпориатон як луқмаро аз табак гирифта, ба даҳони худ ниҳод, аввало дандонҳои ба хидмати худ қиём намуда, он луқмаро

реза мекунанд ва то лукмаро бештар бихояд, аз ғадулҳои хурде, ки дар ду чониби даҳони ӯ мавҷуд аст, ки як доруе баромада, бо ҳамон лукма ҳамроҳ мешавад ва баъзе аъзои ҳамон лукмаро аз рӯи қоидаи илми кимиё табиб менамояд. Шумо он доруо «луоб» ё ин ки «туф» мегӯед. Забон он лукмаро як чо ҷамъ карда, аз роҳи балъум ба меъда мефиристад. Дар он чо низ аз деворҳои меъда як оби дигаре баромада ҳамроҳ мешавад, ки дар истилоҳи тибб он обро «усораи меъдавия», мегӯянд. Он об таомро тамоман аз рӯи қоидаи фанни кимиё тағйир медиҳад. Баъд аз он таом аз меъда ба рӯда гузашта, дар он чо низ бо «усораи маоия» ном як оби дигаре ҳамроҳ шуда, давр мезанад, як қисмаш, ки барои бадан зарурат надорад, ҷудо шуда, аз роҳи бавлу ғоят берун меравад ва як қисмаш, ки барои бадан зарурият, ба хун ҳамроҳ мешавад ва бо хавое, ки аз роҳи нафас ба дарун меравад мулоқот карда, ҳароратро ҳосил менамояд ва соф шуда, аз роҳи рағҳои борик ба миёни гӯштҳо даромада тамассул мекунанд, яъне гӯшт мешавад. Инак, аз ҳамин тафсилот донистед, ки қоидаи хӯрок чӣ будааст. Хӯрок баъд аз тағйиру табдили зиёде ба хун ҳамроҳ шуда, ҳароратро, қи лозими зиндагӣ ҳосил мекарда ва ҳам ба гӯшти бадани мо тамассул менамудааст. Ва ин қоида бар тақдире тамом мешудааст, ки таом хазм шавад ва аз барои хазм шудани таом низ забон, ғадулҳои луобия, луоб, балъум, меъда, усораи меъдавия, рӯда ва усораи маоияро хидматҳо будааст. Ҳамаи ҳамин номбурдагонро «ҷиҳози хазмия», яъне асбоби хазм мегӯянд. Ҳар замон бидуни тартибу интизом хӯрок хӯрдан, ҳатто як таом хазм ношуда, таоми дигарро тановул кардан, интизому ҳаракати ҳамин ҷиҳози хазмияро ҳалалдор менамояд. Ҷиҳози хазмия ҳанӯз вазифа ва хидмати дигаре меафтад. Ба ҳамин сабаб ҷиҳози хазмия асло рӯи хидмати дигаре меафтад. Ба ҳамин сабаб ҷиҳози хазмия асло рӯи интизом ва осудагири намебинанд ва рафта-рафта монда шуда, аз адои вазифа ва хидмати худҳо очиз мегарданд. Бинобар он кам-кам фарзанди шумо аз хӯрок мемонад, беҳазм ва беиштиҳо мешавад, дилаш ба ҷизе намеравад ва агар ба зӯр бихӯронед, хазм карда наметавонад, то рафта-рафта ба иллати камхӯрӣ рағвани бадани худро зоеъ мекунанд, ҳарораташ кам мешавад ва ҳалок мегардад. Ҷораи пешгирии ин мараз интизом ва тартиби хӯрок аст. Микдори таомро, ки фарзандатон дар шабонарӯзӣ сарф

мекунанд, ҷаҳор тақсим намоед ва микдори як қисмашро пагоҳӣ (*дар китоб саҳван бегоҳӣ чоп шуда-П. Г.*) бихӯронед, яъне баъд тулӯи аз офтоб ба ҷигарпораатон камтар ширу нон ё чою нон диҳед. Ду тақсими дигарашро дар нисфи рӯз бихӯронед. Хӯроки нимрӯзии фарзандатон ҳамчуноне ки микдораш бисёртар аст, бояд ки қувваташ ҳам аз қуввати хӯроки пагоҳӣ бисёртар бошад, яъне кабоб, палав ва ё дигар таоми рағванӣ бошад. Як қисми дигарро аввали шаб хӯронед. Таоми ин вақт низ монанди таоми пагоҳӣ сабуктар бошад. Агар мумкин аст, камтар шӯрбо ва илло нон ва мева ё нону чой кифоят аст. Ҳо, хуб шуд, ки ба хотирам расид, наздик буд, ки фаромӯш намоям. Нуричаширо ба камхӯрӣ ва пурхӯрӣ одат макунонед. Доимо диққат кунед, ки хӯрокаш на бисёр шавад на кам, яъне ба қадри кифоят бошад, зеро табибони донои фаранг билиттифок қарор додаанд, ки камхӯрӣ одамиро ба ҳалокат мерасонад ва пурхӯрӣ сусту танбал менамояд.

Муқаррар аст, ки нуричаши чӣ баъд аз таом ва чи дар аснои таом майли об мекунанд, бисёр хуб аст, ҳар вақт ки об хоҳад бидиҳед, лекин диққат кунед, ки об ба фарзандатон зарар нарасонад. Аҷабо, об чӣ зарар мерасонад?

— Ӯхӯ! ... Боз суҳанони маро аз хотир баровардед. Ҳар ҷизе, ки нодоништа истеъмоли шавад, зарар мерасонад, хусусан, об. Масъаларо равшантар арз кунам, илми табobati хозира тамоман исбот намудааст, ки ҳар беморӣ тухме дорад. Тухми ин бемориҳо иборат аз хайвонотест, ки бидуни заррабин онҳоро дида намешавад. Ҳамин хайвоноти заррабинро, ки тухми бемориҳост, дар истилоҳи табобат «микруб» мегӯянд. Бештарини ин микрубҳо аксаран дар об зиндагонӣ доранд. Агар аз ҳамин обҳои микрубнок қадре ба нуричаши бидиҳед, микрубҳо ҳамроҳи об дар бадани фарзандатон даромада, нашъунамо меёбад ва ўро бемор мекунанд. Ман ин масъаларо дар «Раҳбари наҷот» ном китоби худ навиштам. Дар ин чо ҳамин қадарро кифоят дониста, арз мекунам, ки ҷораи ин бало ҷӯшонидани об аст ва аввали ба аввал ҳамин нуктаро хотирнишони шумо менамоям, ки оби хавзҳои мамлақати мо асло қобили ошомидан намебошад, зеро пур аз микруб аст. Бинобар он мумкин аст барои хӯрдани худҳо харрӯза аз ягон ҷоҳе, ки ба ғӯристон ва ба ҳалочо наздик набошад, об оварда, ҷӯшонида, вақте ки хунук шуд, аз ҳамон об ҳам худатон ва ҳам нуричаши

меошоманд. Ин оби ҷӯшонидагиро ҳам кӯҳна накардан, яъне харрӯзаашро хар рӯз ҷӯшонидан даркор аст.

ХОБ

Чунончи дар боло арз кардам, пайкари одамӣ айнан монанди як фобрикае мебошад, ки дар хар ҷонибаш мошинҳо ва ҷарххову фанорҳои мутааддид вазъ шудааст. Хар кадоми ин мошинхову ҷархҳо вазифа ва хидмате дорад, ки доимо машғули адои ӯ мебошад. Агар дар шабонарӯзӣ як муддати муайян ором нагирад, монда мешавад ва кам-кам аз кор мебарояд. Бехтарин тарикӣ истироҳати инҳо хоб аст, хусусан, қувои мударрика, яъне димоғу ақро ғайр аз хоб тарикӣ истироҳате нест. Бехобӣ ва ё камхобӣ одамиро заиф ва беиштиҳо мекунад ва ба марази «факрул-дами димоғӣ» ва ҷунун гирифтормесозад. Нуричашмиро нӯҳ соат ё нӯҳуним соат хобонед ва диккат кунед, бисёрии шабро ба бедорӣ ва бисёрии рӯзро ба хоб нагузаронанд, яъне барвақт хоб кунанд ва барвақт бедор шаванд.

НАЗОФАТ

Ҳеҷ дине баробари дини ислом тобеони худро ба покизагӣ амр накардааст. Дини ислом покизагиро ҷузъи имон қарор додааст.¹ Имрӯз фанни мубораки табобат низ одамиёнро хар ҷӣ пештар ва бештар ба покизагӣ даъват менамояд.

Дар боло арз карда будам, ки хар беморӣ тухм дорад ва тухми бемориҳоро «микруб» меноманд. Ҳамин микрубҳо дар ҷойҳои ҷиркин ва палид бисёртар ҷамъ шуда, зиндагӣ мекунанд. Агар бо пишаҳои заррабин нигоҳ кунед, хоҳед дид, ки ҷирку палидӣ ғайр аз ҷамъияти ҳамин микрубҳо ҷизи дигаре нест. Диккат кунед, либосҳои нуричашмиро зуд тоза намоед ва дар зарфҳои ношуста ва ҷиркин обу таом надихед. Дар ҳонае, ки бемор хуфта бошад, надароед. Агар дар ҳонаи беморнок даромада ништастан зарур шавад, лоақал диккат кунед, ки ҷигарпораатон аз пиёла ва косаи бемор обу таом нахӯрад. Хусусан, дар ҳонае, ки ҳасба,

сурхча, нағзак, силу сурфаи кабудак бошад, асло фарзандатонро надароред. Агар дар ягон узви фарзандатон пора ва ҷароҳате пайдо шавад, зуд ба духтур нишон дода, табобат кунонед.

Қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ҳаққуллоҳу ала кули муслимин ан яғтасила фӣ кулли сабъатин ямин яман* - Ҳазрати пайғамбар мефармояд, ки «дар хар ҳафта як бор ғусл кардан ба гардани хар мусулмон аз тарафи илоҳӣ фарз аст» (Бухорӣ ва Муслим).

Шумо ҳам, ки мусулмонед, бикӯшед ва фарзанди худро ба адои ҳамин фарзи илоҳӣ омӯхта намоед, яъне дар хар ҳафта як бор фарзандатонро ба ҳаммом фиристед ва ё дар ҳона шустушӯ кунонед. Агар дар хурдӣ ҷигарпораи худро ба ҳамин тарика корҳо одат кунонед, баъд аз калон шудан ҳам асло ҷиркин ва мурдортабъ шуда, аз назари эътибори мардум намеафтад.

ҲАРАКАТ

Баъзе аз ошноёнотонро, албатта, медонед, ки фарзанди худро ба зӯри унфу шиддат ва дашном доимо дар кунҷи ҳона менишоннд ва асло онҳоро бозӣ кардан намонанд ва агар фарзанди онҳо гуфташонро тамоман ба амал оварад, яъне аз ҳона набаромад ва аз ҷои худ наҷунбид, ӯро «бачаи боадаб» медонанд. Бечора ошноёнотон дар ин масъала ғалат карданд. Доимо дар ҳонаҳои бадҳаво ништастан ва асло ҳаракату бозӣ накардан, кӯдаконро ба анвои бемориҳо мустаид менамояд, онҳоро танбалу бекормонда ва ўхданобаро месозад. Онҳо аз таъсири ҳамин ғушагирӣ баъд аз калон шудан ҳам ҳонанишин шуда, аз миёни мардум мебароянд. Як ҷо ништастан ва ҳаракат накардан бадани одамиро ҳам заиф мекунанд, зеро сабаби яғонаи нашъунамои бадан ҳаракат мебошад. Агар диккат кунед, хоҳед дид, ки пойҳои мардуми сахро аз пойҳои шумо ва бозу ва синаҳои оҳангарон аз бозу ва синаи шумо бузурғтар ва бақувваттар мебошад, зеро онҳо аъзои мазкураи худҳоро аз шумо бисёртар ҳаракат медиханд. Бозӣ кардан ва бар хар тараф давидан аз барои кӯдакон зараре надорад. Асли зарар дар беҳаракат мондан ва як ҷо ништастани онҳо мебошад. Ҳаракат хунро дар хар тарафи бадан медавонад, иштиҳоро мекушояд, танро қувват ва дилро қушоиш мебахшад. Дар мактабҳои ибтидоии фаранг вақти бозии кӯдакон аз вақти

1. Ан-назофату мина-л-имон — покизагӣ аз имон аст.

дарси онҳо камтар намебошад. Бинобар он мардуми Аврупо аз мо, мусулмонон, чандин мартаба чолоктар ва коркунтар мебошанд. То ин ҷо он чи ки дар хусуси тарбияи баданияи авлод вазифаи падару модар буд, хулосаашро арз кардам. Воқеан, агар одамиро аз соири ҳайвонот фарқе намебуд, камоли ӯ ҳам мисли камоли соири ҳайвонот ба камоли баданӣ мунҳасир мемонд ва тарбияташ низ танҳо аз тарбияи бадания иборат мешуд ва ман ҳам баҳси тарбияи авлодро дар ҳамин ҷо тамои мекардам. Лекин чӣ чора, ки одамӣ тамои монанди соири ҳайвонот нест, аз онҳо ба неъматӣ ақлу фикр мумтоз аст. Одамиро ба камол расонидан танҳо дар сояи тарбияи бадания муяссар намегардад, балки тарбияи фикрия ва ахлокиаш низ лозиму зарурист. Ин аст, ки ман ҳам баҳси тарбияи авлодро дар ин ҷо тамои намекунам ва баъд аз ин тарбияи фикрия ва ахлокия низ каме баҳс менамоем.

ТАРБИЯИ ФИКРИЯ

Тарбияи фикрия, яъне фикри одамиро тарбият кардан иборат аз камоли фикри одамит. Камоли фикри одамӣ чист? Хуб доништану хуб ёд гирифтани ва хуб камоле ба фикр кардан. Одамӣ ҳар коре, ки мекунад, ҳеч шубҳа нест, ки аввало дар хусуси он кор қадре тафаккур менамояд ва зехни худро ҳаракат медиҳад. Ҳамин андеша кардан ва ҳаракати зехно муҳокима мегӯянд. Одамӣ то ба қувваи ақлу зақон худ муҳокима карда қарор надиҳад, ҳеч коре аз қорҳои ихтиёро на иртиқоб ва на тарқ карда наметавонад. Масъаларо бо ду-се мисол равшан арз кунам: 1) Ман то ҳоло дар ҷои худ нишаста, машғули хат навиштан будам, лекин баногоҳ бархоста, ба сари суфраи таом рафтам. Чаро? Зеро ба худам як алами ботинӣ дарёфтам ва пеш аз ин ба ман маълум буд, ки ҳамин алам алами гуруснагӣ мебошад. Чун ба ман расидааст, донишам, ки ман гуруснаам ва ин ҳам маълум буд, ки «ҳар гуруснаро таом хӯрдан лозим аст». Ломухола ба як қарори дигар расидам, ки маро чиз хӯрдан лозим аст; 2) Ба ҳонаи фалон дӯсти худ меравам, ки мулоқоте намоям. Дарашро кушода мебароям, ки хоб кардааст. Ҳар чӣ садо мекунам, бар намеҳезад. Наздиктар меравам, мебинам, ки рангаш парида, нафасаш бурида ва набзаш аз ҳаракат мондааст. Собикан ба ман маълум буд, ки ҳар кас

ҳамин аҳволро дошта бошад, ӯ мурдааст. Пас, ҳамин қарорро ломухола медиҳам, ки дӯстам мурдааст; 3) Ними шаб дар ҳона машғули мутолаа будед. Баногоҳ дузд омада гуфта, тапончаро гирифта баромадед. Воқеан, бар боми ҳона як одами бегонаро дида, ҳамла кардед ва овоз баровардед, то ки он мард гурехта рафт. Шумо, ки дар ҳона нишаста ва қасеро надида будед, ҳамин қарори «дузд омад»-ро чӣ гуна додед? Ба гӯшатон аз ҷониби боми ҳона садое расид. Собикан ба шумо садои пой одамай маълум буд. Дидед, ки ин садо тамоман монанди ҳамон садохост. Пас қарор додед, ки дар боми ҳона одам омад. Ҳамин як қазия ҳам собикан маълум буд, ки «ними шаб ба боми ҳона ба ҷуз дузд каси дигаре намеояд». Бинобар он ломухола қарор додед, ки «ин одам дузд аст» ва тапончаро гирифта баромадед. Инак, ҳамин андешаву тафаккурҳое, ки дар ҳамин се мисол тасвир кардам, муҳокима мебошад. Ҳоло ҳамин се муҳокимаро ба тартиби мантиқӣ зикр карда, арқонашро тадқиқ кунем.

1) Ман гуруснаам. Ҳар гурусна бояд таом бихӯрад. Ман бояд таом бихӯрам.

2) Ин дӯстамро рангаш парида, нафасаш бурида ва набзаш аз ҳаракат мондааст. Ҳар кас ҳамин тарика бошад, ӯ мурдааст. Ин дӯстам мурдааст.

3) Як одам дар ҳамин ними шаб аз боми ҳона охишта-охишта меояд. Ҳар кӣ ҳамин тарика ояд, дузд аст. Ин одам дузд аст.

Албатта, дидед, ки дар ҳар қадоми ҳамин се муҳокима се ҷумла будааст ва ҳар қадоми ҳамин ҷумлаҳоро қазия мегӯянд. Пеш аз қарор додан қазияҳои аввалу дувум ба мо маълум буд. Вақте ки қарор доданӣ шудем, зехни мо ҳамон ду қазияи маълумро ба як тарзи махсус тартиб дода, ба қазияи саввум гузар намуд, ки қарори мо ҳамин қазияи саввум мебошад. Барои муҳокимаи саҳеҳ се шарт мавҷуд аст. Аввалан, ду қазияи маълуми саҳеҳ, сониян, тарзи тартиби амики ду қазияро доништан, саввум, аз ҳамин ду қазияи маълум ба қазияи саввум ба зудӣ гузаштан. Шартӣ аввалро «нисобат», дувумро «истиколат», саввумро «суръат» мегӯянд. Инак, тарбияи фикрияи ҳамин аст, ки кӯдакро соҳиби исобату истиколату суръати фикрия намоянд. Иттилооти хориҷӣ: аз баёноти ман фаҳмидед, ки «исботи қазияҳои маълуми саҳеҳро доништан аст. Яъне соҳиби маълумоти саҳеҳа гардида аст». Ҳоло

бубинем, ки одамӣ маълумоти худро аз кучо ба як дам мегирад. Қисми аъзами чизҳое, ки медонем, аз берун ба воситаи панҷ узви худ мегирем. Инҳоро хавоси ҳамса мегӯянд, ки аз ин қарор аст: хосаи босира (дар чашм), хосаи сомеа (дар гӯш), хосаи зоика (дар забон), хосаи шомма (дар пешгоҳи бинӣ) ва хосаи ломиса (дар хар чониби бадан) аст. Сиёҳӣ, сафедӣ, бузургӣ, хурдӣ, наздикӣ, дурӣ, хубӣ ва бадии чизҳоро ба чашми худ дида, мефаҳмем. Пастӣ, баландӣ, хубӣ ва бадии садоҳоро ба гӯши худ шундида, мефаҳмем. Бӯйҳоро ба димоғ ва таъмиҳоро бо забони худ медонем. Сахтӣ, нармӣ, гармӣ ва сардии чизҳоро бо бадани худ меёбем. Ҳамин қадар ҳаст, ки хавоси ҳамсаи мо, ки сабаби ҳосил шудани як қисми маълумот аст, доимо маълумотро саҳеҳу беҳато намегирад. Гоҳо яке аз хавоси ҳамса ба яке аз бемориҳо мубтало шуда, ё хидмати худро тарк мекунад ва ё ба хато адо менамояд. Масалан, чашм кӯр мешавад ва намебинад ва ё аҳвал шуда якро ду мебинад. Бинобар он хавоси ҳамсаро ба хубӣ тарбият кардан, онҳоро аз хар гуна бемориҳо муҳофиза карда, ба камол расонидан лозим аст. Чашми кӯдаконро аз ҷангу губор покиза доштан, онҳоро ба рӯшноии саҳт нигоҳ накунонидан даркор аст. Кӯдакон дар хар хангоми бозӣ бо дастӣ худ пилки чашмашонро ба зӯр мегардонанд, ўро нагузоштан даркор аст. Баъзе бозихо, ки дурӣ ва наздикии чизҳоро ба кӯдакон маълум мекунад (монанди нишонгирӣ ва ғайра) барои онҳо ғоида дорад. Гӯши кӯдаконро ҳам зуд-зуд шустан ва аз ҷангу губор ва чирк покиза кардан даркор аст. Гоҳо аз барои шӯхӣ ба гӯши кӯдакон дод гуфтан зарар дорад. Онҳоро то мумкин аст, аз ин тариқи корҳо манъ кардан лозим аст. Барои саломатии хосаи зоикаи кӯдакон аз истеъмоли тамоку бояд манъ кард. Инанк, ҳамин эҳтиётҳо хавоси ҳамсаи кӯдакро аз беморӣ то як дараҷа муҳофизат мекунад. Аммо онҳоро ба камол расонидан вазифаи мактаб мебошад. Бинобар он дар ин рисола зикри тариқи онро муносиб надидам.

Ҳоло як масъалаи дигар боқӣ монд. Донистем, ки мо одамиён як қисм аз маълумоти худро аз чизҳои хориҷӣ ба воситаи хавоси ҳамса мегирем. Лекин надонистам, ки чӣ гуна ва ба кадом кайфият мегирем. Акнун ҳамин нуктаро арз мекунам. Худованд дар пайкари одамӣ як навъ рағҳо таъбия кардааст, онҳоро «аъсоби хиссия» (яъне рағҳои хисӣ) мегӯянд. Як қисм

аз ҳамин рағҳои хиссиро дар чашмҳо ва як қисмашро дар гӯшҳо ва як қисмашро дар забон ва як қисмашро дар пешгоҳи бинӣ ва боқимондаашро дар хар чониби бадан вазъ кардааст. Маркази ҳамин рағҳои хисӣ димоғ, яъне майнаи одамӣ мебошад. Вақте ки аз як тараф садое баланд шуд, ҳамон садо ба воситаи хаво ба гӯши мо омада, дар сари ҳамон «рағи хисӣ» таъсир мекунад ва ин таъсирро хуне, ки дар даруни ҳамон рағи шумо мавҷуд аст, гирифта яксара ба димоғ мебарад, дар он ҷо ҳам як таъсири дигаре пайдо мешавад. Инанк, маънои шунидан ҳамин аст. Ҳоло биёед калимаи «чойник»-ро дар назар гирифта, ҳамин бахсро эзоҳ намоем. Масалан, шумо нишаста будед. Касе калимаи «чойник»-ро талаффуз кард. Ҳамин садо ба гӯши шумо омада, дар сари ҳамон рағи хисӣ таъсир кард ва ин таъсир ба воситаи хун дар димоғи шумо рафта, таъсири дигаре ҳосил намуд. Шумо донистед, ки ин мард калимаи «чойник»-ро талаффуз кардааст, яъне сухани ўро шунидед. Аммо фаҳми шумо ба ин қадар намеронад. Шумо ба мучарради ин ки калимаи «чойник»-ро шунидед, маънои ўро низ мефаҳмед. Ҳамон дам як қисми саҳти мудавваре, ки як даста ва як нӯл дорад ва дар дарунаш ҷой андохта меҳўрем, дар ҳаёлатон мерасад. Шумо ин маъниро аз кучо донистед? Оё аз ҳамон садо донистед? Не, не, балки ин маънӣ ба шумо аз ҷои дигаре ҳосил мешавад. Шумо пеш аз ин чанд мартаба чойникро дида будед. Хар вақте ки чойникро медидед, сурати ў ба чашми шумо омада, дар сари ҳамон рағи хис, ки дар чашм аст, таъсир мекард ва он таъсир ба воситаи хун ба димоғ рафта таъсир менамуд. Ва дар асосе, ки чойникро медидед, ғолибан дастатонро хан бад мерасонидед, саҳтии ў ҳам ба воситаи ҳамон «рағи хисӣ», ки дар даст аст, ба димоғ мерафт ва аксар ё дар ҳамин асно номи ўро ҳам дар назди шумо талаффуз мекарданд. Садои ў ҳам, ба ранге гуфтам, ба димоғатон мерасад. Яъне пеш аз ин бисёрҳо воқеъ шуда буд, ки сурату саҳтӣ ва садои номи «чойник» дар як вақт дар димоғи шумо ба ҳам таъсир мекарданд. Яъне шумо ин се ҳолатро дар як вақт мефаҳмидед. Инанк, ҳамин маан воқеъ шудаи ин се хис он қадар тақрор кард ва он қадар дар зехни шумо ҷойгир шуд, ки акнун хар вақт ки яке аз ин се ҳолатро фаҳмидед, дуи дигарашро низ мефаҳмед. Ин аст, ки ба мучарради шунидани номи чойник шаклу сурати ўро ҳам нафаҳмида намегузаред. Дар ин хусус ҳам

одамӣ аксар галат мекунад. Масалан, шумо дар хона омадани яке аз дӯстонро бисёр мунгазир шуда ништа бошед, дар ин асно аз берун хар садо, ки ба гӯшатон расид, дарҳол зехнатон хукм мекунад, ки садои ҳамон дӯст ва ҳол он ки баъд аз андак таваққуф мефаҳмед, ки садои каси дигаре будааст. Ва ҳамчуноне ки дар шаби торике дар ҷӯли васеъ танҳо сафар кунед, албатта, хотиратон пур аз андешаи дуздон аст. Дар ин ҳол сояи хар дарахте ба назаратон як мардуми мусаллаҳ намуда, шуморо метарсонад. Ва инчунин фалон мард шаб аз хоб бедор шуда, дар поёни пойи худаш як чизи сафеди мӯйнокро дида, чинну парӣ гумон менамояд. Агар бисёр бечуръат набошад, аз ҷой бархоста ҳамон ки ақлашро чамъ кард, он чизи сафед ғоиб мешавад, яъне чизе набудани маълум мегардад. Аммо агар бечуръат бошад, тарсида эҳтимол, ки девона мешавад. Ҳамин се ҳодиса, ки дар ҳамин се мисол арз кардам, гайр аз «хатои хис» чизи дигаре нест. Ман чӣ гуна воқеъ шудани хатои дар мисоли саввум будагиро баён кунам, шумо дуи дигарашро ҳамин киёс намоед. Он мард, ки аз хоб бедор шуд, ҳамон чизи сафедро дид. Пеш аз ин бисёрҳо шундида буд, ки дар баъзе шабҳо чинну париён дар назари баъзе одамон ба ҳамин шакл менамоянд. Вақте ки аз хоб бархост, ягон чизе, масалан, шакли девор ва ё шуои махтоб дар чашмаш омада, дар рағи ҳисси таъсир мекунад ва ин таъсир ба димоғи он мард меравад. Лекин дар он ҷо зехнаш соҳиби ин таъсирро таъин карда наметавонад ва ҳамон чинну парӣ гумон мекунад. Аммо баъд аз он ки зехнашро чамъ кард, идрок мекунад, ки чизе нест. Аз барои ин ки идроки кӯдакон аз ҳамин хатоҳо ва нуқсонҳо ҳалос шавад, лозим аст, ки онҳоро ба диққат ва тааммуқ омӯхта намоед. Яъне онҳоро ба ранге одат кунонед, ки хар чӣ шуниданд ва хар чӣ бинанд, хулоса хар чизе ки ба яке аз ҳавоси ҳамсашон таъсир намояд, дарҳол ва фавран дар хусуси чӣ будани ӯ хукм надихад, балки андак тааммулу диққат намоянд. Инак, маълумоте, ки ба воситаи ҳавоси ҳамса аз чизҳои хориҷӣ ба ҳамин тарика мегирем, онҳоро «иттилооти хориҷӣ» мегӯянд.

ИТТИЛООТИ БОТИНИЙ

Лекин маълумоти мо танҳо аз ҳамин иттилооти хориҷӣ иборат нест. Як қисм маълумоти мо иттилооти ботинӣ мебошад. Масалан, гурусна ва ғамгин мешавем. Ҳамин гуруснагӣ ва ғамгинии худро медонем ва ҳоло мо онҳоро на ба чашм мебинем ва на ба гӯш мешунавем. Ҳамин тарика маълумотро иттилооти ботинӣ ва идрок мегӯянд. Хар иттилои хориҷиро низ як иттилои ботинӣ, яъне идрок лозим аст ва илло аз он иттилои хориҷӣ ғойдае нест. Масалан, шумо овозатонро баланд карда, ба ман чизе гуфтед. Ҳеч шубҳа нест, ки ҳамин овози шумо ба ҳамон «дарки хисӣ», ки дар гӯши ман аст, расида, таъсир мекунад ва аз он ҷо ба димоғам низ рафта таъсир мекунад. Яъне ман сухани шуморо мешунавам ва дар ҳамон вақти шунидан худамро мефаҳмам, яъне идрок мекунам. Аммо агар ҳамин шундидаамро идрок накунам, аз суханони шумо ғойдае намебошад. Масъаларо бо як ё ду мисол эзоҳ намоям. Баъзе котибон дар аснои китобат гоҳо каламро ба дахон гирифта, ба коре машғул мешаванд ва баъд аз як дақиқа харчанд ки каламро ҷустуҷӯ менамоянд, аз ҷой меҳезанд, хар тарарро мекованд, дар ғазаб мешаванд, ғойда намебинанд, калам нест... Баногоҳ аз дахонашон ба замин меафтад. Вақте ки калам дар дахони онҳо буд, ҳеч шубҳа нест, ки дар рағҳои хисӣ, ки дар лабҳои онҳо мавҷуд аст, таъсир мекард ва аз он ҷо ба димоғ ҳам таъсир менамуд. Лекин онҳо ин таъсирро идрок намекарданд. Бинобар он таъсири калам ғойда намебахшид. Аҷабо чаро идрок намекарданд? Вақте ки каламро ба дахон мегиританд, диққат накарда буданд. Шумо дар ҳолате, ки машғули ягон фикри муҳим бошед, агар аз миёнаи бозор гузаред, ҳамаи чизҳои он ҷо будагиро мебинед, лекин даромада фикр, ки мекунад, дар бозор ҳеч касе ва ҳеч чизро дидаанатон ба хотиратон намерасад. Чаро? Зеро дар ҳангоми гузаштан дар он ҷо диққат накарда будед. Инак, ҳамин тарика иттилооти ботиниро «иттилооти гайри мударрика» мегӯянд. Яъне инҳо агарчи иттилоъ аст, лекин дар доираи идрок надаромадааст. Аз барои ин ки иттилоъ дар доираи идрок дарояд, дар вақти ҳосил шудани ҳамин иттилоъ диққат кардан даркор аст. Чунончи, дар боло гуфтам, кудаконро одат кунонед, ки дар хар чӣ ки мешунавад ва дар хар чӣ ки мебинанд,

доимо диққат намоянд. Маазолик, иттилооти ғайри мударрикоро тамоман барҳам задан мумкин нест. Ин тарика иттилоот дар ҳар кас ба дараҷоти мухталифа мавҷуд аст ва дар афёлу атвори одамай таъсири кулӣ ҳам дорад. Масалан, пеш аз ин ба шумо аз бемуруватихову беинсофиҳо ва хиёнатҳои фалон кас ба тақрор баҳс карданд. Шумо зикри бади он мардро бисёр шундидаед. Дар ҳар боре ки зикри бади он мард ба гушатон расид, дар димоғатон таъсире мегузошт. Имрӯз ба мучарради ин ки номи ўро шунидед ва ё худашро дидед, нафрат мекунед ва ба бади ў ҳукм мекунед ва аксаран сабаби ҳамин ҳукмиро намедонед зеро он ҳикоятҳое, ки дар ҳақки ў шундида будед, аз хотиратон баромадааст. Лекин таъсири онҳо (яъне иттилооти ғайри мударрика) шуморо ба ин ҳукм водор менамояд. Дар хусуси тарбияти кӯдак ҳамин хусусро дар назари эътибор гирифтагӣ ва агарчи ба тариқи афсона ҳам бошад ва доимо ба онҳо атвори мардони фидокор, афёли касони соҳибмурувват ва ҳаракоти одамони худотарсро ҳикоят кардан ва фоидаҳои қорҳои хубро хотирнишон намудан лозим аст. Ва қиссаҳои дев, парӣ, чину гули биёбонро ба гуши онҳо нарасонед ва зарарҳои бадахлоқӣ, бекормондагиро дар зехнашон ҷой гиронидан воҷиб аст, зеро ҳар кадоми ин қисса ва ҳикоятҳо агарчи ба мурури замон аз хотири онҳо мебарояд, лекин таъсироташ дар зехнашон монда, дар қорҳои онҳо дахли кулӣ менамояд. Ба ҳамин эътибор аст, ки мегӯям: дар мактабҳои китобҳои ошиқона ва майпарастонаро роҳ надодан дарқор аст. Ва низ модом ки ҳамин иттилооти ғайри мударрикоро дар ҳаракоту атвори шумо дахле тамом аст, мумкин аст, ки шуморо гоҳо ба роҳи ҳатое андохта зарардида намояд. Масъаларо бо як мисоли равшан арз кунам.

Падаратон ба шумо дар хурдӣ аз зарари тичорати пахта сӯхбат мекард ва ҳар замон мегуфт, ки фалон нодону фалон аҳмак буду нобуди худро дар тичорати пахта ба боди фано доданд. Ҳеч шубҳа нест, ки ҳамин суҳанони падаратон дар зехни шумо таъсире мекард. Имрӯз, эҳтимол, ки он ҳикоятҳо ба хотиратон намондааст. Бо вучуди он агар ман бо далелҳои қатъӣ исбот намузда гӯям, ки ҳамин сол тичорати пахта барои шумо фоиданок аст, шумо агарчи суҳанамро рад карда натавонед, қабул ҳам намекунед. Ва сабаби қабул накардани худро агар пурсам, намедонед. Мумкин аст, ки ба ҳамин фикр вобаста шуда, аз тичорати пахта ҷашм

пӯшида, аз хеле фоида маҳрум ҳам мемонед. Аммо агар нафсу зехни худро қадре тадқиқ карда, сабаби ин қорро худатон кунед, албатта, мебинед, ки ғайр аз таъсироти суҳанони падаратон чизе дигаре набулдааст ва ба андак тааммул хато буданаширо низ фаҳмида, тарқ карда ба тичорати пахта медароед ва фоидае ҳам мекунед. Кӯдакро аз хурдӣ ба ҳамин қор, яъне ба тадқиқи нафс хӯ кунонидан дарқор аст. Кӯдак ҳар ҳаракате, ки кунад: «Чӣ қор кардӣ?», «Чӣ қор мекунӣ?», «Чаро кардӣ?», «Чаро мекунӣ?», «Ба кадом мақсад кардӣ?» ва «Ба кадом мақсад мекунӣ?» гуфта ба забони ширин ва чехраи кушода пурсидан онҳоро ба тадқиқи нафс одаг мекунонад.

ХИФЗУ ТАХАТТУР

Маълумоти мо ҳоҳ иттилооти ҳориҷӣ бошад, ҳоҳ иттилооти ботинӣ, баъд аз он ки дар димоғ таъсире қард, он таъсир хеле муддат боқӣ мемонад. Масалан, дируз суҳанони шуморо шундида будам, яъне суҳанон ба воситаи «хисси басарӣ» дар димоғ таъсир қарда буд. Имрӯз бо он ки шуморо намебинам ва суҳанатонро намешунавам ва чизе ки дируз гуфта будед, таъсираш дар димоғам мондааст. Ҳамин рӯз онҳоро идрок ҳам мекунам. Пас, гуфта мешавад, ки димоғам таъсироти суҳанони шуморо хифз қардааст ва ман имрӯз онҳоро тахаттур мекунам. Яъне ба хотирам мебиёрам. Инак, ҳамин ду қобилияти одамиро қобилияти «хифз» ва «тахаттур» мегӯянд. «Хифзу тахаттур»-ро дар умури зиндагӣ дахле тамом мавҷуд аст. Аз як подшоҳ гирифта то як гадо, аз як аллома гирифта то як тифли абҷалхонро агар бодикқат мулоҳиза кунед, ҳамагӣ ба хифзу тахаттур мӯҳтоҷанд ва дар сояи ҳаминҳо қори худашонро ба анҷом мерасонанд. Агар ман китоберо, ки дишаб хондам, қореро, ки дируз қардам, чизеро, ки парерӯз дидам, муомилаеро, ки ҳамин пагоҳ ба анҷом расонидам ва суҳанеро, ки як соат пештар шундидам, то ҳамин соат ба ёдам нигоҳ дошта, ба хотирам оварда натавонам, пайдост, ки қорам ба кучо ҳоҳад анҷомид. То чӣ мартаба муҳим будани «хифзу тахаттур»-ро аз ҳамин баёноти ман донистед. Ҳамин қадар ҳаст, ки ин қобилият, яъне қобилияти хифзу тахаттур низ доимо бар

як тарз зоҳир намешавад. Гоҳо нуқсон мепазирад. Хеле одомон хастанд, ки шумо ба онҳо баъзе корхоро гуфта, таъкид мекунад, ки аз хотир набароранд, лекин баъд аз ду соат тамоман аз хотирнишон мебароранд. Ҳамин ҳолати онҳо нуқсонӣ хифзу таҳаттур аст. Хифзу таҳаттури кӯдаконро аз хурдӣ тарбият кардан ва онҳоро ба камол расонидан даркор аст. Лекин қисми муҳими ин вазифаро фанни тарбият ба гардани муаллимони мактаб меафканад. Дар ин ҳусус ба саҳми падару модар ҳамин қадар мерасад, ки кӯдаконро аз истеъмоли чизҳои кайф меводагӣ манъ намоянд ва онҳоро дар хонаҳои хаводор нишонд. Ғайр аз инҳо ҳам рӯи одамиро ахлоқи бисёри бисёре мавҷуд аст ва ҳар кадоми онҳоро тарбият кардан лозим аст. Лекин тарбияти онҳо тамоман дар ўҳдаи мактаб ва муаллим мебошад, Бинобар он дар ин ҷо зикр наменамоям.

МУҲОКИМА

Одаи иттилооти хориҷӣ ва дохилиро ҷамъу хифз карда, ба таҳаттури онҳо муқтадир мешавад, яъне соҳиби маълумоти саҳеҳа мегардад. Ўро соҳиби исобат мегӯем, яъне яке аз ҳама се шартҳои муҳокимаро, ки дар боло навишта будем, ба даст мебарорад ва ҳар вақт ки хоҳад ин маълумоти худро тартиб карда, аз инҳо маълумоти дигар низ пайдо менамояд. Масъаларо бо мисол эзоҳ мекунем. Фалон мард ба илми таърих майл карда, китобҳои таърихиро муталаа мекунад. Ҳар фасли таърихро, ки меҳонад, мебинад, ки фалон ва фалон миллиаҳо, ки муддате ба саодату бахтиёрӣ расида буданд, ба сабаби ҷаҳолат ва нифоқ парешон гардидаанд. Аммо фалон ва фалон миллиат махву парешон буданд, ба сабаби илму иттиҳод аз он ҳоли худ ҳалос шуданд. Ва аз ҳамаи муталааи худ ду фикри куллиро ҳосил ва хифз мекунад. Аввал, ҳар миллиат, ки ба ҷаҳолату нифоқ мубтало бошад, махву нобуд мешавад. Дуввум, ҳар миллиат, ки аз махву парешонӣ ҳалосӣ ме-хоҳад, ўро илму иттиҳод лозим аст.

Баъд аз он аҳоли миллиати моро тафтиш мекунад ва мебинад, ки ба ҷаҳолату нифоқ мубтало шудааст, ҳамаи ҳукумро бо яке аз он ду ҳукум, ки аз таърих гирифта буд, ба тартиби махсус зам мекунад. Ба ин тарик, ки миллиати мо ба ҷаҳолату нифоқ гирифта аст. Ҳар миллиат, ки ба ҷаҳолату нифоқ гирифта аст, махву парешон мешавад

ва аз ҳамаи ду ҳукум ломӯҳола ба як ҳукум дигар, ки пеш аз ин намедонист, мегузарад, ки миллиати мо махву парешон мешавад. Ва аз ин ҳукум катъӣ, ки тоза маълумаш гардид, албатта, мукаддари маҳзун шуда, агар ҳамияту ғайрати миллий дошта бошад, чораи наҷоти миллиати худро ҷустуҷӯ мекунад ва ҳамаи ҳукумро меидҳад, ки «миллати мо толиби наҷот аст ва ин ҳукумро ба яке аз ҳамаи ду ҳукум куллӣ, ки аз таърих гирифта буд, зам мекунад. Ба ин тарик, ки «миллати мо толиби наҷот аст, ҳар миллиате, ки толиби наҷот бошад, ўро илму иттиҳод лозим аст» ва аз инҳо як ҳукум дигаре мебошад, ки «миллати моро илму иттиҳод лозим аст». Инак, бар ҳамаи тарик, ки дидед, ду қазияи маълумро тартиб дода, ба як қазияи дигар расиданро «муҳокима» мегӯянд. Ва ҷунончи, арз кардам, барои ин ки ҳамаи «муҳокима» беҳатою нуқсон воқеъ шавад, се шарт мавҷуд аст: исобат, истиқомат, суръат. Тарзи ҳосил шудани исобатро дар боло арз кардам. Яъне барои ин ки кӯдак соҳиби маълумоти саҳеҳа гардад, вазифае, ки падару модарро буд, навиштам. Аммо аз барои он ки кӯдакони мо баъд аз калон шудан соҳиби истиқомату суръати фикр ҳам мешаванд, ҷӣ бояд кард, онҳоро ҷӣ гуна тарбият бояд кард, онҳоро ҷӣ гунабояд тарбият намуд? Агарчи ин вазифаи муҳим тамоман дар ўҳдаи мактабу муаллим аст, лекин падару модар ҳам дар ин ҳусус бедаҳл нестанд. Падару модарро лозим аст, ки кӯдакон дар ҳар коре, ки меҳонад ба мулоҳизаи далелу сабаб водор намоянд. Ҳар коре, ки фарзандро бо ў таъшиқ кардани шаванд, далели ҳубии ўро гӯянд ва ҳар коре, ки фарзандро аз ў манъ кардани шаванд, далели бадии ўро хотирнишон намоянд.

ТАРБИЯТИ АҲЛОҚИЯ

Дар яке аз фаслҳои гузашта, вақте ки тарбиятро ба тарбияи баданияву фикрия ва ахлоқия тақсим мекардам, гуфта будам, ки ин се навъ тарбият он қадар ба якдигар марбут аст, ки ҳеҷ якеро аз дигаре ҷудо кардан мумкин намешавад. Дар ин ҷо низ ҳамаи суҳани худро ба хотири шумо мебиёрам ва ҳамаи нуқтаҳои ҳама илова мекунам, ки муҳимтарини тарбиятҳои ахлоқия мебошад. Шумо ҳар қадар, ки хоҳед, фикру балани фарзанди худро тарбият кунед ва то тавонед, ўро донову тавоно намоед.

Агар ахлокашро ба кадри матлуб тарбият накунад, шубҳае нест, ки фарзандатон ҳам бадану ҳам фикри худашро бар зарари худаш ва ё бар зарари ҳамчинсонаш истеъмол хоҳад кард. Бинобар ин аз барои он ки тарбияи фикрия ва бадания бесамар намонад, ба тарбияи ахлоқияи кӯдакон хеле кӯшидан даркор аст. Тарбияи ахлоқия ахлоқи одамиро ба камол расонидан аст. Яъне одамиро ба ранге тарбият кардан, ки афъолу харақоти ӯ ба худаш ва ба ҳамчинсонаш фоиданокуну нофеъ гардад. Ба иборати дигар, дар афъолу харақоти одамӣ як шакли фоиданокуну нофеъ бахшиданро тарбияи ахлоқия мегӯянд.

АФЪОЛ ВА ХАРАКАТИ ИХТИЁРИЯ

Афъолу харақатеро, ки аз одамӣ содир мешавад, ду қисм аст: ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ. Масалан, дар ҳолати ғазабнокӣ касеро дашном медихед, мезанед ва ё мекушед ва баъд аз он ки ғазаб паст шуд, қабоҳати коратонро фаҳмида мегӯед, ки «чӣ кунам? Беихтиёр ин аз ман содир шуд!» Инак, ҳамин тарика корҳо аз ҷумлаи афъоли ғайриихтиёрӣ, ки инхоро «афъоли эҳтиросӣ»¹, яъне корҳои ҳарисона мегӯянд. Афъоли ихтиёрия корҳое, ки мо ба кардан ва накардани онҳо ихтиёру иқтидор дорем ва ба мулоҳизаи ягон фоида яке аз онхоро иртиқоб ва ё тарқ менамоем. Афъоле, ки аз мо содир мешавад, афъоли ихтиёрӣ аст. Ҳатто дар назари ман, ҳамон афъоли эҳтиросӣ низ аз шаммаи ихтиёрӣ ҳолӣ намебошад (Ин маъниро дар поён эзоҳ медихам). Ба сабаби ҳамин афъоли ихтиёрӣ, ки баъзе аз мо ба сифати салоҳкорӣ ва баъзе ба сифати фасодкорӣ мунсиф мекардем. Ҷазои мукофот, таҳсину тақбех, ки доимо аз ҳар тараф ба мо рӯй мебиёрад, ба эътибори ҳамин афъоли ихтиёрияи мо мебошад. Фалон одам нест, яъне афъоле, ки ба худаш ва ё ба ғайраш фоида дорад, ихтиёр мекунад. Фалонӣ бад аст, яъне корҳое, ки ба худаш ва ё ба ғайраш зарар дорад, ирода менамояд. Одамиро «одами хуб» кардан, яъне соҳиби ахлоқи ҳамида намудан, афъоли ихтиёрияи ӯро ислоҳ карда ба шакли нофеъ даровардан аст. Ин аст, ки ман дар ин ҷо афъоли

1. Афъоли табиӣ ё афъоли инсӣёӣ ном як қисм афъоли ғайриихтиёрӣ мавҷуд аст, ки дар мавзӯи мо дахле надорад.

ихтиёрия ва асбоби хусули онхоро тадқиқ карда, тарзи ислоҳи ҳар кадомро зикр мекунам. Ҳар кадом аз афъоли ихтиёрияро мо аввало тасаввур мекунем ва баъд аз он манфиату зарарҳои ӯро ба хотир оварда «кунам ё накунам» гуфта, дар зехни худ машварат менамоем ва агар фоидааш дар назарамон аз зарараш бештар намояд, ба карданаш ва агар зарараш аз фоидааш муҳимтар намояд, ба накарданаш қарор медиҳем ва он қарори худро иҷро мекунем. Пас гуфта мешавад, ки ирода ва ихтиёр аз панҷ ҳолат ба ҳам меомадааст: тасаввур, машварат, тарҷеҳ, қарор, иҷро. Инак, барои он ки афъолу харақоти одамиро ба як шакли нофеъ дароварем, ҳамин панҷ ҳолати рӯхияро, ки панҷ рӯкни ирода ва ихтиёрӣ, бояд тарбият намоем. Аҷабо, онхоро чӣ гуна тарбият мекунем? Арз мекунам: тамоюлот ва тарбияи онҳо: баъзе одамоне ҳастанд, ки доимо корҳоеро тасаввур мекунанд, ки он корҳо ба худашон ва ба ҳамчинсоншон манфиат дорад (Мисли таҳсили илму муованат ба ғайр). Ва агарчи, гоҳо корҳои зарарнокро ҳам тасаввур мекунанд, лекин дар ҳангоме ки бо зехни худ машварат карданд, зарарҳои иртиқоб ва фоидаҳои тарқи ин корҳо дар назарашон бештар мерасад ва ломуҳола, тарқи ин зарарнокро бар иртиқобаш тарҷеҳ медиҳанд. Ва ҳол он ки баъзе одамон тамоман муҳолифи инҳо харақат менамоянд: Доимо корҳои бад зарарнокро тасаввур мекунанд ва дар аснои машварати зехни зарарҳои корҳои нест ва фоидаи корҳои бад дар назарашон бештар мерасад. Ва иртиқоби корҳои бадро ба иртиқоби корҳои нест тарҷеҳ медиҳанд. Аҷабо, бо ин ки дар ҳар кадоми ин ду ҷамоа ҳолатҳои тасаввур, машварат ва тарҷеҳ мавҷуд аст, чаро он яке ба иртиқоби корҳои нест ва ин дигарӣ ба корҳои бад қарор медиҳанд? Масалан, ду мард. Фарз кунед, ки яке шароб меҳӯрад ва дигарӣ тасаввур карда, машварат намуда, яке хӯрданаширо ва дигарӣ нахӯрданаширо тарҷеҳ намунаанд. Агар аҳволи рӯхияи ҳамин ду нафарро неқӯ тафаххус кунед, хоҳед дид, ки шахси аввали борҳо шунидааст, ки як ҷуръа оби ёқутранги шароб бар он одамӣ аз дарё-дарё оби ҳаёт низ бештар ва фоиданоктар аст ва одамиро чанд соат аз ҳамаи кулфатҳо ҳалосӣ мебахшад. Бинобар он хотири ӯро ба сӯи шаробхӯрӣ як «тамоюл» пайдо гардидааст. Аммо шахси дуввумӣ шунидааст, ки шароб як оби заҳрнокест, ки ақли одамиро

аз идроки ҳақиқ бозмедорад ва ҳавсро ҳалал медиҳад ва баданро аз қор мебарорад. Бинобар он дили ўро ба нахӯрдани шароб як тамоюл пайдо шудааст ва ба иқтизои ҳамин тамоюл он яке ба хӯрдан ва ин яке ба нахӯрдани шароб қарор додаанд. Инак, ҳамин тамоюлро чи дар тасавури феъл, чи дар машвараташ ва чи дар тарҷеҳаш дахле ва таъсири кулӣ мавҷуд аст. Ин тамоюлот танҳо дар ҳамин се рукни афъоли ихтиёрия таъсир намекунад, балки афъоли эҳтиросия низ натиҷаи ифрот ва ғалаёи ҳамин тамоюлот мебошад. Масалан, яке аз тамоюлотҳои одамӣ «хубии нафс» (яъне дӯст доштани худ) аст. Касе, ки хубии нафсаш бақувват бошад ва мустақили дараҷаи ифрот гардад, агар қорҳои марде ба номус ва шарафи ӯ таъовуз кунад, хубии нафсаш ғалаба карда, ба он кас қуштани ин марди таъовузорро тасаввур мекунонад ва дар вақти машварати зеҳнӣ низ зарарҳои ин хун рехтанро нишон надода, ғойдахоширо нишон медиҳад ва бинобар он қуштани он мардро бар накуштани тарҷеҳ мекунонад. Дар боло, ки «афъоли эҳтиросия» низ аз як навъ ихтиёр ҳолӣ нест» гуфта будам, ба ҳамин эътибор буд. Модом ки тамоюлот дар афъоли ихтиёр таъсири кулӣ дорад ва афъоли эҳтиросиро низ боис мешавад, пас барои тарбияи ахлоқия, яъне барои ин ки афъолу ҳаракоти кӯдаконро ба шакли нофеъ дарорем, «тарбияи тамоюлот»-и онҳо зарурист. Уламо тамоюлотҳои рӯҳияи одамиро се қисм намулдаанд: тамоюлотҳои шахсия, тамоюлотҳои иҷтимоия, тамоюлотҳои олия.

Тамоюлотҳои шахсия асосан се қисм аст: майли ҳазз, майли фаъолият, хубии нафс.

Майли ҳазз: ҳар кас дар натиҷаи ҳар қор, ки бо ӯ тааллуқ дорад, ё мамнун мешавад ва ё ғамгин мегардад, ҳамин мамнуниятро «ҳазз» ва он ғамгиниро «алам» мегӯед. Ҳар кас дар натиҷаи ҳар қор, ки мамнун гардид, яъне ҳазз дид, бори дигар содир шудани он қорро, албатта, меҳазад. Инак, ҳамин хоҳиши ӯ майли ҳазз аст. Майли ҳазз дар ҳар кас мавҷуд аст. Ҳамин ҳолати ихтиёрӣ ҳар қор, ки мекунем, ҳамин ҳазз мебошад. Ҳамин ҳолати рӯҳия (яъне майли ҳазз)-ро як дунбола қард ва тобеи дигаре ҳаст, ки асло аз ӯ қудо намегардад, он нафрати «алам» аст. Ҳар кас ба қадре, ки майли ҳазз дошта бошад, аз «алам» низ ҳамоно қадар нафрат дорад. Кӯдаконро қунон тарбия бояд қард, ки майли ҳаззашон пажмурда нагардад, балки наштаунамо ёбад. Падару модарро лозим аст, ки

фарзандро аз изҳори мамнуният ва сурур манъ накунад, балки ба воситаи қорҳое, ки муҳолифи ахлоқ набошад, ўро мамнун ва масрур созанд. Агар қори хубе аз фарзандашон содир шавад, ўро офарин гуянд, мадҳ кунанд ва муқофот диҳанд, то ки худӣ фарзандон дар натиҷаи ҳамоно қор ҳамин қадар «ҳазз» дида, боз он қорро орзу намоянд. Ва агар фарзанд қори баде қунад, қабоҳат ва алами он қорро ба ӯ фаҳмонанд, то ки аз он қор нафрат қарда, худдорӣ намоянд. Ҳамин қадар ҳаст, ки «майли ҳазз» гоҳо аз роҳи нофеъ баромада, одамиро ба вартаҳои зарарноку мӯхлик меандозад. Масалан, қимор бохтан, шароб хӯрдан, бозихои ахлоқшиканона қардан ва чизҳои қайф мелодагири истеъмол қардан ба соҳибони худ андак муддате ҳаззу баҳра мебахшанд, лекин рафта-рафта аламҳои зиёдеро боису сабаб мегардад. Падару модарро лозим аст, ки ин тариқа «ҳазз»-ҳои зудӣ ва нопойдорро аз «ҳазз»-ҳои дероянда ва пойдор қудо қарда, натиҷаи ҳар қадомро бо мисолҳои равшан ва суҳанони ширин ба кӯдакон фаҳмонанд, ва қорҳоеро, ки имрӯз аламу фардо ҳазз мебахшад, масалан, мутолиаи дарси аз мактаб гирифтаро ба кӯдакон бифармоянд ва онҳоро ба таҳаммули алами имрӯзӣ ғайрату қуръат дода, фардо, ки ба ҳаззи ӯ расиданд, «ҳамин ҳазз натиҷаи алами дирузӣ» гуфта хотирнишони онҳо намоянд, то ки кӯдакон аз сирри «инна маъалъусури юсро» (Алам наштаунамо) воқиф гарданд.

МАЙЛИ ФАЪОЛИЯТ

Ин тамоюл кӯдаконро аз ибтидои таваллуд пайдо мешавад. Кӯдак аз ибтидои таваллуди худ биттабъ орзуи ҳаракату фаъолият дорад, дасту пои худро меҷунбонад, «маро бардошта гард», гуфта худро ба қитфи падар меандозад. Баъд аз он ки бузурғтар шуд, бо қамолҳои хоҳиш ба ҳар тараф медавад ва агар мумкин шавад, асло орзуи ништастан намекунад. Инак, сабаби ҳамин майли кӯдаконро истифода қардан ва онҳоро аз хурдӣ ба «ноҷунбида ништастан» одат қунонед, баъд аз қалон шудан ҳам беҳавсала, танбал, бедимоғ ва ўҳданобаро мешаванд.

ХУББИ НАФС

Ҳар кас кам ё беш нафси худашро дӯст ва манфиати худашро меҳоҳад. Ҳамин ҳолатро «хубби нафс» мегӯянд. Ин тамоюл, яъне хубби нафс табиист, дар кӯдакон ҳам мавҷуд аст. Шумо аз бозор як сурат ва ё як адад соат харида, ба яке аз фарзандонатон бидиҳед, фарзанди дигарогон бе муҳобо гирия мекунад, зеро ӯ ҳам нафси худашро дӯст медорад ва намехоҳад, ки аз он ҳадди шумо маҳрум бимонад. Хубби нафсро пажмурда накардан, балки нашъунамо додан лозим аст. Касе, ки хубби нафс надорад, яъне манфиати худашро намехоҳад, ба худаш эътимод намекунад ва иззати нафси худро наметалабад, аз он кас ҳеч гуна хайре, нафъе ва фазилате ҳаргиз содир нахоҳад гардид. Кӯдаконро ба забони дуруст хитоб кардан, аҳмак, ҳар, чавон номаъқул кардӣ... хурдӣ, дарҳол мекушам, хомӯш бош, ту чӣ ҳадди суҳан кардан дорӣ гуфтан ва дар хонаву бозор зарбу лат кардан хубби нафси онҳоро нобуд мекунад. Кӯдак, ки худашро доимо лоиқӣ ин гуна таҳқирхонид ва дар назди ҳар касу нокас шаллоқ хӯрда, дашном шунид, аз худаш муҳаббату эътимодаш меравад ва нафсаш дар назари худаш бензату безътибор менамояд. Ин тариқа одамонро уламои ахлоқ «соҳибони хилми ҳиморӣ» меҳонанд ва аз инҳо ғайрате, нангу номусе, ҳиммату ҳамияте ҷашм намедоранд. Бадбахтона, имрӯз тамоми мо, бухориён, ба ҳамин ҳолат гирифтorem. Манфиати худро агар идрок ҳам кунем, аз дунболлаш намедазем ва ҳоли ҳозирамон ҳар чӣ ки бошад, бо ӯ қаноат мекунем. Дар миёни ду-се кас суҳан карда наметавонем ва аз исботи муддаои худ очиз меем, ба ҳар гуна зулму заҷр, ки аз забардастон ба мо расад, таҳаммул месозем ва аз паи наҷоти худ намегардем. Сабаби ҳамаи инҳо ҳамин аст, ки дастон дар хурдӣ аз муаллимон ва падару модарони худ ҳай дашном шунда ба таҳқир расидаем ва ҳай лағад хӯрда гӯшмол дидаем. Агар кӯдакон баъзан ҳаракати ношоиста кунанд, «ту шараф дорӣ, иззат дорӣ, манфиат дорӣ, хайфи ту, ин кор ба ту муносиб нест» гуфта насиҳат додан лозим аст, на задану дашном кардан. Ҳамин қадар ҳаст, ки хубби нафсро аксар ба як шакли зарарнок гирифта, соҳиби худро ба қорҳои бад водор менамоянд. Масалан, баъзе одамон манфиатҳои ҳасис ва нопойдорро толиб мешаванд ва ҳамон қадар толиб мешаванд,

ки барои ба даст овардани он ба молу ҷон ва ба номусу нанги дигарон зарар расониданро раво мепиндоранд ва мерасонанд. Баъзе мардумро майли интиқом, ки яке аз шӯъбаҳои хубби нафс аст, он қадарҳо ба дараҷаи ифрот мерасад, ки авфу марҳаматро аз хотир мебароранд ва ҳатто дар ҳангоми гирифтани интиқом низ аз доираи адлу инсоф мебароянд. Гуруҳе низ иззати нафсро ба мартабаи кибру гуруре мебароранд ва бо дигарон муомилаҳои саҳт карда, иззати нафси онҳоро поймол месозанд, аз ҳеч кас чизеро напурсид, худашонро аз касби қамол боз медоранд. Ба ин ҳолат расидани хубби нафсро манъ кардан зарур аст. Барои хусни ин матлаб, нопойдории манофеи ҳабиса ва беқадрро ба кӯдакон фаҳмонидан, оқибати зарарнокии ин тариқа манфиатҳоро тасвир ва баён кардан, манфиатҳои пайдори фазилату хайрро шиносонидан, иззати нафс доштани дигаронро гуфтан, риояти иззати нафси дигаронро омӯхтан, онҳоро барои донишҷуи ҳақиқии умур шавқу рағбат додан, ҳулоса, тамоюлоту иҷтимоия ва олияи кӯдаконро тарбият кардан лозим аст, ки мо баъд аз ин тариқи тарбияти инҳоро менависем.

Тамоюлоту иҷтимоия низ се навъ аст: майли алоқа, хубби ғайр, майли танзир.

МАЙЛИ АЛОҚА

Ҳар кас бо амсолу акрони худ қалбан марбут аст, меҳоҳад, ки онҳо ба шодӣ ва алами ӯ шарик бошанд. Агар ҳангоми ғамгинии худ ду-се каси дигарро ғамгин бинад, ҳеле гасалло меёбад. Ва агар ҳангоми шодии худ чанд нафарро шодмон бубинад, шодияш зиёда мегардад ва инчунин худаш ҳам ба шодии баъзе шодмон ва аз ғамгинии баъзе ғамгин мегардад. Ин ҳолат дар одамии табиист. Кӯдаке, ки ҳанӯз забон набаровардааст ва қувваи андешаву муҳокима надорад, агар ду-се кас дар наздаш хандаву шодӣ кунанд, бе он ки сабаби ин қорро бифаҳмад, ӯ низ хандаву шодӣ мекунад ва агар ду-се касро ғамгину маҳзун бубинад, бемулоҳиза ва тааммул мегиряд. Ҳамин ҳолатро майли алоқа мегӯянд. Шавқату марҳамати хотирнавозу фарёдрасӣ натиҷаи нашъунамои ҳамин майл аст. Ба илова ҳар кас, ки ҳамин майлаш қувват гирифта бошад, ба мулоҳизаи ин ки дигарон аз атрофу

афъолаш дилгир нашиванд ва ўро мазаммат накунанд, доимо худашро ба қорҳои нек маҷбур медорад. Кӯдаконро аз аҳволи дигарон воқиф қардан, ҳоли маълумон, бекасон, бевоғонро ба онҳо тасвир ва баён намудан ва фикри ҳалос қардани онҳоро ба димоғи кӯдакон ҷой ғиронидан дар ин хусус ғоиданок аст. Кӯдакон агар аз ҳолати дигарон маҳзуну муқаддир шаванд: «Ба ту чӣ? Ту ба фикри худат бош» гуфта майли алоқаи онҳоро шикастан зарар дорад.

ХУББИ ҒАЙР

Майли алоқа рафта ба хубби ғайр меанҷомад. Одамӣ чун дид, ки дигарон аз аҳволи ӯ мутаассир мешаванд, ӯ низ аз аҳволи онҳо бештар таъсир меёбад ва кам-кам ба онҳо муҳаббат мемунад ва баъзан ин муҳаббат он қадар сахт мешавад, ки одам дар роҳи наҷоту саодати онҳо ҳаёту саодати худашро фидо месозад. Ин ҳолати рӯхияро қувват додан даркор аст. Кӯдаконро хубби ғайр аввало дар аҳли хона пайдо мешавад. Яъне кӯдак, аввало модар, падар ва бародарони худро дӯст медорад. Падару модарро лозим аст, ки ин майли кӯдакро аз миёни роҳ магардонанд, яъне қорё накунанд, ки ӯ аз падару модар ва бародарони худ нафрат намояд. Фарзандро доим дашном додану задан, онҳоро аз падару модар дилгир мекунад. Як фарзандро аз фарзандони дигар дӯсттар доштан ва бо як фарзанд аз фарзандони дигар бештӣр меҳрубонӣ қардан дар миёни бародарон адоват месозад ва ҳамин дилгирӣ ва адоват «хубби ғайр»-ро пажмурда мекунад.

МАЙЛИ ТАНАЗЗУР

Одамӣ қасонеро, ки дӯст медорад ва қасонеро, ки аз худаш бузургтар медонад, меҳоҳад, ки худашро назир монанди онҳо созад, монанди онҳо ҳаракат кунад ва монанди онҳо нишасту барҳост намояд, ҳамин ҳолат майли танзир аст. Ин ҳолатро нобуд нақардан ва балки қувват додан ва аз ин ҳолат истифода қардан даркор аст. Аҷдоди мо ва бузургони ислом то чӣ поя ҳиммат, ҳамият, адл, инсоф ва одамиятро соҳиб буданд ва ба шарофати ҳамин авсофи гузида, то чӣ мартаба зътибор, шараф, иззату

баландӣ ёфтанд. Падару модарро лозим аст, ки инҳоро ба кӯдакон ба забони муносиб бифаҳмонанд ва кӯдаконро водор намоёнд, ки монанди онҳо шуданро орзу созанд. Худи падару модар, ки фарзандашон онҳоро дӯст медорад ва ҳам қалон медонад, ба қорҳои худ диққат қунанд ва дар ҳузури фарзанд қорҳое накунанд, ки муҳолифи ахлоқ бошад. Қорҳои ҳамин майли танзир ҳам аз шакли нофеи худ баромада, ба сурати як тақлиди кӯр-кӯрона таҷаллий мекунад. Ин ҳолат бисёр зарар дорад, ақлу муҳоқимаро, ки роҳбари саодати одамист, аз қор мебарорад. Кӯдаконро ба тарзе бояд нигоҳ дошт, ки қори қасеро кӯрона тақлид накунанд, балки сабабу ғоидани он қорро аввалан мулоҳиза қунанд, агар маҷбул бошад, эшон низ ўро бикунанд ва илло на.

Тамоюлотӣ олия низ асосан се навъ аст: майли вуқуф, хубби бадоеъ, хубби фазилат.

МАЙЛИ ВУҚУФ

Ҳар қас қаме беш орзуи фаҳмидани баъзе қизҳоро дорад ва гоҳо барои фаҳмидани қизе, ки мағлуб аст, ҳеле кӯшишу сайъ ҳам менамояд. Ҳамин ҳолатро «майли вуқуф» меғӯянд, ки нашъунамо гирифтани лозим аст. Майли вуқуф дар баъзе одамон ба сурати таҷассус ва асрорчинӣ зохир мешавад ва онҳоро доимо дар паи фаҳмидани асрори мардум медавонад. Ин шакли майли вуқуф зарарнок аст. Аммо дар баъзе одамон ба шакли ҳақиқатпарастӣ ва илмхоҳӣ пайдо мешавад, онҳоро ба дарёфти ҳақиқати ҳақиқат муштоқ месозад. Ҳамин қисми майли вуқуфро «хубби ҳақиқат» ва «хубби илм» меғӯянд. Падару модарро лозим аст, ки аз майли вуқуфи афғол ҳабардор бошанд. Ҳар гоҳ ки ба шакли асрорчинӣ зохир шавад, зарари ўро ба кӯдак фаҳмонида, манъ намоёнд ва ҳар вақт ба сурати хубби ҳақиқат ва хубби илм пайдо қардад, бо таҳсинҳо ва офарин дар ривочи ӯ бикӯшад.

ХУББИ БАДОЕЪ

Ҳар қасро ба қониби тартибу интизом ва покизагӣ майле мавҷуд аст, ки ўро хубби бадоеъ меғӯем. Ин тамоюлро қувват додан, кӯдаконро аз қарешонҳолӣ чиркинӣ ва беинтизомӣ

нигоҳ медорад. Ҳар кӯдаке, ки ин майлаш қувват гирифта бошад, дар бузургӣ идораи ҳар қореро, ки дар ӯҳдаи худ бигирад, ӯро бетартиб беинтизом ва парешон намегузорад.

ҲУББИ ФАЗИЛАТ

Ҳар кас қорҳои одамро биттабъ ба неку бад тақсим карда, некашро тақлид карданӣ мешавад ва аз бадаш нафрат менамояд. Ҳамин ҳолатро ҳубби фазилат мегӯянд. Дар назди кӯдакон қорҳои мардумро ба неку бад ҷудо кардан ва фоидаҳои қорҳои некро дар назари кӯдакон ҷилва додан ва зарарҳои қорҳои бадро хотирнишони онҳо намудан ҳубби фазилатро қувват медиҳад. Инак, вақте ки тамоюлотро бад-ин гуна тарбият намудед, фарзандон дар сояи муованати ҳамин тамоюлот қорҳои некро тасаввур мекунанд ва дар ҳангоми машварати зеҳнӣ низ фоидаҳои қорҳои неку ва зарарҳои қорҳои бадро бештар дида, ломуҳола қори некро тарҷеҳ мекунанд, яъне аз ҳамаи панҷ рукне, ки ирода ва ихтиёрро мавҷуд буд, се рукни аввалааш ислоҳ шуда, ба шакли нофё мебарояд.

ИРОДА ВА ИХТИЁР

Дар боло арз карда будам, ки ирода ва ихтиёри мо аз панҷ ҳолат ба ҳам мерасад: тасаввур, машварат, тарҷеҳ, қарор, иҷро. Вақте ки се ҳолати аввалиро тарбият кардем, ду ҳолати охири менамояд, ки қарор ва иҷро. Ва ҳақиқатан асли ирода ва ихтиёр ҳамин ду ҳолат мебошад. Барои ин ки тарбияи ахлоқияи фарзандонамро тамои намоем, ҳамин ду ҳолатро тарбияту ислоҳ кардан дарқор аст. Мо баъд аз ин авсофи аслии ирода ва ихтиёрро ҷудо карда, қамолу нуксонҳои ӯро нишон медиҳем, то қориҳои қиром дар ҳусуси тарбияи ирода фикре ҳосил намоёнд. Вақте ки тамоюлоти рӯҳияи одамиён ислоҳ ва тарбиятдида ба дараҷаи қамол расид, қорҳои некро тасаввур ва машварат ва тарҷеҳ мекунанд. Лекин боз ҳам дар ҳусуси қарор ва иҷрои онҳо ҳамагӣ бар як тарз қарор дода, иҷро мекунанд. Иродаи инҳо «сарғ» бузург низ зуд қарор дода, иҷро мекунанд. Иродаи инҳо «сарғ» аст. Баъзе дар бораи қорҳои хурд ва ҳаррӯзӣ низ асло ягон қарор

дода наметавонанд. Иродаи инҳо «мутаарадид» аст. Гуруҳе ҳам вақте ки як қори нофё ва фоиданокро тарҷеҳ карданд, ҳар қадар мушкилу таҳлуқанок ҳам бошад, қарор дода иҷро мекунанд. Инҳо мардумони муташаббус, ҳасур ва шадидазманд. Иродаашон шиддат дорад ва гуруҳи дигар ҳар қадри ба нафъаш имон дошта бошад, ба иҷрои еорҳои таҳлуқанок қарор наметавонанд. Инҳо тарсу, буздил, бе ҳаракат ва заифулазманд.

Иродаи ишора дорад «заъф». Қамол ҳам ҳастанд, ки аввало дар ҳусуси қорҳои мушқил ва таҳлуқанок қарор дода, ба иҷрои онҳо шурӯъ мекунанд. Лекин ҳамин ки худашонро дучори андак мушкиле ва ҳатар диданд, дарҳол аз қарори худ мегарданд. Инҳо бесуботанд, ки иродаашон нопойдор аст. Ва қамолоти дигар баъд аз он ки қароре доданд, ҳар қадри ки худро дар таҳлуқа ва ҳатар бинанд, аз он қарори худ наметавонанд. Инҳо суботқоронанд, ки иродаи эшон матонат аст. Пас, гуфта мешавад, ки авсофи аслии ирода шаш аст: суръат ва тараддуд, шиддат ва заъф, матонат ва нопадидорист. Аз ҳамин шаш сифат се адади дигараш, шиддат ва матонат нишони қамолоти ирода буда, се адади дигараш, ки тараддуду заъф ва нопойдорист, аломати нуксонҳои ирода мебошад.

Иродаи кӯдакро аз ҳамин аломатҳои нуксон муҳофизат кардан ва ба он нишонаҳои қамол расонидан лозим аст ва тарбияи ирода ҳамин аст. Падару модар, ки фарзандашонро тарбият намуда, як инсонии қамол қарданӣ ҳастанд, онҳоро лозим аст, ғайр аз тарбияи тамоюлот ба ҳамин чанд воситаи дигар низ муҳофизат намоёнд:

1. Дар ҳусуси тарбияи бадания ва фикрии кӯдакон асло сустӣ накунанд, зеро инсоние ки аз сихҳати бадан ва саломати ақл маан маҳруманд, азму иродаашон қарқи нуксон ҳоҳад буд;

2. Дар назари кӯдакон азму худқоро заиф ва иродаи худқоро ноқис нишон надиҳанд, то ки кӯдакон аз онҳо сармашқи ибрат нагиранд;

3. Бо кӯдакон афсона ва қиссаҳои мардонии соҳибазм ва боироларо бисёртар гӯянд, то кӯдакон аз онҳо ибрат гиранд;

4. Фарзандро боирода ва азму худаш ҳаракат қунонанд. Фарзандон, ки ҳар ҳаракату ҳар қорро аз тарси дашном ва аз бими муштӯ лагади падару модар мекунанд, иродаашон бисёр заиф ва

нокис мешавад ва баъд аз калон шудан ҳам асло барои худ ва боиродаву азми худ ҳеҷ қореро қарда наметавонад. Воқеан, аз ҳаракоту афъоли кӯдакон ҳабардорӣ қардан ва онҳоро аз қорҳои беҳуда манъ намудан лозим аст. Лекин ин ҳам бояд ба ранге воқеъ шавад, ки азму иродаи онҳоро зарар нарасонад, яъне бо суҳанони ширин ва пандҳои муфид воқеъ шавад, на ба зарби лагаду дашном.

Дар хусуси тарбияи ахлоқия низ ҳар қорре, ки вазифаи падару модар буд, навиштам, аммо чунончи дар боло гуфта будам, ҷӣ дар бораи тарбияи фикрия ва ҷӣ дар бораи тарбияи ахлоқия, муҳимтарин ва мушқилтарини вазифаҳо дар ўҳдаи мактабу муаллим мебошад, ки ин рисола ҷойи навиштани онҳо нест.

МАКТАБ

Инак, аз қароре, ки навиштам, нуричаширо тарбият мекунад ва иншоаллох дар сояи ҳамин тарбияти оқилонаи шумо фарзандатон ақли салим ва бадани саҳеҳро соҳиб шуда, маънан ва моддатан бо қамолӣ хубӣ нашьунамо қарда, синни ҳафтсолагиро тамом менамояд.

Гумон макунед, ки вазифа ва хидмати шумо тамом... Не, не. Баъд аз ҳаштсола шудани нуричашиӣ ба қардани шумо як вазифа ва хидмати бузурге меафтад, ки дар мамлақати мо адои ин вазифа бисёр мушқил мебошад. Дар хусуси тарбияи фарзанд ҳар қадар вазифаҳо, ки ба қардани падару модар воҷиб аст, агар ҳамаашро як ҷо қунем, қаробари ҳамин як вазифа мушқилӣ надорад. Аҷабо, ин вазифа ҷист? Ба мактаб мондан!..

Субҳоналлох, магар ман девона шудам? Як лаълӣ бӯй ва як табак ҳалвои тар дар даст қарда, аз дастӣ қӯдак гирифта ба мактаби фалон маҳалла бурда мондан ва баъд аз он дар ҳар сола як бор ҳалво ва қаҳор бор идпулӣ ва дар ҳар ҳафта як бор панҷшанбеӣ додан ҷӣ мушқилӣ дорад? Албатта, ҳеҷ қадомӣ инҳо мушқилӣ надорад. Ҳатто дар болои инҳо «бурёпулӣ» ва «ангиштпулӣ» додан ҳам қорре нест. Ман ба ҳеҷ қадомӣ инҳо дахле надорам. Агар ҳоҳед дар ҳар сол қор ҳазор бор «идпулӣ» ва дар ҳар ҳафта ҳафтод бор «панҷшанбеӣ» диҳед, маро ҷӣ? Лекин асли нуқтае, ки мушқил аст, тарбияи фарзанди шумо

мебошад. Равшантар арз қунам: Шумо нуричаширо аз ибтидои замони валодат то охири замони ширҳорагӣ ба ранге, ки ман гуфтам, парвариш қарда, баъд аз давраи ширҳорагӣ, то синни ҳаштсолагӣ ҳам ба тариқае, ки ман навиштам, тарбият намудед. Акнун, ки ба синни ҳаштсолагӣ қадам ниҳод, ўро бояд ба як мактабе фиристед, ки муаллими он мактаб фарзандатонро монанди шумо, яъне ба тариқе ки ман гуфтам, тарбият намояд ва балки аз шумо ҳам бисёртар меҳнат қунад. Ҳоло бехтарин мактабҳои мамлақатро дар назар оварда, аз рӯи инсоф мулоҳиза қунед ва бубинед, ки ин мактабҳо дар хусуси назофат, ҳаракат, муҳокима ва ахлоқи ҷигарпораи шумо аз рӯи навиштаи ман ҳаракат қарда метавонанд ё на? Қорро осонтар қунам, ин мактаб аз барои онҳо, ки ман гуфтам, ба қадри як зарра хидмат менамояд ё на?... Қаро хомӯш шудед? Ҷӣ шуд, ки суолҳои маро қавоб намедихед? Оё ба хотиратон ҷизе нарасид? Бисёр хуб, сабр қунед. Модом ки қавоби суолҳои ман ба хотиратон намерасад, аҳволи мактабҳои шуморо ба зӯри қалам тасвир намоям, шояд ки баъд аз он суолҳои маро қавоб дода тавонед.

Нуричаширо баъд аз он ки муддати ҳафт сол ҳуни дил ҳўрда парвариш ва тарбият қардел, аз дасташ гирифта ба мактаб мебаред. Ин мактаб қучост? Як ҳонаи торикӣ бадҳаво, ки асбҳонаҳои мамалики фарангӣ ва рус аз ў покизатар ва ҳушавотар мебошад. Заминашро ба най фарш қардаанд ва ба рўяш бист-сӣ нафар қӯдак ништаанд, ки дар миёнашон қал, қўр, маҷрўх, сил ва гайра ҳам бисёр аст. Ҷигарпораатонро ба ҳамин ҳона, ки дар ҳар сурат нишастӣ одамиро лоиқ нест, дароварда ба дастӣ як муаллим месупоред. Аммо ин муаллим дар қучо таҳсили илм қардааст? Тарикаи таълимаш ҷӣ гуна аст? Аз қоидаҳои тарбияи ағфол ҳабар дорад ё на? Қизҳое, ки ба қӯдакон ёд доданист, ҳудаш медонад ё на? Ахлоқаш хуб аст ё бад? Ин суолҳо, ки қавобаш барои шумо аз ҳар ҷӣ лозимтар аст, асло ба хотиратон намегузарад. Яъне аҳволи он муаллимиро асло тағтиш намеқунед. Инак, нуричашиӣ дар ҳамин ҳона, дар хидмати ҳамин муаллими маҷҳул аз пағоҳ то беғоҳ ништаи Алифбо, Абҷад, ва «Ҳафтяк»-ро ба навабт меҳонад ва он гох ба Қуръон ва «Қор қитоб» мегузарад. Тарикаи ҳондан ҳамин аст, ки ҳар рўз аз муаллим ду сабақ мегиранд. Маънои «Қор қитоб»-ро на шогирдон мефаҳманд, на муаллим. Дар

аснои Куръон хондан низ Ҷоидаи илми кироатро на муаллим ғарбат мекунад, на шогирдон. Ба ҳамин тарз ду сабаки худро дар зарфи ду соат ғарбат, шаш-ҳафт соати дигар дар ҷои худ рафта менишонад, ҳафт мекунад, ҳафт-ҳафт мекунад, бӯҷул мебошад, мағас меғарбат ва қорхӯе мекунад, ки ман аз навиштани шарҳ мекунам ва шумо медонед. Баъд аз он ки «Чор китоб» тамоми шуд Ҳофиз, Бедил, Навоӣ ва ҳагто «Юсуф ва Зулайхо»-ро, ки ҳамагӣ китобҳои ошӯқона ва майпарастона аст, ҳонда, ахлоқи худро тамоми вайрон мекунад. Ба замми ин ҳама беҳудагӣ дар ҳар моҳе ду-се бор аз муаллими нодони ҳеш ҷӯб, дурра ва таъқи бисёре меҳуранд. Ҳамин охири сухани ман, албатта, шуморо хайрон қард ва ба хотиратон расид, ки:

— Ҷӯб хӯрдан ба ҷи зарар дорад?

— Оре, ҷӯб зарари бисёр дорад.

— Ҳоҳед гуфт, ки хирс мулло мешавад аз зарби ҷӯб.

Ҷобуқӣ макунед. Ин зарбулмасали шуморо ман ҳам қабул мекунам. Воқеан, хирс аз зарби ҷӯб мулло мешавад, лекин одамай аз зарби ҷӯб хирс мешавад!... Зарби ҷӯб кӯдакро аз ғазои инсониятамоми маҳрум менамояд. Бинобар он дар мактабҳо ҷӯб ва фаллоқро роҳ додан ниҳояти дараҷаи нодонӣ ва беандешагӣ мебошад. Аз ин сухани ман андеша макунед, ки ин фикри тоза (яъне ваъдаи ҷадил) нест, балки уламои пешин низ ҳамин хусусро таъйиду иқрор намудаанд. Уламои ислом ва файласуфи араб Абдуллоҳи ибни Халдун, ки дар санаи 732 таваллуд ёфтааст, дар муқаддимаи машҳураи худ ин хусусро эзоҳ менамояд. Муносиб аст, ки барои хотирҷамъии шумо сухани ин ҳақими исломиро тарҷума намоям. Ибни Халдун мегӯяд, ки:

«Дар аснои таълиму тарбият худро ба шогирдон ва хусусан, ба кӯдакон танг қардан ва онҳоро қаҳру заҳр намудан зарар дорад. Ҳар шогирде, ки ба зулму қаҳр тарбият меёбад, қаҳр уро зер мекунад, хотираш парешон мешавад, нишоту шодияш меравад ва ба хотири парешон ва дили бенишотӣ худ, албатта, чизеро ёд ғарбат наметавонад. Албатта, қасе, ки бенишоту ғамгин бошад, беҳавсала ва суст шуда аз қор мебарояд. Шогирде, ки аз муаллими худ зарбу заҳр мебинад, ба дуруғӣ ва риёқорӣ ва ҳилағарӣ ва бағдинатӣ маҷбур мешавад. Зеро маҳзан аз гарси муаллим ба мактаб диллаш гарм наметавонад. Бинобар он меғурезад ва барои

ҳалос хӯрдан баҳонаҳои дуруғ мебошад ва гоҳо ки ба мактаб мебиёяд, ба мулоҳизаи ин ки аз назари муаллим қабоҳатҳои худро пинҳон дорад, риёқорӣ мекунад, асло фикру истеъдоди аслии худро изҳор нақарда, доимо ба соҳтақорӣ машғул мешавад. Рафта-рафта ин дуруғӣ, ҳилағарӣ, риёқорӣ ва бағдинатӣ дар ниҳодаш ҷой меғирад ва уро аз ғазои ахлоқия маҳрум менамояд. Шогирде, ки аз устоди худ зарбу қарҳ бинад, тарсу ва бечуғрағӣ мешавад, ба мазлумӣ хӯ ғарбат аз мулоҳизаи нафс ва изҳори ҳақиқат, ки ҳар яке як рӯкни бузурги ғазилати башарист, бегона менамояд.»

Инак, ҳамин сухани маънидор аз ҷумлаи фармоишоти аллома ибни Халдун аст. Ман аз пешӣ худ ҷизе илова қарданро муносиб намебинам. Вақте ки ба шумо ҷи тарик лозим будани тарбияти авлодро гуфтам ва аҳоли ҳозираи мактабхоянро ҳам навиштам, ҳоло аз шумо мепурсам, ки: Инсоф қунед, аз ҷунин мактабҳо барои кӯдакони худ ҷи гуна нафъе ва ғазиде умед менамояд?

Баҳси тарбияти авлодро дар ҳамин ҷо тамоми қардани будам, лекин як масъалаи дигарро, ки назар ба мамлақати мо бисёр муҳим аст, нагуфта гузаштанро муносиб надидам. Бояд доништа бошед, ки то ин ҷо сухани ман ҳамагӣ умумӣ буд, яъне ман гуфтам, ки фарзандонанро ҳафт писар бошад, ҳафт духтар, ҳафт тарика тарбият қарда, ҳамин тарика ба мактаб монед. Аммо одати мо мардум дигар аст. Мо духтаронро монанди писарон тарбият намекунем, онҳоро ба мактаб мондан ва таҳсилу илм қунониданро лозим наметиндорем. Инак, ба ҳамин сабаб лозим доништам, ки зарури будани таҳсилу духтаронро дар як фасли маҳсус хотирнишони шумо намоям.

ДУХТАРОН ҲАМ ТАҲСИЛИ ИЛМ НАМОЯНД Ё НА?

Ҷавоби ин савол бисёр баситу осон аст. Бадабхтона, умуман мо, туркистонӣ ва хусусан мо, бухориён, ба андешаи ғарбатидану донишони ин маънӣ наздик намешавем.

Ҳама медонанд, ки одамай дар зер бори тақлифоти динӣ ва дунявӣ мондааст ва то бар ҳаёт аст, бо адои ҳамин тақлифоти дунявӣ маҷбур мебошад. Тақлифоти дунявӣ, масалан одамай

меҳӯрад, мепошад, сукунат мегузинад, издивоч мекунад, фарзанд меорад, фарзандро тарбият менамояд ва хонаро тартиб медиҳад. Аз он ҷо ки барои ҳар кадоми инҳо пул лозим аст, ба умеди таҳсили пул касбу кор мекунад ва дар аснои касбу кор ба одамони дигар муомила карда, дар хангоми муомила ба мулоқоту машварату гуфтугӯву мучодала ва даъвову сулҳ маҷбур мешавад. Инак, ҳар фарде аз афроди одаим, хоҳ зан бошад, хоҳ мард, аз ибтидои он ки ба синни рушд расид, яъне дохили доираи тақлиф гардид, бидуни ҳеч фарке ба адои ҳамин тақлифот маҷбур мемонад. Лекин ҳамин кадар ҳаст, ки на танҳо як мард ва на танҳо як зан ҳамагии тақлифотро адо карда наметавонад. Биноанилайҳ, одаимён маҷбур мешаванд, ки ин тақлифотро дар сояи муованату иштироки якдигар адо намоянд. Пас ба ночор қоидаи тақсими аъмолро дар миёнаи худҳо ҷорӣ мекоранд. Ба ин тариқа, ки як мард ва як зан бо ҳамдигар ақди издивоч мекунанд, яъне барои адои тақлифи зиндагӣ шарикӯ дастёри ҳамдигар мешаванд. Як қисм аз ин тақлифҳо, ки инфоки ахлу аёл аст, мард дар ўҳдаи худ мегирад. Бинобар он берун меравад, касб мекунад, бо мардум муомила карда мулоқот, гуфтугӯ, мучодала, даъво ва сулҳ менамояд. Хулоса, ҷамеи қорҳои хориҷиро, ки лозим бинад, худаш иҷро мекунад ва як қисми дигари ин тақлиф, ки тартиби хона, ҳифзи озӯқа, парвариши авлод ва тарбияти онҳост, ба гардани зан меафтад. Инак, аз ҳамин муқаддамот доништа шуд, ки мард ҳамчунон ки ба адои як қисм аз тақлифоти дунявӣ маҷбур аст, занро низ адои як қисми дигари ин тақлиф зарурият. Ва ҳамчунон ки мардро аз зери бори гарони ин тақлиф имкони берун омадан нест, занро ҳам нахоҳад буд. Ба иборати дигар дар хусуси адои тақлифоти дунявия дар миёни марду зан асло фарке нест. Ҳоло тақлифоти динияро низ дар назари тадқиқ гирифта, ахволи марду занро аз ин нуқтаи назар таҳқиқ менамоем.

Тақлифоти динияи мо, мусулмононро, Қуръони карим баён менамояд. Агар ба Қуръони карим муроҷиат намоед, хоҳед дид, ки тақлифоти диния, хоҳ эътиқодиёт бошад, хоҳ амалиёт, Қуръони карим ғайр аз ду-се ҳукми хусусӣ дигар ҳамаи онҳоро ба умуми марду зан хитоб намуда, баён мекунад. Яъне дар вақти баён кардани ҳукмҳои динӣ дар миёни марду зан фарке намегузорад,

балки ҳамаро дар тахти хитоби «Ё аййюҳа-л-лазина оману» ва «Ё айҳа-н-нос» ҷамъ мекунад.

Настаъизу-би-л-лох: *Ё аййюҳа-л-лазина оману-м-тақуллоҳа*
Яъне: Эӣ имоновардагон, аз Худо битарсед..

Настаъизу-би-л-лох: *Ё айҳа-н-носӯбӯду раббакум*. Яъне: Эӣ одамон, парвардигори худро парастии намоед.

Ва ғайра ва ғайра... Хулоса, ҳамаи ин хитобаҳои Қуръон умумист, ба марду зан баробар аст. Пас, маълум мешавад, ки тақлифоти диния низ ба ҳамаи мусулмонон баробар будааст ва марду зан ба қабул ва адои он муқаллаф будаанд. Ва дар ин ҳусус ҳам миёни марду зан фарқ набудааст. Ҳоло бубинем, ки мактаб рафта ва таҳсили илм намудан барои ҷӣ лозим аст. Мо аввало хату савод ва ҳисобро меомӯзем, то ки дар аснои зиндагонӣ ва касбу кор баъзе эҳтиётҳои худ, ки аз қабили мактуб навиштан ва дафтар нигоҳ доштан аст, дар намонем ва баъд аз он улуми динияро мехонем, аз тақлифоти динӣ ва авомири илоҳӣ маҳруму беҳабар намонем ва баъд аз он як шӯъбае аз шӯъбаҳои улуми олияро, яъне яке аз илмҳои табобат, хандаса, тичорат, зироат, тарбият, ҳукук ва улуми динияро неқӯтар ва тамоғтар таҳсил карда, ё табиб мешавем ва ё тоҷир, ё деҳқонӣ мекунем ё тарбиятгарӣ, ё муфтий мешавем ё рӯхонӣ (яъне муллои динӣ), яъне дар сояи яке аз ҳамин илмҳо ихтиёри касб намуда, гузарони ҳаёт менамоем. Инак, аз ин муқаддима ҳама доништа шуд, ки таҳсили илм барои тақлифоти диния ва дунявия лозим будааст. Вақте ки то ин ҷо суҳанони маро неқӯ забт карда, ба хотир гирифтаед, акнун далели лозим будани таҳсили занонро ба шумо арз мекунам.

Модом ки мактаб рафта ва таҳсили улум намудан ҳар касро барои адои тақлифоти динӣ ва дунявӣ зарурият ва модом ки занон низ монанди мардон дар зери бори тақлифоти динӣ ва дунявӣ мондаанд, пас, занонро низ мактаб рафта ва таҳсили илм кардан, албатта зарурӣ хоҳад буд. Ин далели ман он кадар қатъӣ ва мантиқист, ки арбоби ақлу инсоф ҳаргиз ба рад кардани ҳасрат нахоҳад намуд. Бинобар он ҳамин як далелро барои исботи муддаои худ кофӣ медонам. Лекин аз он ҷо ки масъала бисёр муҳим аст, дигар муҳассаноти хондани занонро, ки ба хотирам расидааст, нонавишта намегузорам.

Авалло, мард, ки нафакаи ахлу аётро ба гардани худ мегирад, хар рӯз аз пагоҳ то бегоҳ ба бозор меравад ва бо ошнову бегона мулоқот ва муомила менамояд ва аз ин роҳ соате чанд мартаба дучори ғуссаву андӯх мегардад. Вакте ки ба хона бармегардад, орзуяш ҳамин аст, ки хонааш ба тартиб, кӯдаконаш ором, озукааш махфуз ва таомаш муҳайё бошад, занаш бо рӯи кушода варо истиқбол карда, бикӯшад, то ғуссаву андӯхи муомилаи мардум ва ранҷу кулфати бозорро аз дилаш барорад. Зотан, чунончи дар боло гуфтам, яке аз вазифаҳои зан ҳамин аст. Зан, ки тахсилу тарбия дида бошад, ҳеч шубҳа нест, ки ҳамаи инҳоро маа зиёдат ба амал оварда, шавҳари худро тамоман мамнуну осудахотир месозад. Аммо мардоне, ки занони тарбияту таҳсилдида надоранд, аз ин неъматҳои илоҳӣ тамоман маҳрум мемонанд. Бисёрҳо мешавад, ки аз бозор баргашта, ҳамин ки ба дарвозаи хонаи худ мерасанд, аз даруни хона садои шӯру ғавғои қиёматнамуне мешавад. Аҷабо, чӣ ҳодиса шуда бошад?-гуфта бо дили пурҳарос ба дарун медароянд. Занро бо кӯдакони худ саргарми задухӯрд ё бо занони ҳамсоя машғули муноқишаву ҷидол меёбанд. Ва гоҳо ҳам аз бозор хона омада мебинанд, қи хона наруфта мондааст. Фарзандашон таб карда хоб кардааст, гӯштро гурба бурдааст, на дар матбах таоме, на дар хона интизоми намебинанд. Аз мушоҳидаи ин ҳол ғусса шуда, хар чӣ садо мекунанд, аз зани худ асаре намеёбанд. Оё медонед, ки ин зан хонаро ба ин парешонӣ гузошта кучо рафтааст? Ба хонаи эшони дуохон барои дуои гармӣ гирифтаг. Дар мамлақати мо бисёр одамоне ҳастанд, ки ба мучарради ин ки аз бозор монда ва кӯфта шуда ба хона меоянд, занони бетарбият ва ҷоҳилашон аз гиребанашон гирифта, чаро рӯймоли фарангӣ ва сарбанди зардор наёвардӣ гуфта ҷӯшу хуруш мебароранд.

Сониян, аҳволи ҳозираи олами исломро чандин мартаба ба арзи шумо расонида гуфтам, ки ин олами бузург наздики махву нобудӣ расидааст. Агар мусулмонони қороғох камари ҳиммат баста, ба ислоҳи аҳволи миллати худ нақӯшанд, чизе намондааст, ҳамин шарафу эътибори нимқораи аҳли ислом низ ба боди фано рафта, исломро беному мусулмононро бенишон гузорад. Шубҳае нест, ки ислоҳи аҳволи ҳозираи олами ислом танҳо як тарикқ дорад. Он ҳам ҳамин аст, ки бояд бикӯшем ва ахлоқи умумияи миллати исломро ислоҳ намоем. Алъон дар

миёни моён касе нест, ки харобии ҳоламонро надонад ва аз ҳатари истиқболамон тамоман ғофил бошад. Хар кас ба андак тааммул мефаҳмад, ки ҳамин роҳе, ки гирифтаем, сар ба мағоки нобудист. Имрӯз ё пагоҳ моро ба он ҷоҳи ҷонгудоии пурҳавл меандозанд, лекин дар миёнамон ягон одами соҳибҳамият, ки камар ба ислоҳи аҳволамон бандад, надорем! Чӣ мегӯям! Алъон дар миёнамон касе, ки ислоҳи аҳволамонро мумкин шуморад, нест. Чаро? Зеро мо, мусулмонон, аз қуввати қалбу умеди истиқболу ҷасорати маданият ва ҳисси фидокорӣ ва ғайрати динию иззати миллӣ тамоман маҳрум мондаем. На сабот дорем, на азм, на имон дорем, на умед. Ба иборати дигар, саҷоёи миллия ва ахлоқи диниямон тамоман фосид гардидааст. Аҷабо, давои ин дард ва чораи ин ҳол чист? Агарчи ин дард тамоман давонопазир нест, лекин давояш он қадар осонӣ ҳам надорад ва хеле фурсат меҳаҳад. Инак, арз мекунам, мо бояд бикӯшем, то фарзандонамонро соҳиби ахлоқи ҳасана гардонем, яъне коре кунем, ки фарзандонамон аз имони том, қалбу ҳисси фидокорӣ ва ҷасорату ғайрат, саботу матонат баҳрааманд гашта, ҳамин ки ба синни рушд расиданд, камар барои тараққиҳои ислому мусулмонон баста, дину ҳамдиниони моро аз ин вартаи ҳалоқат ва измихлал ҳалосӣ бахшанд. Ин матлаб вақте муяссар шавад, ки занонамон, ки модарони кӯдаконанд, тарбияту таҳсил дида, ахлоқ ва саҷоёи худро ба камол расонанд ва илло дар сурате ки занони мо аз мардонамон ҳам тарсутар ва ҷубунтар ва беғайраттар, хулоса, беахлоқтар бошанд, албатта, кӯдаконамон ҳам монанди онҳо хоҳанд шуд. Чунончи ҳамин ояти қарима ба сӯи ҳамин маънӣ ишорат мекунад, ки: *Настағизу-би-л-лоҳ: Ва-л-баладу-м-таййиду яхруҷу наботуху би изни раббихи ва-л-лазӣ хабуса ло яхруҷу илло нақидан* (Аъроф, 58).

Яъне: Ба изни илоҳӣ аз замин, ки покиза аст, гиёҳи худаш (яъне покизаву нофеъ) мерӯяд ва аз замин, ки нопокиза аст, ғайр аз хору хас чизе дигаре намерӯяд.

Солисан, ман дар боло дар хусуси парваришу тарбияти кӯдакон хеле қоидаҳо навиштам ва лозим будани риояи хар кадоми онҳоро бо далелҳои равшан исбот намудам. Бадехист, ки агар модар аз илми хифзуссиха ва фанни тарбияи атфол воқиф набошад, аз ўҳдаи риояи онҳо тамоман берун омада наметавонад. Натиҷаи ин нодонӣ ҳамин аст, ки дар хар соле бештар аз нисфи

кӯдакони мамлакати мо нобуд мешаванд ва боқимондагон низ бадахлоку ўзданобаро мебароянд. Баъзе аз эҳтиёткорон мегӯянд, ки «занонро таҳсили хату савод дуруст нест», зеро агар занон хату савод бароранд, бо номаҳрамону бегонагон хату хабар ва пайдои муносибат менамоянд. Агар шумо аз башорати ояи каримаи «Аллазина ястаъламуна-л-қавла ва ябтаъуна аҳсанаҳум»¹, беҳабар хастед, агар шумо аз фазилати муҳокима ва тааққул, ки одамиро аз ҷорпоён имтиёз додааст, баҳрае надоред, агар шумо акдро, ки бузургтарин неъматҳои илоҳист, ношукрӣ карда, асло кор нафармояд, хулоса, агар шумо аз ҷумлаи гумгаштагони бодия тақлид бошед, ин далелу ин муддаоро албатта, қабул менамояд. Аммо агар даст ба домони аҳли таҳқиқ зада, ин масъаларо ҳам монанди масъалаҳои дигар аз назари ақли салим гузаронед, ба осонӣ мефаҳмед, ки далели ин ҷамоаи эҳтиёткор он қадар заиф аст, ки ба далелҳое, ки ман дар боло навиштам, асло муқовимат карда наметавонад. Бо вучуди он ман, ки то ин ҷо ҳар масъаларо ба қадри тоқати худ аз руи ақлу ҳикмат таҳқику эзоҳ намудам, ҳамин масъаларо ҳам агарчанде ки заиф аст, бечавоб намегузорам ва ба далели инҳо ду тариқа ҷавоб медиҳам: яке ҷавоби таслимӣ, дигаре ҷавоби маънӣ. Ҷавоби таслимӣ аз ин қарор аст: бар тақдири ин ки мо ҳамин далели шуморо таслим намоем ва қабул кунем, ки баъзе аз он занон, ки хату савод мебароранд, хату саводи худро сӯйистеъмол карда, бо бегонагон ба воситаи мактубҳои пинҳонӣ пайдои муносибат менамуда бошанд, боз ҳам ҳамин далели шумо барои исботи муддаояшон кофӣ нест ва бақо надорад, зеро ҳамин ки шумо мегӯед: сӯйистеъмоли хату савод аст, аслан хату саводро дар ин хусус гуноҳе нест. Ман дар боло барои занон ҳам лозим будани таҳсили илмро ба далели қатъӣ исбот кардам. Шумо он далели маро рад карда наметавонед ва мегӯед, ки «агар занон хату савод бароранд, хату саводи худро дар роҳи бад истеъмол мекунанд» Ман ҳам мегӯям, ки як чизеро дар роҳи бад истеъмол кардан далели мамнӯъ будани он чиз намешавад. Дар дунё бисёр қорхон бузург ва савоб хаст, ки қаттинатон доимо сӯйистеъмол менамоянд. Маазолик савобӣ ва бузургии он қорро асло ҳалале

1. Маънии тамоми оят ин аст: Қасоне, ки суҳанро мешунаванд ва хубширо қабул мекунанд, онҳоянд, ки ба сӯи ҳаққ роҳ ёфтаанд.

ориз намегардад. Масалан, илми фикҳ як илми олий ва бузург аст, таҳсилаш ҳам зарурӣ ва ҳам савоб аст. Лекин баъзе аз муфтиҳои фоҷир ва қозиёни золим ин илми шарифро дар роҳи ришвагирӣ ва хонумонсӯзӣ истеъмол мекунанд. Аммо кори инҳо ба шарофати илми фикҳ ва лозим будани таҳсили ӯ асло зараре намерасонад. Намоз яке аз муҳимтарин ибодатҳои исломист ва адоиш барои ҳар мусулмон фарзест, лекин баъзе шайхони гумроҳ ҳамин ибодати исломиро дар роҳи риёкорӣ ва қароматфурӯшӣ истеъмол намуда, доми хилаву тазвир месозанд. Аммо ин кори инҳо фарз будан ва бузург будани намозро асло ҳалале намерасонад. Бисёр дур наравам, шумо ҳам қабул мекунед, ки таҳсили хату савод барои мардон зарурист. Аммо ҳеле мардонро ман ҳам медонам, шумо ҳам мешиносед, ки хату саводи худро дар роҳи зулму тариқи фикҳ истеъмол мекунанд. Маазолик, ман то ҳоло напунидаам, ки касе мардонро аз таҳсили хату савод манъ карда бошад. Инак, масъалаи хату савод баровардани занон низ ба ҳамин қиёс аст. Аммо ҷунончи дар боло гуфтам, ин ҷавоби ман ҷавоби таслимист, маҳзан барои ин ки беқувватии далели онҳоро ба мардум нишон ва ҳам навиштам. Асли ҷавоби далели эшон ҷавоби маънӣ, ки акнун менависам.

Ин тоифаи эҳтиёткорон мегӯянд, ки саводу таҳсили илми занон лозим нест, зеро агар занон хату савод бароранд, бо бегонагон ва номаҳрамон ба воситаи мактубҳои пинҳонӣ пайдои муносибат менамоянд. Яъне бар ҳилофи фармоишоти илоҳӣ ва ба зидди ахлоқи исломӣ рафтор мекунанд. Ба иборати дигар, гуноҳ менамоянд. Ман ҳам далели инҳоро рад ва манъ мекунам ва барои ҳамин рад кардан аҳволи рӯҳияи умумияро дар назари эътибор гирифта, исботи гуноҳ кардан ва накардани одамиёро баён менамоям. Бояд донист, ки тамоми афъолу ҳаракоти одамиён ду қисм аст. Аввал, он афъолу ҳаракотест, ки ба як шахс ва ё ҷандин нафар (яъне ба ҳайати иҷтимоии миллиат) фоида ва манфиате мерасонад. Ҳамин афъолу ҳаракотро «қори савоб» меноманд. Динҳои самовӣ ҳамин қорхоро ба тобеони худ нишон медиҳалу амр менамояд ва Худованди қарим ихтиёркунандагони ин тариқа қорхоро ҳам дар дунё, ҳам дар охираш аҷри ҷамил ва ҷазои ҷазил ваъдаву қаромат намуздааст. Қисми дуввум афъолу ҳаракотест, ки ба як шахс ва ё ба ҷандин шахс зарару зиён мерасонад. Ин

кисми афъолу харакотро дар истилоҳи дин «гуноҳ» меноманд. Худованди таъоло ихтиёркунандагони ин тарика корхоро ҳам дар дунё ва ҳам дар охира азоби азим ва иқоби сахт ваъдаву тийн намудааст. Пас, маълум мешавад, ки аз барои гуноҳ накардан ду шарт асосӣ даркор будааст. Аввалан, аз Худо тарсидан, сонин, нафъро аз зарар фарз кардан. Ҳоло бубинем, ки хамин ду шарт асосӣ олимонро мавҷуд аст ё ҷохилонро. Шарти аввал, яъне худотарсӣ, албатта, ба олимон мавҷуд аст, на ба ҷохилон, зеро касоне, ки ҳастӣ, ягонагӣ, адл, қаҳр, азамат ва ҷалоли илоҳиро аз рӯи илму ақл доништа, тасдиқ мекунанд, даққику асрори ҳиллатро медонанд, амрҳо ва наҳйҳои Худовандиро меҳонанд, аз ваъдаҳои ваъдҳои ӯ хабар доранд, албатта, аз ӯ метарсанд. Аммо касоне, ки ҳеҷ кадоми инҳоро камоянбағӣ намедонанд, аз кӣ тарсанд? Ва чаро тарсанд? Чунончи, Куръони карим ҳам хамин ҳақиқати катъиро тасдиқ менамояд, ки:

Настаъизу-би-л-лоҳ: *Иннамо яхша-л-лоҳа мин ғибодти-ҳи-яъламоу.*

Яъне: Ҳақиқат хамин аст, ки танҳо уламои бандагони Худо аз Худо метарсанд.

Шарти дувум: (Яъне нафъро аз зарар фарқ кардан) низ ҳаҷ шубҳае нест, ки олимонро мавҷуд аст, зеро касоне, ки тамоман ҷохил бошанд, дастӣ ростро аз дастӣ чап фарқ карда наметавонанд, то ҷӣ расад ба нафъу зарар.

Инак, баъд аз баёни хамин муқаддима ба асли мақсад баргашта, мегӯям, ки модом ки барои гуноҳ накардан ду шарт асосӣ лозим аст ва модом ки хамин ду шарт ҳам дар олимон мавҷуд аст, пас занонро «агар хату савод бароварда, таҳсили илм намонд, ба гунаҳ кардан далел мешаванд ва иртиқоби гуноҳ мекунанд» гуфтан хатост ва шоёни қабул нест.

То ин ҷо тарикаи тарбияи падару модар аст, ба кадре ки метавонистам навиштам. Акнун бояд бубинем, ки фарзанд ҳам биннисба ба падару модари худ вазифае дорад ё на? Яъне падару модар низ дар муқобили ин ҳама хидмати худ бар гардани фарзанд ҳақке доранд ё на? Агар доранд, чихост? Ва агар надоранд, чихост?

ХУҚУҚИ ВОЛИДАИН

Аз ҷумлаи бадехиёт аст, ки ҳар ҳақкero вазифае ва ҳар вазифаero ҳақке дар муқобил мебошад, яъне ҳар кас, ки биннисба ба шумо адои вазифаро маҷбур бошад, билмуқобила ба гардани шумо ҳақке ҳам хоҳад дошт. Тақозои тарғибу интизоми олам хамин аст. Бидуни хамин тақсим оламро интизоми нахоҳад монд. Бар ин киёс падару модар ҳам модом, ки дар бораи фарзанди худ ба адои ин қадар вазифаҳои мушқилу умргудо аз муқаллаф бошанд, албатта, дар муқобили ин ҳама вазифа ба гардани фарзанди худ ҳақке низ хоҳанд дошт. Асли масъала дар ин ҷост, ки аҷабо, ҳуқуқи падару модар ба гардани фарзанд чихост? Худуд ва меъёр кадом аст?

Дар замони қадим, яъне пеш аз зуҳури исломият дар миёни одамиён ҳуқуқи падариву модарӣ низ тамоман возеҳу ҳувайдо набуд. Бинобар он аксаран ҳадди эътидолро таъовуз карда, дохили доираи ваҳшату барбарият мегардид. Масалан, падарон фарзандонро бо амволу амлоки худ баробар медонистанд ва ҳар падар ҳар вақт ки хоҳад, ҳар қадом аз фарзандони худро куштан метавонист. Онҳо, ки таърихи исломро мутолаа кардаанд, медонанд, ки пеш аз зуҳури ислом арабхоро фарзанде, ки таваллуд меёфт, агар, ки писар мебуд, хурсанд мешуданду нигоҳ медоштанд. Аммо агар духтар мешуд, аксаран ор карда, ӯро зинда ба зинда гур мекарданд ва баъзеҳо аз тарси гуруснагӣ ҳам фарзанди худро мекуштанд. Бобои пайғамбар Абдулмуталиб ба хурсандии қандани ҷоҳи Замзам бехтарин фарзандони худро, ки Абдуллоҳ (падари пайғамбар) буд, қурбонӣ кардани шуд.

Инак, хамин тарика одатҳо дар миёни аксари ақвоми ибтидоия мавҷуд буд, ки аз ҷумлаи одоти ҳасана ба шумор мерафт. Дини мубини ислом ин қадар берахмиро ва ҳаробкориро ба олами башарият раво надида, одати ғачеҳи фарзандкуширо бо қамоли шиддат манъ кард.

Настаъизу-би-л-лоҳ: *Ман қатала нафсан.*

Яъне: Он кас, ки куштааст шахсоро.

Настаъизу-би-л-лоҳ: *Ва ло тақтулу авлодакум хашията имлақин* (Асро, 31).

Яъне: Қўдакони худро аз тарси фақирӣ макушед.

Настағизу-би-л-лох: *Қад хасара-л-лазина қаталу авлодахум* (Анъом, 140). Яъне: Албатта дар зарар афтоданд касоне, ки фарзандонашонро куштанд.

Инак, баъд аз он ки Куръони карим як зулми фачеъро бо камолӣ сароҳат манъ кард, яъне ҳаққи куштани фарзандро аз падару модар боз гирифт, муносиб шуд, ки вазифаи фарзандонро таъйину равшан намояд. Гуфт, ки:

Настағизу-би-л-лох: *Ваъбуду-л-лоҳа ва ло туширику биҳи шайъан ва бил-волидайн эҳсонан* (Нисо, 36).

Яъне: «Худоро ибодат кунед ва бо ӯ чизеро шарик маёред ва дар ҳаққи падару модар меҳрубонӣ ва неқӣ намоед».

Ан Абӣ Бакрага (р) кола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ала уҳбирикум би акбарил кабоир? Қолу бала ё расулоллоҳи. Қола аширку биллоҳи ва ӯқуқул волидайн* - Оё шуморо хабардор кунам, ки бузурғтарини гуноҳон чист? Гуфтанд: -Оре, эй пайгамбари Худо!

Пайгамбар фармуданд, ки бузурғтарини гуноҳон ба Худо шарик овардан ва волидайнро озор додан аст (Бухорӣ ва Муслим).

Инак, аз ҳамин ояти ҳадис доништа шуд, ки дар ҳаққи падару модар неқӣ кардан ва онҳоро озор надодан барои ҳар мусалмон воҷибу лозим будааст. Лекин суҳанро дар ҳамин ҷо буридан ва ин баҳсро бо ҳамин қадар суҳан тамом кардан муносиб нест, зеро одамӣ табъан золим аст ва ба сӯи беинсофӣ майли тамом дорад. Ҷунончи Мутанаббӣ мегӯяд:

Аз-зулму мин шайъами-н-нуфуси фа ин тачид. *Зоъифатин фа лаъал-лаҳу ло язлим.*

Яъне: Зулм аз одати фитрияи одамиён аст. Касе, ки зулм намекунад, албатта, иллате ва сабабе мавҷуд аст, ки ӯро аз зулм боз медорад. Одамӣ ҳар гоҳ фурсате ёбад ва касеро зердасти худ бинад, ба ҳукми ояи каримаи «*Инна-л-инсона лаягъо инпраҳу-стакно*» тугён мекунад. худуди адлу мурувватро поймол наменояд. Мо, ки ин табиати золимонан одамиро медонем, агар ба зоҳири ҳамин як ояту ҳадис назарро гумошта, дасту гардани фарзандонро баста, ба дастӣ падару модар супорем, бешубҳа, бинои адлу инсофро, ки боиси яғонан интизоми олам аст, дар ларза медарорем ва аз олами харобиву фасод даре ба рӯи аҳли дунё мекушоём ва

ба ин восита олами исломиро ба як вартаи ҳавлноке меандозем, ҷунончи андохтаем... Оре, дар замони мо падару модаре нест, ки дар ҳаққи фарзанди худ зулме накарда бошад. Ҳатто бештарини фарзандон низ маҳзан ба мулоҳизаи ризои волидайн худашонро кӯр-кӯрона nobуд намулданд. Дар ин ҷо қорҳое, ки ҳар рӯз дар мамлақати мо воқеъ мешавад ва ҳар соат мебинед, ду-се ададашро арз мекунам.

Фалон кас дар як касбе, ки фоидааш бисёр кам аст, машғул мебошад. Сармояш ҳам хеле кам аст ва сарфиёти хонааш низ дар ӯҳдаи ӯст. Модараш ин бечораро маҷбур мекунад, ки духтари фалониро фалон қадар маҳр дода, дар ақди никоҳи худ дарорад. Ва ба муносибати ҳамин никоҳ тӯи ланғардор ҳам тартиб бидиҳад ба хонаи келин фалон қадар пахтаву биринҷу фалон гӯсфанд ва намедонам чанд либос кимҳобу фарангӣ ҳам бифиристад. Ин бечора мебинад, ки аввалан қудрати зан гирифтагӣ надорад, хусусан, дар мамлақати мо, ки сарфи ин кор аз ҳадд афзун аст, сониян, ин тӯи, ки модараш таклиф мекунад, бе ду ҳазор сӯм ба вуқӯъ намеояд ва ҳол он ки ду ҳазор сӯм надорад, ночор ба ҳар ранге метавонад ин мушкилотро ба модари худ муқарраран мегӯяд ва раҷо мекунад, ки модараш аз ин зан гирифтани ӯ чашм пӯшад. Модараш қабул намекунад. «Зан гирифтани тӯи қардани туру нодида мурдан барои ман бадбахтист» гуфта, дар хусуси таклифоти худ исрор наменояд, «ок» мекунад, шири сафедашро намебахшад, ӯро модарозор ном медиҳад ва ҳар номаъкулие, ки аз дасташ биеъд, дар ҳаққи фарзанди худ дареғ намедорад.

Фалон мард ду зан дошт. Ба игвои зани дуввум зани аввали худро раҳо кард. Фарзандони ин зани аввал шудагиро «маҳруми мерос» гардонид. Бо вучуди ин ҳама меҳонад, ки фарзандонаш дар хонаи ӯ истода, дар бадали хӯроқи худҳо ҳазор гуна ҷафону изоро таҳаммул карда, ба ӯ ва занаш хидмат наменояд. Агар аз ин маънӣ гардан печанд, «ок» мекунад.

Фалон мард модаре ва зане ва ду-се фарзанд дорад. Занаш афифа ва порсост, муҳаббату ризои шавҳарро тамоман ҳосил намудааст. Лекин ҷаноби «модаршӯй» маҳзан ба баҳонаи ин ки дар косаи шӯрбояш шалғамро камтар андохтааст, ба келин ҷанг карда, адоват наменояд ва ба ҳамин қадар кор фарзанди худро танг мекунад, ки занро раҳо карда, хонаи худро вайрон, фарзандонро

ятим гузорад ва боз пули бисёре харч карда, духтари фалон кайвониро дар никохи худ дарорад, зеро он духтари кайвонӣ, агарчи бисёр баднамо ва зиштрӯй аст, лекин фарзанди одами бечора аст, ба модаршӯи худ хидмат мекунад. Агар он мард ин таклифоти модарро қабул накунад, шири сафедро намебахшад.

Фалонӣ, ки ханӯз аз синни ҷавонӣ кадам берун наниҳодааст, бисёр истеъдоди илмӣ дорад. Агар аз ҳамин вақт камар барои таҳсили илм баста, ба ягон тараф сафар намулда, ҳафт-ҳашт сол кӯшиш намояд, бешубҳа, аллома мешавад, ки дину миллат аз фузюоти маърифаташ баҳравар мегардад. Лекин падару модараш ба ин маънӣ розӣ нашуда, меҳоханд, ки ин бечора умри худро дар хидмати онҳо гузаронида, истеъдоди худашро талаф намояд ва дар оянда як марди ҷохилу бехунаро шуда монад. Агар аз ин хоҳиши эшон гардан печад, маозаллох, «оқ» мешавад ва дар ду дунё рӯсӣҳ, гунаҳкор ва магъун мегардад.

Ҳамин тарика мисолҳо, хусусан дар мамлакатаи мо бисёр аст. Хар кас, ки орзу кунад, ба андак ҷустуҷӯ мебинаду мешунавад. Хулоса, дар замони мо падарону модарон орзу доранд, ки фарзанди эшон чи дар қорҳои динӣ ва дунявӣ, чи дар хусусоти умумӣ ва хусусӣ тобеи эшон бошанд. Хар чӣ диданӣ ва хар чӣ шуниданӣ ва хар қоре, ки қарданӣ бошанд, аз ҷашми онҳо ва ба ғӯши онҳо ва аз рӯи ақли онҳо бинанду шунаванду кунанд. Яъне ҳаёт, ақл, ирода, истиклол ва ҷуръати худашонро тамоман фидои хаввосоти падару модар созанд! Ва ҳол он ки ин қорҳо зулму беинсофист. Дини мубини ислом, ки ҳомии бинои адолат ва муассиси бинои инсоф аст, бояд ки ин қорҳоро таҷвиз наанамояд. Пас чора чист? Он ояту ҳадисро, ки эҳсон ба волидайнро ба мо амр мекунад, чӣ гуна тафсир кунем, то ки мӯҷиби ин гуна қорҳо нагардад? Инак, ҳамин мулоҳизот ва ҳамин суолҳо муддате ба хотири ман мегузашт ва маро ҷиддан дар вартаи таҳайюр мегузошт. Аз устодони худ, ки мударрисони «Қола» ва «*Фашн қулту*» буданд, мепурсидам, қожой мекарданд ва маро ҷавоби кофӣ намедоданд. Ҳатто «ба асрори ин қорҳо мапеч, хар чӣ дар китобҳо навишта шудааст, ўро қабул кун, зеро ин роҳе, ки ту меравӣ, офатнок аст» гуфта, маро аз ҷустуҷӯи ҳақоики умур манъ менамуданд. Ман низ монанди тифле, ки аз пӯстини падари худ метарсад, ба маҳзи шунидани номи офат хомӯш мешудам. Лекин асли

фикрро аз хотирам бароварда наметавонистам, зеро фикрро бо қувваи силоҳ ва ба зӯри тарсонидан аз хотири ҳеч кас баровардан мумкин нест. Хулоса, ба ҳамин кашмакашиҳо ҳаёӣ гузарони умр менамудам, то ҳангоме ки лутфи илоҳӣ ба сарвақтам расид ва хидояти раббонӣ дастгирам кард. Занҷири гарони таклидро аз гардан берун андохта, барои таҳсили улуми ҳақиқия ихтиёри сафар намудам. Ба мутолааи Куръону ҳадис мушарраф ва ба ҳаяли улуми нофия комёб гардидам. Пардаи зулмате, ки дастӣ ҷаҳолат ба рӯи ҳақоики умураш кашида буд, ба зӯри тобиши офтоби маърифат аз ҷам дарид ва аз ҷумла масъалаи ҳуқуқ ва уқуқи волидайн ҳам ба хубӣ зоҳиру хувайдо гашт. Инак арз менамоям.

Настаъизу-би-л-лоҳ: *Ва вассайна-л-инсона би волидайҳи ҳусна ва ин ҷаҳодака ли туширки би мо лайса лака биҳи илмун фало тутиъҳумо. Илайя марҷъукум фа унаббикум би мо кунтум таъмалун* (Анкабут, 8).

Яъне: Амр кардем одамиро, ки ба падару модари худ некӯ кун. Агар онҳо ба ту амр кунанд, ки он амр мусталзими ширку қуфри ту бошад, итоат макун. Бозгашти шумо ба сӯи ман аст, он вақт хабар медиҳам, ки дар дунё чӣ қоре мекардед.

Настаъизу-би-л-лоҳ: *Ва ин ҷаҳодака ало ан туширика бӣ мо лайса лака биҳи илмун фа ло тутиъҳумо ва соҳибҳумо фӣ-д-дунё маъруфо* (Лукмон, 15).

Яъне: Агар падару модарат дар хусуси мушрик шудани ту бикӯшанд, эшонро итоат макун, бо вучуди он дар дунё бо эшон ба хубӣ зиндагонӣ намой.

Инак, ҳамин ду ояти қарима баён мекунад, ки агар падару модар фарзанди худро ба ширку қуфр далолат кунанд, фарзандонро лозим аст, ки итоат наанамоянд, балки суҳанони эшонро ба охистагӣ ва хушӣ рад кунанд, на ба унфу беадабӣ.

Аҷобо, агар фарзанд волидайн худро дар роҳи ҳаго бинад, эшонро ба роҳи рост бихонад ё не? Ҷавоби ин суолро ҳамон ояти қарима медиҳад, ки:

Настаъизу-би-л-лоҳ: *В-азкур фӣ-л-китоби Иброҳим. Иннаҳу кона сиддиқа-и-набиййо. Из қола ли абиҳи ё абати лима таъбуду мо ло ясмаъу ва ло юбсиру ва ло юғий Анка шайо. Ё абати иннӣ қад ҷоанӣ мин-ал-илми мо лам я'тика фа-т-табиййӣ аҳдиқа сиротан савиййо. Ё абати ло таъбуду-и-шайтон. Инна-и-шайтона кона*

ли-р-рахмони ʔасийо. Ё абати инӣ ахофу ай йамассака ʔабои
мина-р-рахмони фа такуна ли-ш-шайтони валийо. Кола ароғиб
анта Ан олиҳатӣ ё Иброҳим Лаи-л-лам тантаҳи ла арҷумани
в-аҳҷурнӣ малийо. Кола саломун алайк. Саастағфирулака раббӣ.
Иннаҳу кона бӣ ҳафийо (Марям, 41-47).

Яъне: Зикр кун дар Куръон ҳикояти Иброҳимро, ки ӯ ростгӯ
ва пайгамбар буд. Чун гуфт бар падари худ, ки «Эй падар, ин
бутхоро, ки намебинанд ва намешунаванд ва на туро аз чизе беиш
мегардонанд, чаро мепарастӣ? Эй падар, ба ман илме ҳосил шуд,
ки ба ту нашудааст. Пас, ба ман тобеъ шав, ки роҳи ростро ба
ту намоям. Эй падар, шайтонро ибодат макун, ки шайтон дар
ҳазрати раҳмонӣ исён кардааст. Эй падар, метарсам, ки аз тариқи
илоҳӣ ба ту азобе расад ва он гоҳ дар хусуси кашидани азоби
илоҳӣ қарин ва ҳамроҳи шайтон бошӣ. Падари Иброҳим гуфт,
ки «Эй Иброҳим, магар ту аз бутҳои мо рӯй гардондӣ? Агар аз ин
фикри худ боз нагардӣ, туро дашном медихам, дур шав аз наҷди
ман, киба қаҳрам гирифтор нагардӣ». Иброҳим гуфт: «Эй падар,
саломат бошӣ! Ман аз Худои худ барои ту мағфират меҷоҳам, ки
ӯ дар ҳаққи ман бисёр лутфҳо дорад».

Шубҳае нест, ки Куръони қарим ҳидояти раббония аст.
Ҳар ояташ дар ҳар мавзӯе, ки бошад, ҳоҳ ваъда, ҳоҳ ваид, ҳоҳ
ҳукм, ҳамагӣ аз барои раҳнамоии бандагон нозил шудааст. Аз
ҷумлаи ҳамин ояти қарима ҳам, ки қиссаи ҳазрати Иброҳим аст,
ба мо чанд қорро мефаҳмонад. Аввало, агар падар ба роҳи ҳато
рафта бошад, фарзандро дуруст аст, ки падари худро эътироз
карда, ӯро аз он роҳ баргардонад. Лекин фарзандро лозим аст, ки
хатои падарро бо суҳанони нарма ва далелҳои равшан бифаҳмонад.
Чунончи, Иброҳим гуфт, ки: «Ё абати лима таъбуду». Сониян,
агар фарзанд чизеро бидонад, ки падар ӯро надонад, чоиз аст,
ки фарзанд ин маъниро ба падари худ гуфта, ӯро ба пайравии
худ даъват намояд. Чунончи, Иброҳим нуфт, ки: «Ё абати иншӣ
қад қоани мин-ал-илми». Солисан, агар падар аз ин ҳаракоти
фарзанд дилтанг шуда, дуруштӣ кунад ва ӯро аз он фикру ҳаракат
манъ намояд, фарзанд ба манъи падар илтифот накунад, лекин
бо падари худ дуруштӣ ҳам наанамояд, балки бо суҳанони нарма
ширин муқобила бикунад. Чунончи, Иброҳим дар муқобили

дуруштиҳои падар гуфт, ки «Саломун алайка саастағорру лака
раббӣ».

Ачабо, агар фарзанд аз корҳое, ки ҳаққ аст ва шаръан дар
ниммаи ӯ лозим аст, аз қабилӣ дар ривочи дин кӯшидан, ба мулку
миниллат хизмат кардан ва таҳсили илм намудан ва ғайра, якero
кардани шавд ва аз ин қори ӯ ба падар ва модараш зараре мераси-
дагӣ бошад, ба мулоҳизаи зарари падару модар аз он қор даст
бикашад ё на? Ҷавоби ин суолро аз ҳамин ояти қарима мегирием,
ки:

Настаъизу-би-л-лоҳ: Ё аййух-л-лазина оману куну қаввомина
би-л-қиссти шуҳада ли-л-лоҳӣ ва лав ʔало анфусикум ави-л-волидайни
ва-л-ақрабин (Нисо 135).

Яъне: Эй мӯъминон, доимо ҳар қоре иҷроӣ адолат намоед,
ҳолисанлиллоҳ шаҳодат бидиҳед, агарчи ин қори шумо ба зар-
ри худатон ва ё бар зарари волидайн ва ҳешовандонатон ҳам
бошад.

Инак, ҳамин оят далолат мекунад, ки мӯъминон доимо ба
иҷроӣ адолат ва изҳори ҳақ бояд бикӯшанд ва дар ин роҳ аз
зараре, ки ба худашон ва ба волидайнашон эҳтимоли расидан
дорад, наандешанд.

Ачабо, агар падару модарони мо моро аз иҷроӣ адолат
на изҳори ҳақ ва аз ҳамин қабил қорҳо, ки шаръан барои ҳар
муслимон лозим аст, манъ кунанд, манъи онҳоро қабул намоем
ё на? Ҷавоби ин суолро аз ҳамин ҳадиси шариф, ки:

Ан Алӣ (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Ломота фӣ
маъсияти иннама аттоъату фил маъруфи* - Дар маъсият фармон-
бардорӣ дуруст нест. Фармонбардорӣ дар хусуси қорҳое лозим
аст, ки шаръан мамнуъ набошад (Бухорӣ ва Муслим).

Бисёр ҳуб, ин ҳам тамои шуд. Лекин як масъалаи дигар
боқӣ монд. Масалан, касеро падараш қоре мефармояд, ки мӯҷиби
ширк аст ва фалон кас маҳзан барои ривочи дин ва изҳори ҳақ
қорero ихтиёр кардааст, ки падараш ӯро аз ин қор манъ менамояд
на фалон кас ҳам зане дорад, ки модараш ӯро ба талоқи он зан
амр мекунад. Хулоса, баъзе аз падарону модарон фарзандони
худро ба қорҳое, ки шаръан зарар дорад, тақлиф менамоянд.
Фарзандон ҳам ба ифодаи ҳамин ояти қарима амал намуна, ин
тақлифотро бо суҳанони ширин ва оқилонаи фарзандон рад

намуда, ба кори худ машғул мешаванд. Лекин падару модарон ин суҳанони ширину далелҳои оқилонаи фарзандонро эътибор надода, онҳоро «оқ» мекунанд ва дуои бад менамоянд. Ё ин ки баъзе фарзандон дар ҳаққи падару модари худ некӯӣ ва хидмат мекунанд, лекин баноғох саҳван ҳатое аз эшон содир мешаванд. Волидайн аз ин ҳато меранҷанд. Фарзандон ҳарчанд узри хатон худро меҳоянд, волидайн қабул намекунанд ва розӣ намешаванд. Дар ҳар кадоми ҳамаин сурагҳо фарзандон гунаҳкор мешаванд. На? Ҷавоби ин суолро ҳамаин ояти қарима медихад, ки:

Настағизу-би-л-лох: *Ва қазо раббука алло таъбуди илло иййоху ва би-л-волидайн эҳсоно. Иммо йаблуганна индака-л-кибору аҳадуҳумо ав килоҳумо фа ло тақулла ҳумо уффиё ва ло танҳар ҳумо ва қул лаҳумо қавлан қаримо. В-аҳфиз лаҳумо ҷаноҳа-з-зулми мина-р-раҳматин ва қур-раббн арҳам ҳумо камо раббайонн сағиро. Раббукум аъламу би мо фй нуфусикум. Ин тақуну солиҳина фи иннаҳу кона ли-л аввобина гафуро* (Асро, 23-25).

Яъне: Хукми парвардигори ту, ки ғайр аз ӯ каси дигареро мапарастед ва дар ҳаққи волидайн некӯӣ мекунад, агар яке аз онҳо ва ҳар дуи онҳо дар назди ту пир шаванд, бо онҳо «уф» мағӯӣ ва ҳарфи бад мазан, ба онҳо суҳанони некӯ гӯӣ, онҳоро зерӣ боли раҳмат ва итоати худ баргир ва дар ҳаққи онҳо дуои хайр қун. Агар шумо аҳли салоҳ бошед, парвардигори шумо нияти шуморо медонад. Албатта, парвардигори шумо қасонеро, ки аз ҳато ба савоб ва аз маъсият ба тоат боз мегарданд, мағфират мекунад.

Ҳазрати худовандӣ дар ҳамаин ояти қарима аввало ҳаққи падару модарро ба мо мефаҳмонад ва меғӯяд: Агар волидайн пир шаванд ва аз қор монанд, онҳоро ҳимоя ва парварии кунед, ба онҳо суҳанони дилҳарош мағӯед, ба онҳо фармонбардорӣ кунед ва баъд аз он ба ҳамаин суолҳои мо ҷавоб медихад ва меғӯяд, ки агар нияти шумо нек бошад, яъне вақте ки падару модари шуморо ба ягон қори ҳато далолат қарланд ва шумо далолати онҳоро бо суҳанони нарму ширин рад қардед ва ё ин ки дар хидмати онҳо ҳатое қарда, узри ҳатойи худро ба ҳубӣ хоҳиш намуудед ва дар ҳамаин ду сураат ҳама волидайн узри шуморо напазируфтанд, он вақт бидонед, ки Худо нияти шуморо эътибор мекунад. Агар ғаразатон аз ҳамаин қорҳо рӯчӯ ба хайру салоҳ аст, шуморо Худо меомурзад.

Инак, аз ҳамаин таҳқиқот доништа мешавад, ки аввало ҳар фарзандро лозиму воҷиб аст, ки мутлақо ва доимо дар ҳаққи падару модари худ некӯӣ кунед ва ба онҳо дурушӣ ва бадҳаракатӣ наҷамоед. Сониян, то ҳангоме ки падару модари ӯро аз роҳи ҳаққи аз тариқи адолату савоб берун қарданӣ наҷаванд, ба суҳанони онҳо итоат кунад. Аммо вақте ки тақлифоти онҳо аз доираи адолату ҳаққоният таҷовуз қард, бояд ки тақлифоти онҳоро ба суҳанони ширину далелҳои ақлӣ рад намуда, ба қори худ машғул бошад.

ҲУҚУҚИ ЯТИМОН

Кӯдакони сағирӣ бепадарро ятим меноманд. Ҳар қас медонад, ки вақте ки кӯдакero падар мурд, ҳокими шаръ он кӯдакро ба яке аз наздиконаш месупорад ва агар он шахс мӯътамад бошад, пули кӯдакро ҳам ҳуҷат гирифта, ба ӯ медихад ва илло худаш ниғаҳ дошта, барои нафақаи сағир қизе моҳиёна қарор медихад. Ҳамаин ҷиҳати масъалаи ятимон аз доираи баҳси мо берун аст. Тафарруоти ин масъаларо кутуби фикҳ дар ӯҳдаи худ гирифтааст. Ман танҳо ҷиҳати ахлоқияи тарбияти ятимонро дар ҳамаин рисола менависам.

Пайдост, ки тарбияти ятимро дар ӯҳда гирифта, барои қамолоти ҷисмония ва рӯҳонияи ӯ кӯшиш қардан, ятимро асло ва қатъан озor надодан, ҳамамоҳи фарзанди худ зиндагонӣ қунонидан, беқасӣ ва падармурдагиро ба хотири ӯ наовардан аз нуқтаи назари инсоният ба ҳар қас лозим аст. Ҳар қӣ инсон аст, бояд ки раҳму мурувват дошта бошад. Ва ҳар қадом, ки раҳму мурувват дорад, лозим аст, ки дар ятимон некӯӣ наҷояд. Лекин аз он қо ки ҳаққро нуҳуфта аз шаъни мардумӣ нест, ба садои баланд меғӯям, ки дар мамлақати мо ҳуқуқи ятимон тамаман помоли қавру қарои валиҳойи эшон аст. Дар мамлақати мо қам қасе ҳаст, ки як ятимро бе мулоҳизаи пули дунё дар ҳимояи худ бигирад. Бисёре аз моён ҳамаин ки тарбияти ятимеро дар ӯҳдаи худ гирифта, бо қамол қуваи худ меқӯшем, ки пули ӯро ҳам ба як ҳила аз ҳоқим ситонида, ба яке аз дардҳои худ даво наҷоем. Ва ҳол он ки бар ҳамаин ният пули ятимро гирифта, бар ҳилофи рисоли илоҳист.

Настаъизу-би-л-лох: *Ва ло тақрабу мола-л-латими илло би-л-лати ҳия аҳсану ҳатто ӣаблуга ашудда* (Анъом, 52).

Яъне: ба моли ятим қариб машавед, магар ба тариқе, ки он тариқ аз барои ятим бехтарини тариқҳо бошад. Яъне агар ба моли ятим даст заданӣ шавед, ба нияти тичорат қардан ва зиёда намулани ӯ даст занед, то вақте ки ятим ба синни булӯг бирасад.

Вақте ки пули ятимро ба даст даровардем, монанди касе, ки ганчи ройгон ёфта бошад, девонавор сарфу истеъмол менамоем. Ва асло соҳиб доштани ин пулро ба хотири худ намебиёрем. Бисёрҳо шудааст, ки баъзе ятимон ба синни балоғат расида, аз пули худҳо дар кисаи ҷаноби васӣ асаре наёфтаанд ва ё ба ҳазор ҳисобу китоб чоряки худро соҳиб гардидаанд ва ҳол он ки Худованд инҳоро аз ин гуна қорҳо манъ мекунад, ки:

Ва оту-л-йатомо амволахум ва ло татабаддалу-л-хабиса бит-таййиб. Ва ло таъқулу амволахум ило амволуҳум. Иннаҳу қона ҳубан қабиро (Нисо, 2).

Яъне: Моли ятимонро дар ҳурдӣ ба худашон сарф кунед, баъд аз қалон шудан ба худашон супоред. Дар ҷое, ки аз моли ҳалоли худатон сарф қарданӣ бошед, аз моли ятимон, ки ба шумо ҳаром аст, сарф макунед ва моли онҳоро ба моли худатон ҳамроҳ қарда, зоеъ манамоед, ки ҳар қадоми ҳамин қорҳои шумо гуноҳи бузурге мебошад.

Аммо васие, ки ба ҳамин қадар танбеҳи илоҳӣ ба худ наомада, боз ба ҳамон қори худ давом мекунад, дар ҳаққи онҳо мефармояд, ки:

Настаъизу-би-л-лох: Инна-л-лазина йақулуна амвола-л-йатомо зулман инна мо йақулуна фӣ бутунуҳим норон. Ва сайаславна саъиро (Нисо, 10).

Яъне: Касоне, ки моли ятимонро меҳӯранд, ҳеч шубҳа нест, ки онҳо оташро меҳӯранд ва анқариб ба ҷаҳаннам мераванд.

Баъзе мардумон ҳам, агарчи бисёр каманд, аммо ҳастанд, ки ҳақиқатан аз Худо метарсанд ва амрхоеро, ки Худо дар бораи ятимон фармудааст, дар назари эътибор гирифта, на ба моли ятимон ва на ба ҳуди ятимон асло наздик намешаванд. Гумон мекунанд, ки моли ятим сабаби нақбату фалокати эшон метардад. Тарбияи ятимон ва ҳифзи моли онҳоро асло дар ўҳдаи худ

намегиранд. Ман ин ҳаракати инҳоро ба ҳоли ятимон зарарнок медонам, зеро вақте ки ҳамин тариқа одамони соҳибинсоф ҳифзи моли тарбияи ятимонро дар ўҳда нагирифтанд, ҳам моли ятимон ва ҳам ҳуди он бечорагон ба дасти беинсофон гузашта, нобуд мешаванд. Бинобар он ба инҳо меғўям, ки агар ҳақиқатан дар бораи ятимон нияти шумо соф аст ва фикри адолат доред, асло матарсед. Ҳифзи моли тарбияи ятимонро бе ҳеҷ мулоҳиза дар ўҳдаи худ бигиред, болу қадами онҳо ба шумо бисёр шарофатноку муборак мегардад. Шайху-л-муфасссирин Мухаммад ибни Ҷарири Табарӣ аз ибни Аббос ривоят мекунад, ки вақте ки оятҳои «*Вало тақаррабу мола-л-йатомо*» ва «*Инна-л-лазина йақулуна амвола-л-йатомо*» назил шуд, онҳо, ки валий ва васии баъзе ятимон буданд, тарсиданд. Хўроки ятимонро аз хўроки худашон ҷудо қарданд, ҳатто таъми онҳоро дар деги ҷудо пухта, дар табақи ҷудое андохта хўрониданд ва таъми боқимондаи ятимонро барои рўзи дигар нигоҳ доштанд. Агар рўзи дигар ҳам барои худӣ ятимон сарф намешуд, то бӯй гирифтанд, фосид шудан нигоҳ дошта, баъд аз он мерехтанд. Ин масъала барои арабҳо мушқил шуд. Сурати воқеаро ба пайғамбар арз қарданд, ҳамин оят назил шуд, ки:

Настаъизу-би-л-лох: *Ва йасъалунака ани-л-йатомо. Қул исло-ҳул лаҳум хайр ва ин тухолитухум фа ихвонукум. Ва-л-лоҳу йаъ-ламу-л-муфсида мина-л-муслиҳ. Ва лав шоа-л-лоҳу ло аънатакум. Инна-л-лоҳа азизун ҳаким* (Бақара, 220).

Яъне: Эй Мухаммад, аз ту масъалаи ятимонро меурсанд. Барғўй, ки дар салоҳи қори онҳо кўшидан ҳам барои шумо ва ҳам барои онҳо бехтар аст. Агар бо онҳо ихтилот кунед, яъне агар онҳоро дар ҳонаи худ биёред, бародарони шумоянд. Аз онҳо иҷтиноб макунед ва дар ҳаққашон некӯй намоед. Худованд муфиду муслихро медонад. Агар дар ҳаққи ятимон нияти шумо бад бошад, шуморо азоб мекунад ва илло савоб мебахшад. Агар Худо меҳост, шуморо дар мушқилӣ меандоخت, яъне муомилаи шумо ва ятимонро ба ин тариқа осон намекард. Худо азизу ҳаким аст.

Аммо баъд аз он ки ятимро дар ҳона оваред, ўро аз фарзанди худ қамтар надонистан, бо ӯ баробари фарзанди худ муомила қардан ҳам аз рӯи адоли инсоф ва ҳам аз рӯи шаръ лозиму зарурист.

Имом Бухорӣ ва Саҳл ибни Саъд ва Имом Муслим аз Аббас Хурайра ривоят мекунанд, ки пайгамбар ду ангушти худро ба ҳам часпонида гуфтанд, ки: касе, ки саодати ғайбонро дар ӯҳдан худ мегирад, ману ӯ монанди ҳамин ду ангушт ба якдигар қариб хоҳем буд.

Қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Аҳабба буютикум илаллоҳи байтун фийҳи ятимун мукаррам* (Ал-ҷомеъ-с-сағир).

«Худо он хонаро бештар дӯст медорад, ки дар вай ятиме мӯхтарам ва арҷманд бошад». Аммо онҳое, ки ятимонро монанди хидматгори худ донистанд, муомилаи бад мекунанд, мезананд, дашном медиҳанд ва хору зор медоранд, бояд бидонанд, ки бар хилофи амрҳои илоҳӣ рафтор намулдаанд.

Настаъизу-би-л-лох: *Фа амма-л-ятима фало тақхар* (Зухро, 9).

Яъне: Ятимро қаҳр макун.

Настаъизу-би-л-лох: *Ва аммо изо мабталоҳу фа қадара алайҳи ризқаҳу фа йақулу раббӣ аҳонани. Қалло бал ло тукримунна-л-ятим. Ва ло таҳозуна альо таъоми-л-мискин* (Фаҷо, 16-17).

Яъне: Ҳар гоҳе ки Худо одамиро ба факр мубтало кард, ӯ меғӯяд, ки Худо ба ман ихонат кард. Ин тариқа нест, балки сабаби факри шумо ин аст, ки ятимонро намеред ва якдигарро ба таом додани мискинон намеангезед.

Настаъизу-би-л-лох: *Ара айта-л-лазӣ юказибу би-д-дил. Фа золика-л-лазӣ йадуъу-л-йатим. Ва ло йаҳузузӯ ало таъоми-л-мискин* (Моъун, 1).

Яъне: Оё дидӣ касеро, ки динро, яъне аҳкоми илоҳиро тақзиб мекунад? Он кас шахсест, ки ятимро ба сахтӣ аз пеши худ меронад ва дигаронро ба таом додани мискинон ташвиқ намекунад.

ХУКУКИ ХИДМАТГОРОН

Охирин муносибате, ки миёни аҳли як хона мавҷуд аст, муносибати соҳибони хона ва хидматгори он аст. Пас, ман ҳам дар ин ҷо супориштеро, ки дар хусуси хидматгори аз расули Худо содир шудааст, навишта, рисолаи худро ба охир мерасонам. Имом Бухорӣ ва Имом Муслим аз Абӯзари Ғаффорӣ билиттифок ривоят мекунанд, ки Ан Абӣ Зар (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом:

«Яъне: Ҳар вақте ки хидматгори худ қорхон бисёр зӯрро мафармояд ва агар фармояд, худатон ба онҳо муованат кунед. Ан Абӣ Хурайра (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Изоата аҳдакум ҳодимаҳу би таъомиҳи фа ин лам юҷлисуҳу маъаҳу фа юнавилҳу луқматан ав луқматини*. Яъне: Ҳар вақте ки хидматгори худ биеварад, аввало ӯро ҳам дар назди худ барои хӯрдани ҳамон таом нишонед ва агар наменишонед, боре аз ҳамон таом барои ӯ ҳам қадре бидиҳед (Бухорӣ ва Муслим).

Шуморо бояд ки ба хидматгори худ қорхон бисёр зӯрро мафармояд ва агар фармояд, худатон ба онҳо муованат кунед.

Ан Абӣ Хурайра (р) қола-н-набию алайҳи-с-салом: *Изоата аҳдакум ҳодимаҳу би таъомиҳи фа ин лам юҷлисуҳу маъаҳу фа юнавилҳу луқматан ав луқматини*.

Яъне: Ҳар вақте ки хидматгори худ биеварад, аввало ӯро ҳам дар назди худ барои хӯрдани ҳамон таом нишонед ва агар наменишонед, боре аз ҳамон таом барои ӯ ҳам қадре бидиҳед (Бухорӣ ва Муслим).

Таом

АЗ ТАҲИЯГАР: *Аз устоди кафедраи забонҳои хориҷии факултати рӯзноманигорӣ ва тарҷумони ДДМТ Ясир Муҳаммад, корманди Китобхонаи миллии Саодат Шукуро ва бародарони ғайри аз Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Афғонистон Масъуди Мирӣ ва Абдулҳайи Ором, ки дар баргарибони рисола аз хати арабиасоси тоҷикӣ ба хати сирилик ва таҳияи матни арабии ояҳои Қуръону ҳадисҳои паймбар (с) аз нусхаи ягонаи китоб (с. 1915)-маҳфуз дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи Фирдавӣ ёрмандӣ қарданд, сипосгузорам.*

М У Н Д А Р И Ч А

II. Гулмӯрӯдода. Ибрати аҳли ҳунар..... 3

Оила ё худ вазоифи хонадорӣ..... 29

ҚИСМИ АВВАЛ

Зан гирифтани даркор аст ё на?	32
Чанд зан бояд гирифт?	39
Мукаддимаи аввал	40
Мукаддимаи дувум	41
Занро чӣ гуна бояд интихоб кард?	46
Кобин ва тӯй чӣ гуна бояд бошад?	55
Зану шавҳар чӣ гуна зиндагӣ намоянд?	61
Муҳаббат	63
Нафақа ва идораи хона	66
Ифғат ва порсой	70
Ғайрат	72
Ба ҳам омадан	73
Мадоро	76
Талок	78
Ғоида	81
Ҳамл	83

ҚИСМИ ДУВУМ

Тарбияти фарзанд	88
Тарбияи бадания	97

Баъд аз замони ширхорагӣ	108
Ҳоб	112
Назофат	112
Ҳаракат	113
Тарбияи фикрия	114
Иттилооти ботинӣ	119
Ҳифзу таҳаттур	121
Муҳокима	122
Тарбияти ахлоқия	123
Афъол ва ҳаракати ихтиёрия	124
Майли фаъолият	127
Ҳубби нафс	128
Майли алоқа	129
Ҳубби ғайр	130
Майли таназзур	130
Майли вукуф	131
Ҳубби бадоеъ	131
Ҳубби фазилат	132
Ирода ва ихтиёр	132
Мактаб	134
Духтарон ҳам таҳсили илм намоянд ё на?	137
Ҳукуки волидайн	145
Ҳукуки ятимон	153
Ҳукуки хидматгори	156

Абдуррауфи Фитрат

ОИЛА Ё ХУД ВАЗОИФИ ХОНАДОРӢ

Мухаррири ороиш **А. Исоев**
Мухаррири техникӣ **М. Шарифов**

БИ №3539

Ба матбаа 01.04.2007 супорида шуд. Ба чопаш 11.04.2007
имзо шуд. Когзи офсет. Чопи офсет. Хуруфи адабӣ. Андозаи
60x84^{1/16}. Чузӣи чопӣ 10,0. Адади нашр 1000 нусха. Супориши
№30/07. Нархаш шартномавӣ.

Муассисаи нашриявии «Ирфон»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Каробоев, 17.

Дар матбааи нашриёти «**Эҷод**» чоп шудааст.
734025, ш. Душанбе, хиббони Рудакӣ, 36.
Тел.: 221-95-43. E-mail: ejodfir@mail.ru.